भा. पंचमस्कं. पं. ४१

1

भा०पं०

१

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः। नमः श्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरन्दाय भक्तजनमानसनिवासाय श्रीरामाय। अथातः पञ्चमस्कन्धव्याख्यानेऽकविशेषवान् प्रियव्रतान्वयोपत्रसप्रपंचः प्रपंचते षड्विंशत्याध्यायैः पञ्चमे स्थाननिरूप्यते १ लोकद्वीपादिमर्यादापालनाख्यानमनेकधा ... लोकेऽस्मिन्...विधानतः २ पुनः ...लिखमर्यादाव...ध्यानमना भुवो द्वीपादिमर्यादाः पालिता इति वर्ण्यते ३ भूमेः पृथ्व्यादिकाधस्तन...दिभिः ...शत्या प्रियव्रतपुरः ... ४ भुवो द्वीपादिमर्यादाः पाल्यन्ते राजभिः पृथक् त्रिभिः सूर्यादिभिर्ज्योतिश्चक्रादि ... कीर्त्यते ५ अतलादिकरैस्यादैः पालनं च ... तत्र प्रथमे ध्यायेऽत्र निनोऽस्य निर्वृतिः ६ पुनस्त्र ज्ञाननिष्ठितिः प्रियव्रतकुलाद्युनावशः प्रियव्रतस्यापि निवोधत्यपरं जनम ७ येनारदादात्मविद्यामधिगम्य मेऽतिमं ... विभज्य पुत्रेभ्यो ... स्वरं लमगात्पदमिति दर्शयन् कथान्तेऽस्तं ...

राजोवाच प्रियव्रतो भागवत आत्मारामः कथं मुने गृहेऽरमत यन्मूलः कर्मबंधः पराभवः १ न नूनं मुक्तसंगानां तादृशानां द्विजर्षभ गृहेष्वभिनिवेशोऽयं पुंसां भवितुमर्हति २ महतां खलु विप्रर्षे उत्तमश्लोकपादयोः छायानिर्वृतचित्तानां न कुटुंबे स्पृहामतिः ३ संशयोऽयं महान् ब्रह्मन् दारागारसुतादिषु सक्तस्य यत्सिद्धिरभूत् कृष्णे च मतिरच्युता ४ श्रीशुक उवाच बाढमुक्तं भगवत उत्तमश्लोकस्य श्रीमच्चरणारविन्दमकरंदरस आवेशितचेतसो भागवतपरमहंसदयितकथां किंचिदंतरायविहतां स्वां शिवतमां पदवीं न प्रायेण हिन्वन्ति ५

प्रियव्रतस्य प्रथममात्मविद्यां ततो गृहाश्रमं ततः सर्वसंगत्यागेन मोक्षं च श्रुत्वा तत्र शङ्कितः पृच्छति प्रियव्रतो भागवतः आत्मारामः गृहे कथं रमते ... कर्मबंधः पराभवः ... भवति ... कारणं प्रश्न १ गृहे ... तत्राभि... तन्नूनं ... अभिनिवेशात् स्यात् ... भगवन्ताना ... भवति ... उत्तमश्लोकपादयोः छायायां ... चित्ते ... ३ ... संशयोऽयं महान् ... ४ ... अभिनिवेशादि ... भगवतः श्रीमच्चरणारविन्दमकरंदरस आवेशितचेतसो ... पदवीं ... शिव०

गुणविसर्गस्य गुणसृष्टेः परिबृंहणं सम्यङ्निरूपणं चिन्तया व्यवसितः सकलजगताम् अभिप्रायो येन सः। यद्वा तन्त्राचार्यैर्मते उक्ते स्वगुणा-
मभिप्रायोऽतिशीघ्रापतेन यत् अखिलैर्निगमैर्मूर्तिमद्भिर्वेदैर्निजगणैश्च मरीच्यादिभिः परिवृतः। सत्यलोकादवतीर्णः ७ स चन्द्रलाञ्छनं तत्र
उडुपतिश्चन्द्रस्तद्वत्प्रकाशमानो गन्धमादनस्य द्रोणीमवभासन्नुपसर्पं स इत्यन्वयः। अमरपरिवृढैर्देवेन्द्रादिभिः ८ हंसयानेनोपलक्षितेन एव पितर
मुपलभमानः सतपितापमिति लब्धपत्र पिता पुत्राभ्यामनुष्ठितपन्ताभ्यां सह नारदः कृताञ्जलिः सन् सहसैकान्त्याम्युपाकृतेन तस्य पापस्या
स्यानुष्ठाय प्रपन्नं तं तथा मन्दरद्रोण्यां नारदः उपदिशति मन्त्रश्लोकतेनेनमागतो मेति तानिष्यम् ९ हे भारत भगवानादिपुरुषो असला प्रपन्नत
मिति होवाचेत्यन्वयः।

अथ कदाचिद्भगवानादिदेवः एतस्य गुणविसर्गस्य परिबृंहणानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्राय आत्मयो
निरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितः स्वभवनादवततार ७ स तत्र तत्र गगनतल उडुपतिरिव वि
मानावलिभिरनुपथममरपरिवृढैरभिपूज्यमानः पथि पथि च वरूथशः सिद्धगन्धर्वसाध्यचार
णमुनिगणैरुपगीयमानो गन्धमादनद्रोणीमवभासयन्नुपससर्प ८ तत्र ह वा एनं देवर्षिर्हंसयाने
न पितरं भगवन्तं हिरण्यगर्भमुपलभमानः सहसैवोत्थायार्हणेन सह पितापुत्राभ्यामवहिताञ्जलिरुपत
स्थे ९ भगवानपि भारत तदुपनीतार्हणः सूक्तवाकेनातितरामुदितगुणगणावतारसुजयः प्रियव्रतमा
दिपुरुषस्तं सदयहासावलोक इति होवाच १० श्रीभगवानुवाच निबोध तातेदमृतं ब्रवीमि मासूयि
तुं देवमर्हस्यप्रमेयम् वयं भवस्ते तत एष महर्षिर्वहाम सर्वे विवशा यस्य दिष्टम् ११

तेन नारदेनोपनीतमर्हणं यस्य सः सूक्तवाकेन यथोचितवाक्येन अतिशयेन उदितावर्णिता गुणगणाः अवताराः सुजयाः सर्वोत्कर्षाश्च यस्य
१० अयमुक्तिनिष्ठमद्वाक्यं प्रतिकूलं मत्वा मामप्यसूयां करिष्यतीति शङ्कमानो मामेवं वदामि किं तु मन्दृते न कुर्वीरेवं तत्तापयतीति वदन् प्रबोधति
निबोधेति हे तात मानं नेनो धेति निवभिः अनृतं च सत्यं च अप्रमेयं देवमसूयितुं दोषारोपेण द्रष्टुं नार्हसि तेन वततः तातः एषः त्वदु
न महर्षिः दिष्टमादिष्टमाज्ञां विवशा अस्वतन्त्राः सन्तो वहामः ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रियव्रतस्य गृहस्थस्यैवानन्तपदप्राप्तत्वे निःप्रसंगमाह यर्हीत्यादिना विस्तरशः प्रकृतिमनुजस्येसंतेन यर्हि वाव ह यदा ह वा वेति प्रसिद्ध्यादौ हरतिचलः
दिशामनुनाऽवनितलपरिपालनायोपामंत्रितोऽपि पुत्रो नैवाभ्यनंदत नैच्छत् अथ यत्तमेव भगवानादिदेवो ब्रह्मा स्वभवनादवततारेत्यन्व
यः उपामंत्रणे हेतुः आम्नाताः राज्ञां शास्त्रेणोक्ता ये प्रवराः श्रेष्ठा गुणगणास्तेषां गणस्यैकांतभाजनतया निपतनाश्रयत्वेन अनिच्छाया
यां हेतुः परमार्थसतत्वमात्मयाथात्म्यमवगतं येन सतथा अतः ब्रह्मसत्रेण आत्मध्यानेन कार्येण दीक्षिष्यमाणः नियमं गृह्णी

यर्हि वाव ह राजन्स राजपुत्रः प्रियव्रतः परमभागवतो नारदस्य चरणोपसेवयांजसाऽवगतपरमा
र्थसतत्वो ब्रह्मसत्रेण दीक्षिष्यमाणोऽवनितलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकांतभाजन
तया स्वपित्रोपामंत्रितो भगवति वासुदेव एवाव्यवधानसमाधियोगेन समावेशितसकलका
रकक्रियाकलापो नैवाभ्यनंदद्यद्यपि तदप्रत्याम्नातव्यं तदधिकरण आत्मनोऽन्यस्मादस
तोऽपि पराभवमन्वीक्षमाणः ६

ख्यन् प्रागपि वासुदेव एव निरंतरसमाधियोगेनांचितैकाग्र्येण समावेशितः समर्पितः सकलकारकाणामिंद्रियाणां याः क्रियाः
तासां कलापो येन सः यद्यपि तत्पित्रोक्तं न प्रत्याख्येयं तथाऽपि तदधिकरणे तत्राधिकारे असतोऽपि मिथ्याभूतादपित
स्य प्रपंचादात्मनः पराभवमालोच्य पप्नाऽभ्यनंदत् ६॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पं०
३

नरुग्ध्वे वर्तमानस्य भोगान् भुंजानस्य कुतोऽपि भ्रानाभावो मोहो वा अतस्तत्त्यागेन वनवास एव युक्तस्तत्राह मयं संसारस्यादेव श्रमतस्य अजितेंद्रियस्य वनेष्वपि संगभिया वनाद्वनांतरं गच्छतोऽपि स्यादित्यर्थः स्वदेहवद्वट्सपत्नाः शब्दादयो मनोबुद्धींद्रियाणि च वशस्य तथाप्यतएव वनेष्वपि यत आत्मबुद्धत्वेन जितेंद्रियत्वात् तस्य रतेः आत्मारामस्य अवघोरागादिदोषः किं करोति न करोत्येव १७ न गृहे वसतः पुरुषस्य राजादयः संभवंति न तु वनस्थस्य तत्राह यः षट् वैरिणः षडिंद्रियाणि विजिगीषमाणः स एव गृहे गृहेषु स्थित्वा नेवानमत्यंतं निरोधमकुर्वन् जेतुं यतेत हीला ख्वरिष्टकामं गृहेऽस्य तत्र वा विचरेत् यतो लोके ऊर्जितादीनां दुर्गाश्रितेन एवास्येति जयति पश्यद्दुर्गंवासस्य तत्र वो वर्तते युक्त्यनेपाद्वेषु प्रहरेदित्यर्थः १८ इदं च गृहदुर्गाश्रयणं जोकृतानां [illegible] त्वं तु अब्जनाभस्याङ्घ्रिसरोजकोश एव दुर्गं तदाश्रितः अतएव निर्जितषट्सपत्नस्य तथापि पुरुषेणेश्वरेणातिदिष्टान् दत्तान् भोगान् स्त्रावतमेद्व

मयं श्रमतस्य वनेष्वपि स्याद्यतः स आस्ते सहषट्सपत्नः जितेंद्रियस्यात्मरतेर्बुधस्य गृहाश्रमः किं नु करोत्यवद्यम् १७ यः षट्सपत्नान् विजिगीषमाणो गृहेषु निर्विश्य यतेत पूर्वम् अत्येति दुर्गाश्रित ऊर्जितारीन् क्षीणेषु कामं विचरेद्विपश्चित् १८ त्वं त्वब्जनाभांघ्रिसरोजकोशदुर्गाश्रितो निर्जितषट्सपत्नः भुंक्ष्वेह भोगान् पुरुषातिदिष्टान् विमुक्तसंगः प्रकृतिं भजस्व १९ श्रीशुक उवाच इति समभिहितो महाभागवतो भगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनो लघुतयावनतशिरोधरो बाढमिति सबहुमानमुवाह २० भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पितापचितिः प्रियव्रतनारदयोरविषममभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्थानमवाङ्मनसं क्षयमव्यवहृतं प्रवर्तयन्नगमत् २१

३

पुरुषातिदिष्टान् विमुक्तसंगः सन् प्रकृतिं स्वरूपं भजस्व आत्मनिष्ठो भवेत्यर्थः १९ आत्मनो लघुतया अल्पतया नम्रया सन् मंगीचकार यतः आत्मनोपदेशः प्रवर्तनं तत् अलघुतया ओरवेलवाढं तथा करिष्यामीति अवनतकंधरः सन् जगाम २० मनुना संपूज्य उपकल्पिता सज्जा पूजा यस्य प्रियव्रतस्य योगमनुशासनं नारदस्य चरितभ्यं [illegible] विषमं पात्रातयोरभिसमीक्षमाणयोः सतोः आत्मनः सम्यगवस्थानं अवाङ्मनसं वाङ्मनसयोरविषयं [illegible] अवाक्वाचामगोचरं कथं चिन्मनसः क्षयं विषमतः अव्यवहृतं व्यवहारशून्यं [illegible]

विवक्षया त्वमेवाहं च तुभिः नेति तस्य कृतं तेन निर्मितं तत्र भक्त्या वः तपआदिभिः विहितं भन्यथा कर्तुं न विभ्रम्यात प्रश्नं न भवेत् मनीषया सामा
दिबुद्धिबलेन परतः बलवत्त्वात् १२ तत्र देहयोगे तावत्पारतंत्र्यं प्रसिद्धमित्याह भवायेति भवो जन्म भवो घर्थं भव्यक्तेने [illegible] दिष्टं
दत्तं देहयोगं जनताऽजीवसमूहः सदाधत्ते न त्वन्यथा कर्तुं शक्नोति स्वं गृहे प्रियपन्नते १३ कर्मकारणोऽपि पारतंत्र्यमाह यद्वाचीति यस्य वादि
वेदलक्षणयां तंत्यां दामन्याम् गुणाः सत्वादयः तत्र स्वकर्माणि च यानि कर्माणि तन्निबंधनेदामभिर्नीह्त्वाणि शब्दैः सुदुस्तरैः सुदृढैः
हि वत्स वयं सर्वे सुयोजिताः नियताः सन्तस्तस्मै ईश्वराय बलिं वहामः तदिच्छया कर्म कुर्मः नसि नासिकायां प्रोता वृषाः संततस्य
नुब्धे दीवलीवर्दाय पथ्या द्विपदे च पूरुषाय १४ भोगेच्छ पारतंत्र्यमाह ईशा ईश्वरेण अभिसृष्टं दत्तमेव स्वं गृहे प्रियपन्नत स्वर्वरूह्येत्स्वा

न तस्य कश्चित्तपसा विद्यया वा न योगवीर्येण मनीषया वा नैवार्थधर्मैः परतः स्वतो वा कृतं विहंतुं तनुभृद्विभूयात् १२ भवाय नाशाय च कर्म कर्तुं शोकाय मोहाय सदा भयाय सुखाय दुःखाय च देहयोगमव्यक्तदिष्टं जनताऽङ्गधत्ते १३ यद्वाचि तन्त्यां गुणकर्मदामभिः सुदुस्तरैर्वत्स वयं सुयोजिताः सर्वे वहामो बलिमीश्वराय प्रोता नसीव द्विपदे चतुष्पदः १४ ईशाभिसृष्टं ह्यवरुन्ध्महेऽङ्ग दुःखं सुखं वा गुणकर्मसंगात् आस्थाय तत्तद्यदयुंक्त नाथश्चक्षुष्मतान्धा इव नीयमानाः १५ मुक्तोऽपि तावद्बिभृयात्स्वदेहमारब्धमश्नन्नभिमानशून्यः यथाऽनुभूतं प्रतियातनिद्रः किं त्वन्यदेहाय गुणान्न वृंक्ते ॥१६॥

कुर्मः यथा स्वानि नादत्त एव कर्णिशादि बलीवर्दो भक्तपं विनत्वे अश्रुपातहेतु न चैवं वैषम्यमीश्वरस्य यतो गुणकर्मसंगात्स्वायो
यद्देवतिर्यगादिलक्षणं देहमयुंक्त योजितवान् तत्तदास्थाय प्रविश्य यथा चक्षुष्मता सुखाय नीयमाना अंधा नीयमानाः
संतः १५ नन्वेतत्सर्वं भवादृशस्य वंचनत्वाल्लत्वं विरक्त्यास्थाय कथमाह मुक्तोऽपीति यावदारब्धं कर्म तावत् यथा स्वप्ने अनुभूतं प्रति
यातनिद्रः जातनिद्रः अभिमानशून्यत्वात्स्मरति न किमोजमायसनयापुनर्जन्म भवेत्तत्राह किं त्वन्येति तारंभकान्गुणान्
न वृणोति कामनाभिर्न बंधते न संभजते ॥१६॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तस्मिन्नारमणस्याश्रमे श्रीमच्चरणारविंदयोरविरतस्मरणेनाविगलितः अखंडितो यः परमो भक्तियोगस्तस्यानुभावेन विशोधितांतःकरणे प्रतीतो यो भगवान् तस्मिन्नात्मनः त्वंपदार्थस्य तादात्म्यम् अविशेषेण विशेषादर्शनाद्युपाधिः तद्योगेन प्रापुः २७ ॥ २८ उपशमाश्रयेषु सत्सु दशकोटिभिरेकमर्बुदं गणनादशानि अर्बुदानि एकादशार्बुदानि जगतीं भुंजन् रक्षन्नपि तत्रो धर्मपालनं विघ्नयभोगप्रभावे भौमेष्वेत त्रांशमप्यसौ नैव धर्मपालनमाह अव्याहता अखिलाः पुरुषकाराः पौरुषाणि यस्मात्तेन सारेण बलेन संभृतो दत्तौ दोर्दंडौ तेन यो युगले तेनापीडितः अतः केऽयोग्योगणास्तस्य तत्तनितं कारः तैनैवपु

तस्मिन्नुरुवा उपशमशीलाः परमर्षयः सकलजीवनिकायावासस्य भगवतो वासुदेवस्य भीतानां शरणभूतस्य श्रीमच्चरणारविंदाविरतस्मरणाविगलितपरमभक्तियोगानुभावेन परिभावितांतर्हृदयाधिगते भगवति सर्वेषां भूतानामात्मभूते प्रत्यगात्मन्येवात्मनस्तादात्म्यमविशेषेण समीयुः २७ अन्यस्यामपि जायायां त्रयः पुत्रा आसन्नुत्तमस्तामसो रैवत इति मन्वंतराधिपतयः २८ एवमुपशमायनेषु स्वतनयेष्वथ जगतीपतिर्जगतीमर्बुदान्येकादश परिवत्सराणामव्याहताखिलपुरुषकारसारसंभृतदोर्दंडयुगलापीडितमौर्वीगुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपक्षो बर्हिष्मत्याश्चानुदिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौषिण्यव्रीडाप्रमुषितहासावलोकरुचिरक्ष्वेल्यादिभिः पराभूयमानविवेक इवानवबुध्यमान इव महामना बुभुजे २९

ऽपि विनाविरमितानि रस्ता धर्मप्रतिपक्षा येन भौमातिशयमाह बर्हिष्मत्याः स्वभार्यायाः अनुदिनमेधमानैः प्रमोदप्रसृतिभिः पराभूयमानविवेक इव अतविषयासक्तोऽत्मानमनवबुध्यमान इव बुभुजे तत्र प्रमोदः पतिदर्शनाद्धर्षः ततः प्रसरणमभ्युत्थानादिलीला ततो यौषिण्यं योषित्स्वभावकृतं शृंगाराद्यनुभावप्रकाशनम् ततो व्रीडया प्रमुषिताः संकोचिता हासावलोकाः ततो रुचिरक्ष्वेल्यादयः परीहासवाक्यादिभिस्तैः २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ शिव०

प्रत्र तन्त्रेऽभिभिन्नच्यवनं प्राप्स्यामीत्येवं यो मनोरथः सः परोक्षेऽर्हल्लोकप्रतिसंचितः संपादितो यस्य सः नारदस्यानुमतेन तत्रैव स्थापयित्वा श्री
नीविषमोद्गतरोयोविषयविषजलाशयोऽरूपस्य आशादिकेवक्तिवासनाभोगिध्वानस्याः उपरतोऽभवत् २२ पतत्ख्यः ... रम
रमत तत्रोक्तमुत्तरमुपसंहरति रतिकृवावरस्यमेवदि अधिनिवेशितः प्रापितः कर्मो विकारो यस्य अखिलस्य जगतो बंधध्वंसनः परो
ऽनुभावो यस्य तस्य पदंघ्रियुगलं तस्यानवरतं ध्यानं तदनुभावेन परिरंभितकषायापायो दग्धरागादिमलः आपापो यस्य अतः श्रीव
दातः एतोऽपि मत्कृतानिर्गतास्त्राकीनामाशापालनेन मानवर्जनः २३

मतरपि परोक्षे वंप्रतिसंचितमनोरथः सुरर्षिवरानुमतेनात्मजमखिलधरामंडलाधिपतिं निधाय आस्था
व्यस्य समति विषमविषयविषजलाशयादुपरराम २२ रतिकृदावलजगतीपतिरीश्वरेच्छया
ऽधिनिवेशितकर्माधिकारोऽखिलजगबंधध्वंसनपरानुभावस्य भगवत आदिपुरुषस्यांघ्रियुगला
नवरतध्यानानुभावेन परिरंभितकषायापायोऽवदातोऽपि मानवर्जनो महतां महीतलमनुश
शास २३ अथ च दुरितं प्रज्ञापतेर्बिंबकर्मणः उपचये वाक्षितीं नामतस्यामुत्कृवावमात्मजानां
त्मसमानशीलगुणकर्महपवीवोदारानदशभावपांचभरवक... चप्रवीपसौम्नं स्वतीना
म २४ श्रीनाभेर्धर्मजिकुपद्मनाकुमतोवीरकिरणपरेनोध्यनपदसुवनमेधातिथिवीतिहोत्र
कवपदृतिसर्वेरवाग्निनामानः २५ एते बालकविमहावीरः सवनरतिश्रपमाननुजध्वरेतमत्त
आत्मविद्यापामर्भभावादारभ्यकृतपरिव्रज्याः पारमहंस्यमेव आश्रममभजन् २६

उक्तिविलसयेकृतिषु सिंहोवावेतिनिश्चये आमनः समानैः शीलादिभिः दारान्मकृतोद्दशपुत्रान् जनयामास २४ नानाद्
आग्नीध्रः इध्मजिह्वः यज्ञबाहुः महावीरः हिरण्यरेताः घृतपृष्ठः सवनः मेधातिथिः वीतिहोत्रः कविः इत्येते अग्नी
नोनामानि येषां ते २५ गर्भभावान्बाल्यादारभ्य ॥ २६ ॥
" " " " " "

अतो आश्चर्यतज्ञः सामर्थ्यमिति परिहृदभिप्रायज्ञो भगवान्बादरायणिराह नैवमिति जिताः षड्गुणाः इंद्रियाणि षडूर्मयो वा
यैस्तेषां एवंविधः पुरुषकारः इति न चित्रं नासंभावितं यतो विदूरविगतः अंत्यजोऽपि यस्योरुक्रमस्य नाम सकृदुच्चारयेत् स अ-
धुना तत्क्षणमेव बंधं संसारम् तत्याजेति पाठे अध्यपमेवार्थः पाठांतरे तत्संचोऽजलत्वं जहाति शुद्धो भवतीत्यर्थः ३५
तस्य पराक्रममुपसंहरन्निवृत्तिक्रममाह स एवमिति देवर्षिचरणयोरनुशयनमुपसत्तिः तदनुपतितो यो गुणविस-
र्गो राज्यादिप्रपंचः तेन संसर्गेण आत्मनि मनसि निर्वेदोपस्य ३६ तमाह अहो असाध्वनुष्ठितं यद्यतो ।भिनिवेशितः

नैवंविधः पुरुषकार उरुक्रमस्य पुंसां तदंघ्रिरजसा जितषड्गुणानाम् चित्रं विदूरविगतः सकृदाद-
दीत यन्नामधेयमधुना स जहाति बंधं ३५ स एवमपरिमितबलपराक्रम एकदा तु देवर्षिच-
रणानुशयनानुपतितगुणविसर्गसंसर्गेणानिर्वृतमिवात्मानं मन्यमान आत्मनिर्वेद इदमा-
ह ३६ अहो असाध्वनुष्ठितं यदभिनिवेशितो हमिंद्रियैरविद्यारचितविषमविषयांधकूपे
तदलमलममुष्या वनिताया विनोदमृगं मां धिग्धिगिति गर्हयांचकार ३७ परदेवताप्र-
सादाधिगतात्मप्रत्यवमर्शेनानुप्रवृत्तेभ्यः पुत्रेभ्य इमां यथादायं विभज्य भुक्तभोगां च महिषीं
मृतकमिव सह महाविभूतिमपहाय स्वयं निहितनिर्वेदो हृदि गृहीतहरिविहारानुभावो
भगवतो नारदस्य पदवीं पुनरेवानुससार ३८ तस्य ह वा एते श्लोकाः प्रियव्रतकृतं कर्म को
नु कुर्याद्विनेश्वरम् यो नेमिनिम्नै~~[illegible]~~रकरोच्छायां घ्नन् सप्त वारिधीन् ३९

ततत्त्वलमलं विषयैः विनोदमृगं मर्कटम् ३७ परदेवतायाः हरेः प्रसादेनाधिगतः प्राप्तो य आत्मप्रत्यवमर्शो विवेक-
स्तेन नारदस्य पदवीं तदुपादिष्टमार्गमेव पुनरनुससारेत्यन्वयः किं कृत्वा अनुगतेभ्यः पुत्रेभ्य इमां पृथ्वीं विभज्य भु-
क्तो भोगो यस्याः तां भार्यां महाविभूतिः साम्राज्यसंपत्तस्सहितां महिषीं मृतशरीरमिव परित्यज्य तत्र हेतुः हृदि निहितो नि-
र्वेदो येन हृदीत्यस्योत्तरत्राप्यन्वयः हृदि गृहीतो निश्चितो हरेर्विहारलीलानुभावः सागमहात्म्यं येन ३८ तस्य महिमोपनिवं-

प्रभावातिशयमाह यावदिति वसुधातलं लोकालोकपर्यंतमवभासयति मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नादित्यः तस्मिन्नर्धेनैवोपलक्षितं प्रतपति
प्रकाशयति अर्धेन चावच्छादयति तमसाच्छादयतीति तदा द्वितीयः पतंगः सूर्य इव पर्यक्रामत् न चेदमसंभावितमित्याह भगव
दुपासनेनोपचितः अतिपुरुषः पुरुषानतिक्रांतः प्रभावो यस्य ३० ये वै उ हेति प्रसिद्धाः तस्य रथचरणयोः कृताः परिखाः
नेमिभिः कृताः ते सप्त सिंधव आसन् ३१ जानाहि तेषां परिमाणं पूर्वस्मिन्निति द्विगुणं पूर्वद्वीपविस्तारमानं उत्तरस्तनो द्विगुणेन विस्तारमानेन तेभ्यो
सिंधुभ्यो बहिः समंततः उपक्लृप्ताः रचिताः पश्चात् सिंधुभ्यो बहिरेकैकशो द्वीपाः एवं द्वीपानामपि बहिः सिंधव इत्याह क्षारोदेति
दधिमंडमपि तं दधि एते सप्त जलधयः ~~सप्तद्वीपानां परिखा इवाभ्यंतरे तैः संवेष्टिता ये द्वीपास्तैः समाना विस्तारेण बहि~~
~~र्नीताः पृथक् पृथक् सर्वतः कीर्तिताः ३२~~ ॥ ३४

यावदवभासयति सुरगिरिमनुपरिक्रामन् भगवानादित्यो वसुधातलमर्धेनैव प्रतपत्यर्धेनावच्छा
दयति तदा हि भगवदुपासनोपचितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनंदन् समजवेन रथेन ज्योतिर्म
येन रजनीमपि दिनं करिष्यामीति सप्तकृत्वस्तरणिमनुक्रामन् द्वितीय इव पतंगः ३० ये वा उ हत
द्रथचरणनेमिकृतपरिखातास्ते सप्त सिंधव आसन् यत एव कृताः सप्त भुवो द्वीपाः ३१ जंबूप्लक्षशाल्म
लिकुशक्रौंचशाकपुष्करसंज्ञास्तेषां परिमाणं पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो यथासंख्यं द्विगुण
मानेन बहिः समंतत उपक्लृप्ताः ३२ क्षारोदेक्षुरसोदसुरोदघृतोदक्षीरोददधिमंडोदशुद्धोदाः स
प्त जलधयः सप्त द्वीपपरिखा इवाभ्यंतरद्वीपसमाना एकैकश्येन यथानुपूर्वं सप्तस्वपि बहिर्द्वीपेषु
पृथक्परित उपकल्पितास्तेषु जंब्वादिषु बर्हिष्मतीपतिरनुव्रतानात्मजानाग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहु
हिरण्यरेतो घृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान्यथासंख्येनैकैकस्मिन्नेकमेवाधिपतिं विद
धे ३३ दुहितरं चोर्जस्वतीं नामोशनसे प्रायच्छद्यस्यामासीद्देवयानी नाम काव्यसुता ॥ ३४ ॥

सप्तद्वीपानां परिखा इवाभ्यंतरे तैः संवेष्टिता ये द्वीपास्तैः समाना विस्तारेण बहिर्नीताः पृथक् पृथक् सर्वतः कीर्तिता ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

भा० पं० सललिते गमने पदविन्यासे गतौ विलासो यस्याः चकारस्तस्याश्चैतैकवा[illegible]चापरणेरणत्वेनेतिध्वनिं कुर्वतो रवि
६ स्यचरणाभरणाभरणस्य स्वनेन म श्रामिलितेनयनेरावननलिन[illegible]मुकुलेन योग्यगलमीषद्विकचय्य किंचिदुन्मी
ल्य अन्वचष्ट ददर्श एतामेव देवीं मकरध्वजस्य वशमुपनीतः सन् जडवदितिष्ठद्वयस्मात्, न दशश्लोकान्वाचेत्या
श्यानुकरोच्चवैदग्ध्यनेन पशीकारान्धेदि विज्ञानां देवानां मनुजानां च यानि मनांसि तेन यतानिचानेष्यामाल्हाद
दुर्धं गत्यादिभिः स्तनं मनसि कामस्य प्रति वरं प्रवेश द्वारं विदधतीं गतिश्च विहारश्च कौतावितपयः वलोकश्च

तस्याः सुललितगमनपदविन्यासगतिविलासापास्त्यानुपदं रणरणायमानहंसिचरणा-
भरणस्वनमपाकर्णेन रदेवकुमारः समाधियोगेनाभिलषितनयननलिनमुकुलयुगलमी-
षद्विकचय्यन्नचष्ट तामेवाविदूरे मधुकरमिव सुमनसउपजिघ्रन्तीं द्विजमनुज-
मनोनयनाह्लाददायिचेष्टितविहारविनयावलोकस्तत्र तदैव प्रवेशमनसिजरणकुसुमा-
युधस्य विधतीं विवरम् ६ निजमुखविगलितामृतनासवसन्तहासमाधुरीमोदमदान्धी-
भूतमधुकरनिकरोपरोधेन द्रुतपदविन्यासेन वल्लोकस्यन्दनस्तनकलशकुचभारसनादे-
वीं तदवलोकनेन विकृतो वसरस्वभगवतो मकरध्वजस्य वशमुपनीतो जडवदिति
होवाच ॥७॥

सुस्वरायन्त्यामी च श्रवणपवाच्यनेत्रादयस्ते ६ निजमुखविगलितममृतमिव स्वादुश्वासपवमिव मादकं च
यत्सुहासं भाषणं तस्मिन् आमोदोनि द्रूवा सुजंधः तेन मदं धायेम धुकरनिकरास्तैरुपरोधः आवरणं तेन
मर्यादितः शीघ्रोधः पदविन्यासः तेन वल्लोस्पंदनं किंचिच्चलनं स्तनकलशयोः कवरभारे रसनादेश्च यस्या

६
शिव०

भरतस्यापि द्वीपे कृतं सरिद्गिरिवनादिभिः सीमा च येन कृता भरतानां निर्दिष्टा द्वे द्वे सप्त विभागशः ४० भौमं पातालजं दिव्यं स्वर्गजं मानुषं मर्त्यलोकजं महित्वं महिलं वैभवं योगिरूपं तत्स्यमेवे भुक्त्वा तु जनाविरमत् कालरात्रि [illegible] ॥ ४१ ॥ इति पंचमे टीकायां प्रथमोऽध्यायः १ पितरि संप्रवृत्ते आग्नीध्रचरित्रं द्वितीयेन उच्यते पर्यगोपायदित्यादि ... पुत्रवत् पालयामास धर्मावेक्षमाणः धर्ममवेक्षमाण इत्यर्थः १ पितृलोककामः पुत्रकामः सुरवराणां वनिताः क्रीडा

भरतस्यापि कृतं येन सरिद्गिरिवनादिभिः सीमा च भरतनिर्दिष्टा द्वीपे द्वीपे विभागशः ४० भौमं दिव्यं मानुषं च महित्वं महिलं कर्मयोगजम् यश्चक्रे निर्भयोपायं पुरुषानुजग्रिषुः ४१ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे भुवनकोशे प्रियव्रतविजये प्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुक उवाच एवं पितरि संप्रवृत्ते तदनुशासने वर्तमान आग्नीध्रो जम्बूद्वीपौकसः प्रजा औरसवद्धर्मावेक्षमाणः पर्यगोपायत् १ स च कदाचित् पितृलोककामः सुरवरवनिताक्रीडाचलद्रोण्यां भगवन्तं विश्वसृजां पतिमाभृतपरिचर्योपकरण आत्मैकाग्र्येण तपस्व्याराधयाम्बभूव २ तदुपलभ्य भगवानादिपुरुषः सदसि गायन्तीं पूर्वचित्तिं नामाप्सरसमभियापयामास ३ सा च तदाश्रमोपवनमतिरमणीयं विविधनिबिडविटपिविटपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारूढस्थलविहंगममिथुनैः प्रोच्यमानश्रुतिभिः प्रतिबोध्यमानसलिल कु[illegible]कलहंसादिभिर्विचित्रमुपकूजितामलजलाशयकमलाकरमुपबभ्राम ४

... तस्य क्रीडाचलस्य द्रोण्यां ... २ तदुपलभ्य ... ३ आश्रमोपवनमुपबभ्राम ... विविधानां निबिडानां विटपिनां ... पुरटलताः स्वर्णलताः ... स्थलविहंगमाः ...

भा० पं०
७

नूपुरस्वनमाकर्ण्याह वाचमिति नम्यंनवचें गत पंजरयो: नूपुरकोलिनिरीणामंतर्गत शब्ददोकेवलं वाचं शरणमि:क
यं भृतामग्रहपाग्रदक्ष वक्रकामुद्वेरा अतिप्रकटाच नाच लोच दीनं परिध्यानं नलं नितं वकांति त्वेन प्रकल्प्याह कंदंव
कुसुमस्य स्वचिपि: अंक विटंक विवे च मितं वस्य लघरं मं हले कुलब्ध्वा पाठांतो अंगे नि सं वोधनम् मखेला मालं त्वाह
यत्याम लान परी धीव तंते वक्षं नितं वकांति त्वेन प्रकल्प्य वक्षमध्ये वप चपनि केचनेव ल्वकं लमिति ११ लता वालं त्वाह
रलयो: स्तनयो: किं संभृतं किं दूरं मस्ति मनोहरं किंचिद स्तीत्येताव नजानामि यतो मध्ये कृशो ऽपि त्वं कुचद्वेलां वहसि धार

वाचं पञ्चशरस्य पञ्जररनिर्जितीणांवल्लन्मुद्रूपमुद्वेतां कलावामनुभ्यम् लब्ध्वाकदंवत्न चिरं क
विटंकविंवे पस्यामलान परिधि: क्व च वल्वलं ने ११ किं संभृतं तत्न चिरयो द्विजशृंग
कोलेमध्ये कृशो वहसि पञ्चदशि: श्रितामे पंकोरुहण: स्मरभिरामविशालां ईदकृ येना
ऽमं मंस्तुभगमे स्मरभीकरोषि १२ लोकं प्रदर्शय सुहृत्तमम तावकं मे यत्रस्य रस्य मरा
साऽवपवावत्सवौ भस्मविधिध्वमन उन्नयनो विभर्ति वकुंभ्रुतं सरसरास
सुधादिवक्त्रे ॥ १३ ॥

पक्षि पत्र च मे दर्शिदं ष्टि: श्रितासं लग्नाऽस्ति अन्यपेदं वपं न घते इति भाव: स्तनगतं कुंकुममालं त्वाह पंकोरुह
लाञ्छनमनल वविशालो ईदक स्वत्पदर्वे: कुत स्त्यत आह येन पंकेन आमा मं स्तुरभी करोषि स्मंघिपकं करोषी
ति १२ लोकंस्यानं पत्रस्योजन: उरसा इत्यमत्त वो वपवो विभर्ति मनसउन्नयनो तो मको पाठांतरे इत्थं भृतं लं दृष्टो
त्कंतोपावक्त्रे च वकुंभ्रुतं विभर्ति किं तदाह स्तोम धुरालाप: रासो विलास स्तास्यां सहिता सुधा अधरामृतं मा दिश

७

कात्वं शैले गिरावस्मिन् किं चिकीर्षसि मुनिवर्येत्यादि पुंस्त्वेन संबोधनादिना प्रातः कारणार्थमस्य हनिनर्थंन नं भग
वतः परदेवतायाः तस्यमायास्मि नामालक्ष्याकुहेलहन्सविविन्ध्यनिर्जले धनुर्विभर्षि किं नाम नो ऽर्थं न वेवतां भग
किं कार्यं मस्ति किं वा प्रमत्तानंतिने द्विपान् भगनत्यानस्म दादीन् भगपलेनानवशीकर्तुं धनुर्बिभर्षि यत्पतीस
यःच कपदा बालं द्याकुवालाविमोशन पत्रेने त्रकमले एव पत्राणि पि-त्वरानि पयोः णानो विभ्रमेणमं पदो पुंस्त्वा

कात्वं विकीर्षसि च किं मुनिवर्य शैले मायापि नास्मि कापि भगवत्परदेवतायाः विन्ध्ये विभर्षि
धनुर्विहृत्स्व दात्मनो ऽर्थं किं वा मजा भग पले विपने प्रमदानां बालं विमोभगवतः
शालेप त्रपत्रो णांनाव पुंस्त्वह चिरानति लिग्मदंनो कस्मेप पुदसि बनेविचरन्तो विप्रा: देमा
पनोन डुध्रिपांन वविक्रमो ऽस्तु [illegible] मे भगवतः पति: पठंति गायंति साम सहर
हस्य मज्ज स्वमीशम् पुष्पाञ्चिरनानि कुलितः सुमनोभिरवष्टि: सर्वे मनस्य बिजल
जवनेशात्वा: ॥१०॥

ध्यां विनाऽपि किंचिदेव पत्रमयाकाल्पिनने आभ्यां परभाग स्वपुंस्त्व स्यानी प स्या भावान् अतिति जैनीति ग्रौ दंतो भ्र
गभागो पयो लोक कलैप्रयो कुशि च्छ्वलि निनविप्रा: अतो भयादेतावन्तार्थं भासुरेननाऽपं विक्रमो ऽस्माकं देमा
पाहुट तदंगपरिमललोभेन्तानुज [illegible] नो भ्रमरा नालं द्यातशिष्टा सनि भजन्त ते नन्दु [illegible] शिवोनो विल्ललि
ताविजलिनाः सुमन सामधिनो वष्टिः जलिनानिकु सुमानि भजन्तो रुपर्दः पृष्टा तेनो पमावे दशात्वा इवेति" १०

मुख्यादीनां दृढं बंधम् १८ सूत्वा प्रसूय उपतस्थे अभजत् २० औत्पत्तिकेनैव स्वभावेन संहननं दृढांग त्वम् २१ कामानां भो
ग्यैः अधि अधिकं मन्यमानः श्रुतिभिः वेदोक्तैः कर्मभिः अवारुंध प्राप्य मादयंते मोदंते ॥ २२ ॥ इति एवं संज्ञाः ... २३

सा च तत्र तस्य वीरयूथपतेर्बुद्धिशीलरूपवयःश्रियौदार्येण पराक्षिप्तमनास्तेन सहायुतायुतपरिवत्स
रोपलक्षणं कालं जंबूद्वीपपतिना भौमस्वर्गभोगान्बुभुजे १८ तस्यामु ह वा आत्मजान्स राजवर आ
ग्नीध्रो नाभिकिंपुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुरुभद्राश्वकेतुमालसंज्ञान्नव पुत्रानज
नयत् सा सूत्वाथ सुतान्नवानुवत्सरं गृह एवापहाय पूर्वचित्तिर्भूय एवाजं देवमुपतस्थे २०
आग्नीध्रसुतास्ते मातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैव संहननबलोपेताः पित्रा विभक्ता आत्मतुल्यना
मानि यथाभागं जंबूद्वीपवर्षाणि बुभुजुः २१ आग्नीध्रो राजातृप्तः कामानामप्सरसमेवा
नुदिनमधिमन्यमानस्तस्याः सलोकतां श्रुतिभिरवारुंध यत्र पितरो मादयंते २२ संपरेते पि
तरि नव भ्रातरो मेरुदुहितॄर्मेरुदेवीं प्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रीं लतां रम्यां श्यामां नारीं भद्रां देववीति
मिति संज्ञा नवोदवहन् २३ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे आग्नीध्रवंशानुच
रिते द्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुक उवाच नाभिरपत्यकामोऽप्रजया मेरुदेव्या भगवंतं यज्ञपुरुषमवहिता
त्माऽयजत १ तस्य ह वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजतः प्रवर्ग्येषु प्रचरत्सु द्रव्यदेशकालमं
त्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्या दुरधिगमोऽपि भगवान्भागवतवात्सल्यतया सुप्रतीक
आत्मानमपराजितं निजजनाभिप्रेतार्थविधित्सया गृहीतहृदयो हृदयंगमं मनोनयनानंदनावय

इति पंचमे टीकायां द्वितीयोऽध्यायः २ ततो वै चरितं नाभेः परं मंगलमीर्यते यस्य यज्ञे प्रतीतः सन्पुत्रोऽभूदृषभो हरिः
नाभिरिति अप्रजया अपुत्रया मेरुदेव्या भार्यया सह १ प्रवर्ग्यसंज्ञकेषु कर्मसु क्रियमाणेषु द्रव्यादयः सप्त ये योगाः उपाया

यु॰ कावा तव लोके आत्मनो देहस्य ध्वनितस हारः अंगदेस लेच अदनाद्धवैराग्यात् रुविरितित त्वं वधीगं धोवानि आग धनि पतिनां तुलाभि
प्रापम अदनां घाहिरंगभानी निपाठ मप्रतावप्दोजनात वहिश्नैनेव ध्वनिर्मांतीत्यर्थः पतेत्तु विहंगाः कलाः सिवि लुभ्य नाश्रा
ति अनभ्न नन्यो आभिचाकशीतीतिश्रुतेः विहंगाः कलाः सोस्य त्रकृतुः नवचकोर्ती विस्मारिवनि मिद्योन्मकरो आनिमि ओरत्न
नेत्र त्वं ननिमिषिप्युन्यो उल्लसंतो मकरोन पाकेरांकुडले यो स्तो किंच नवमुरवेला । तिसरश्च न तदेवाह उद्विग्नं च चलं मीनतु
गलमिव नेत्र ह्यपस्मिन् दिजाः दंताः तेषांपंक्त्या शोचिः शोभा यस्मिन् सारसित्र द्विजाः राजहंसाः आसन्नो भंग निकरा
रकेशास्तोमः परिमलल्लब्धमंगस्तोमो यापस्मिन् १४॥

कावा त्वद्ध्वनिरदनाद्भविरंगनालि विहंगाः कलास्यनिमिषोन्मकरोचकलौ उद्विग्नमीन पुगलं द्वि
जपंक्तिशोचित्तासन्नभंगनिकरं सरस्तु वेने १४ वोसोल वा कुर बरोज हंतः पतेगोदित्नुत्र मनम
मनः राजपतेऽद्विलोभे मुलं न तेस्मारसिव कुजटावदुष्यं कबोनि लोहरतिलंपटहाबनीवाम १९ हृद
नपोधन न तपश्चरतीं न पो धूल्यात तु मनतप ला भवतो पतलब्धम् चतुं तपोहं सिमयास रूमित्र
मह्यं किं वा प्रसीदति सर्वे भवभावने मे १६ न त्वां पमानिद पितं द्विजदेवदत्तं यस्मिन्नतोहग
पिनोन विपातिलग्नम् मांचान्हरुंज्यहिं सिनेतु मनुमंतेन चिनपतः प्रतिसरं तु शिवाः सचित्र्यः
१७ श्रीशुक उवाच रतिललना इत्यपानिविशारदो गाम्यवेदध्यया परिभावयानां वि बु
ध्ववध्वं विबुधमनिरचिसभाऽञ्जपामास १८॥

पतंगः कंडुकः मनमनः मुमकि तस्य मे आलिंगि राजपते वेऽत्य ललनां नपति व कोके रासन्न तं मुक्वं घनं नस्मरति नसंभालप
सिकिं नाई धूर्तो नाविकित हरति एतन्नेस्मासि किम १९ उपलब्धं ज्ञानम् महंगम तेमित्र मया सतु तप श्चरतेन महंसि किंच सर्वे
भवभावनः सद्दष्टि विस्तारको नेत्र मे प्रसीदति त्वां भाव्यं केन्य यतो सर्वः १६ द्विज देवेन मे लग्नादत्ते दकुमनम
लग्नं सतं नाप पातिकि चाहं रहं गिपतः सा चिन्नं तत्र मां बल दयोनं नेनं तुमहं सिसचिवात्सव सख्योऽपि शिवा त्वत्रं

वाङ्मनसागोचरोऽपि भक्तानां सुखसाध्य एवेत्याहुः। हेदेव मपरिजनेत्यनुरागेण विरचिता याः शबलसंशब्दाः गद्गदा गिरः सलिलं च सिताः किसलयाश्च शुद्धपल्लवाः। शिलीति पाठे शिलं कुशादि मञ्जरी एवमादिभिः संभृतया संपादितया पूजया परितुष्यसि ७ अत एवेति प्रकारान्तरे अन्यथानु अनया इज्यया यागेनापि उरुभारभरया अनेकाङ्गसमृद्धयापि भवतः समुपचितमपेक्षितं प्रयोजनं नैव पश्यामः ८ अत्र हेतुः आत्मनः स्वत एव अनुसवनं सर्वदा अञ्जसा साक्षात् बोभूयमाना अतिशयेन भवन्तो ये पुरुषार्थास्तत्स्वरूपस्य न चैवं सत्यपि दानानर्थक्यमित्याहुः किंत्विति सकामानामस्माकमेवैतदुपपद्यते न तवेत्यर्थः ८॥ ॥

परिजनानुरागविरचितशबलसंशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूर्वाङ्कुरैरपि संभृतया सपर्यया किल परम परितुष्यसि ७ अथानयापि न भवत इज्ययोरुभारभरया समुचितमर्थमिहोपलभामहे ८ आत्मन एवानुसवनमञ्जसाव्यतिरेकेण बोभूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्य किन्तु नाथाशिष आशासानानामेतदभिसंराधनमात्रं भवितुमर्हति ९ तद्यथा बालिशानां स्वयमात्मनः श्रेयः परमविदुषां परम परमपुरुषप्रकर्षकरुणया स्वमहिमानं चापवर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन् स्वयं नापचित एवेतरवदिहोपलक्षितः १० अथायमेव वरो ह्यर्हत्तम यर्हि बर्हिषि राजर्षेर्वरदर्षभो भगवान्निजपुरुषेक्षणविषय आसीत् ११ असङ्गनिशितज्ञानानलविधूताशेषमलानां भवत्स्वभावानामात्मारामाणां मुनीनामनवरतपरिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगणकथनोऽसि ॥१२॥ ॥ ॥ ॥

स्वापयोगमेव प्रदर्शयन्तीति तद्यथेति परमेष्ठ्योऽपि परमपुरुषप्रकर्षपुरुषाकरुणया उपकल्पयिष्यन् संपादयिष्यन् च कामान् कामितं च नापचितः अनपचितः अपूजितः शबपूज्यः स्वयमेवोपलक्षितः दृष्टोऽसि इतरवत् साधुवत् १० यद्यपि त्वदर्शनं न मोक्षं भ्रान्तोऽसि तथापि हे अर्हत्तम राजर्षेर्बर्हिषि यज्ञे निजपुरुषाणां त्वदेकान्तानां मत्स्वाकमीक्षणविषयो भवान् यर्हि यदा आसीत् तदा स एव मे वरः संजातः ११ दर्शनस्य दुर्लभतामाहुः असङ्गेनाभ्यासेन निशितं यज्ज्ञानं तदेवानलस्तेन विधूता अशेषा मलाः येषां भवत्स्वभावानामिव भवत्स्वभावो येषाम् तान् आत्मारामाणामेवंभूतानां मुनीनामपि परममङ्गलायनं गुणगणकथनमेव न तु दर्शनं यस्य सः

अथ पतत्यादिनिपातनवाक्कुलत्वं वा वेणालंबनातथ आधिकृतमज्जनांघ्रियुगलद्वयं चनुष्टयंचेन किरणपंचेनेनोमयं पुरुषविशिष्ट
अथ पतित्यादिनिपातनवाक्कुलत्वं वा वेणालंबनातथ आधिकृतमज्जनांप्रियुगलद्वयं चरणद्वयं चेन किरलपंचेने नोभयं पुरुषविशिष्ट
नरमिनयापुरुषोनमतिसंचः अरुणेना प्रेणेलसन्नोपतस्थुः अभन्तिसन्नचयः विलसत् श्रीवत्सएवल्ललामं चिङ्गं यस्य दरवर
पानेः वनरुहं पद्मम् अप्रचूरीवर्तते अमन्तमणिः कौस्तुभः एवमादिभिरुपलक्षितम् २ स्फुरत्किरणपिप्रवरामणयः तेऽमपानियानि
दुकुटादीन्यंगानांमृताभरणानितेर्विभूषितम् वहुमानोद्दतेः अध्वना स्वीनमध्यनिनिविषम् ४ अहंसि त्वादिना निगदेन स्तुवंति
हे अहंत्तमपरिहसोऽपि त्वमनुपथानांनोऽस्माकमहंसामुकुः स्वयमेवलोकनुमहंसि ननु चयं ल्लोन गतान् त्याकुम

अथ हृत्कमलविष्कृतमज्जनपुगलद्वयं किरणपंचपुरुषविशेषं कपिशकौशेयांबरधरमुरसि विलस
त् श्रीवत्सलल्लामं दरवरवनरुहवनमालाऽऽकूर्मेखलमणिगदादिभिरुपलालितम् २ स्फुरद्दि
रण्मयमकुटकुंडलकटककटिसूत्रहारकेयूरनूपुरांगुलीयकाभरणविभूषितं निर्मलकौस्तुभ
मरूपनयोऽध्वनाऽव्योनमध्यमनुपलभ्यमबकुमानमहंसोनानंनेतश्चोबालाउपतस्थुः ४
ऋषय ऊचुः अहंसि मुहुरर्हन्नमाहूतमस्माकमनुपथानांनमोनमस्त्वेनावत्सदुपशिक्षितं
कोऽहमितिप्रमान प्रकृतिगुणव्यतिकरविनिर्मितोऽशेषेश्वरस्य प्रकृतिपुरुषयोरवौक्तनाभिनोऽमस्वरूप
कृतिभीरुपनिरूपणाम् ५ सकलजननिकायवृजिननिरशनशिवतमप्रवरगुणगणैकदेशक
थनाद्दते॥६॥

मोनमरस्येतदेवास्माकंसम्दिरुपशिक्षितम् त्वद्रूपस्य दुर्ज्ञेयत्वात् नदेवाहुः कोऽहमितिप्रकृतिगुणानां व्यतिकरः प्रपंचस्तस्मि
न्नेवमतिर्यस्य अतएवानीशः प्रकृतिपुरुषयोः परस्य अनतएवईश्वरस्य अर्वाक्तनामितत्वामस्यप्रतीतिभिः प्रपंचोतर्जनाभिः नो
मच्चरूपं श्रीकृष्ण आकारस्तामिरत्वद्वहरूपनिरूपणं कर्तुं कोनाम पुमानर्हति ५ सकलजनानां त्रमेवादतिनाधिक्येनत्याकुं वकल
जननिकायस्य वृजिनंनिरस्यंतीतितथा शिवतमाः प्रवरा श्रवये गुणगणास्तेषामेकदेशस्य कथनादिना अन्ध
कनार्हति॥६॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पं०
१०

आग्नीध्रो येनाभी १८ पतिं नाभिम् ॥ हे विष्णुदत्त तस्याः अवरोधायने अन्तःपुरे मेरुदेव्याः शुक्लया शुद्धसत्त्वमय्या तत्र नाभौ धर्मान्
वातरशनानां दिगम्बराणां श्रमणानां तपस्विनाम् ऊर्ध्वमन्थिनां नैष्ठिकब्रह्मचारिणाम् २१ इति पंच
मटीकायां तृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थो द्वितिभिः श्लोकैः ऋषभस्याभिहितं महत्त्व लोकाचारे येन स लोके मैत्र्या च निदर्शितम् १ चतु
र्थे तत्पुत्रस्य राज्यं तस्योपवर्ण्यते प्रकृतयः सर्वाः संनोभाग्यतनिवर्तकः २ अभिव्यज्यमानानि भगवल्लक्षणानि पादतला
दिषु वज्राङ्कुशादीनि यस्य महाविभूतिः सर्वैश्वर्यसंपत्तिः अणिमादिभिः प्रकृतयो मात्यादयः जगृधुः अभिकां
क्षंति स्म ॥ १ ॥

तत्र आग्नीध्रीये शकलाया वरं ददामि आत्मतुल्यमनुपलभमानः १९ इति निशामयंत्या मेरुदेव्याः
पतिमभिधायान्तर्दधे भगवान् २० बर्हिषि तस्मिन्नेव विष्णुदत्त भगवान्परमर्षिभिः प्रसादितो ना
भेः प्रियचिकीर्षया तदवरोधायने मेरुदेव्यां धर्मान् दर्शयितुकामो वातरशनानां श्रमणानामृ
षीणामूर्ध्वमंथिनां शुक्लया तन्वावततार २१ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे तृ
तीयोऽध्यायः ३ श्रीशुक उवाच अथ ह तमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षणं साम्योपशम
वैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिनमेधमानानुभावं प्रकृतयः प्रजा ब्राह्मणा देवताश्चावनि
तलसमवनायातितरां जगृधुः १ तस्य ह वा इत्थं वर्ष्मणा वरीयसा बृहच्छ्लोकेन चौजसा ब
लेन श्रिया यशसा वीर्यशौर्याभ्यां च पिता ऋषभ इतीदं नाम चकार २ तस्य हीन्द्रः स्पर्धमानो भग
वान्वर्षे न ववर्ष तदवधार्य भगवानृषभदेवो योगेश्वरः प्रहस्यात्मयोगमायया स्ववर्षमजनाभं
नामाभ्यवर्षत् ३ ॥ ॥

वर्ष्मणा देहेन तस्य विशेषणं वरीयसा श्रेष्ठतमेन बृहच्छ्लोकाः पद्यानि कवीनां यस्मिन् तेन च ओजस्तेजः वीर्यं प्रभावः शौ १०
र्यं ... ऋषभ इति नाम चकार २ तस्य वर्षे मंडले ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दर्शनेनैव कृतार्था अपि वरमेकं प्रार्थयामहे अथेति स्मरणाय विवशानां नोऽस्मर्तॄणामनः १२ अस्य च प्रार्थनीयमस्तीत्याहुः किंचेति आ
शिषामीश्वरं स्वर्गापवर्गयोरपीश्वरं त्वामुपधावति प्रजायामेव पुरुषार्थ इति प्रत्ययो यस्य अधनो यथा फलीकरणं तुषकणादि
कमाशासानो धनदमुपधावति १४ इदं च नातिचित्रमित्याहुः इह संसारे तेऽपराजितया मायया अनवसितपदव्या अलक्षितमार्गया अ
पराजितः को वा न कोऽपि अनावृतमतिः कः अनावृतमतिर्विषयविषरयेणानावृतप्रकृतिर्यस्य सः कः अनुपासि
तमहच्चरणः अतस्त्वन्मायया मोहितस्यैवमाशासाधनत्वं यत्र एषः १५ अदभ्रकर्तः हे बहुकार्यकारिन् अल्पीयसे कार्याय त्वस्मा

अथ कथंचित्स्खलनक्षुत्पतनजृम्भणदुरवस्थानादिषु विवशानां नः स्मरणाय ज्वरमरणदशाया
मपि सकलकश्मलनिरसनानि तव गुणकृतनामधेयानि वचनगोचराणि भवन्तु १३ किंचायं रा
जर्षिरपत्यकामः प्रजां भवादृशीमाशासान ईश्वरमाशिषां स्वर्गापवर्गयोरपि भवन्तमुपधावति प्र
जायामर्थप्रत्ययो धनदमिवाधनः फलीकरणम् १४ को वा इह तेऽपराजितोऽपराजितया मायया
ऽनवसितपदव्या नावृतमतिर्विषयविषरयानावृतप्रकृतिरनुपासितमहच्चरणः १५ यदु ह वा
व तव पुनरदभ्रकर्तरिह समाहूतस्तत्रार्थधियां मन्दानां नस्तद्यद्देवहेलनं देवदेवार्हसि साम्ये
न सर्वान्प्रतिवोढुमविदुषाम् १६ इति निगदेनाभिष्टूयमानो भगवाननिमिषर्षभो वर्षधरा
भिवादिताभिवन्दितचरणः सदयमिदमाह १७ ॥ श्रीभगवानुवाच अहो बताहमृषयो भव
द्भिरवितथगीर्भिर्वरमसुलभमभियाचितो यदमुष्यात्मजो मया सदृशो भूयादिति ममा
हमेवाभिरूपः कैवल्यादथापि ब्रह्मवादो न मृषा भवितुमर्हति ममैव हि मुखं यद्द्विजदेवकुलम् १८

दिह समाहूतोऽसि तत्र प्रजायामर्थधीर्येषां मन्दानां नेषां नो यद्देवहेलनमवज्ञानं तत्सर्वान्प्रति नवसाम्येन सहनमा प्रतिवोढु
मर्हसि १६ इति निगदेन गद्यात्मकस्तोत्रेणाऽवर्षधरो भारतवर्षपतिर्नाभिः तेनाभिवादितस्तापेक्ष्य लिङ्गस्तैरभिवन्दितौ चरणौ यस्य
१७ असुलभत्वे हेतुः ममाहमेवाभिरूपः सदृशः कैवल्यात् अद्वितीयत्वात् द्विजकुलमेवाद्य ब्राह्मणास्तेषां कुलम् १८ ॥

नृपनंतरं कविप्रमुखानव भागवतधर्मप्रदर्शकाः वसुदेवनारदयोः संवादोपक्षिन् उपरीक्ष्यन्त एकादशस्कंधे ११ महाशालीनाश्च निविनीताः १२ केवलः शुद्धः विपरीतवत् अनीश्वरवत् कर्माणि कुर्वन् नियमयन् नियमितवान् यतं नो नित्यतामात्म पर कर्मकरणे हेतुः अनुगतमुत्सन्नं धर्मं स्वयमाचरणेनातद्विदामुपशिक्षयन् कथं धर्मादीनामवरोधेन तत्राह उदा नंदो भोगः आत्मनो नुः १३ शीर्षण्यः श्रेष्ठः तेनाचरितं तत् जनो नुवर्तते यतः १४ सकलो धर्मोपनिषत् ब्राह्मणं ह वेदरहस्यम् यद्यपि स्वेनैव विदितं तथापि ब्राह्मणोक्त पथैव गतवानित्यर्थः १५॥

कविर्हरिरन्तरीक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायन आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः इति भागवतधर्मेश नान् नव महाभागवतान् लोके यांश्चरितं भगवन्महिमोपबृंहितं वसुदेवनारदसंवादमुपशमायनम् परिष्टाद्वर्णयिष्यामः ११ यवीयांस एकाशीतिर्जायन्तेयाः पितुरादेशकरा महाशालीना महाश्रो त्रियाः यज्ञशीलाः कर्मविशुद्धा ब्राह्मणा बभूवुः १२ भगवान् ऋषभसंज्ञ आत्मतंत्रः स्वयं नित्य निवृत्तानर्थपरंपरः केवलानंदानुभव ईश्वर एव विपरीतवत् कर्माण्यारभमाणः कालेनानुगतं धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदां सम उपशांतो मैत्रः कारुणिको धर्मार्थयशः प्रजानंदामृ तावरोधेन गृहेषु लोकं नियमितवान् १३ यद्यच्छीर्षण्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोकः १४ यद्यपि स्वविदितं सकलधर्मं ब्राह्मं गुह्यं ब्राह्मणैर्दर्शितमार्गेण सामादिभिरुपायैर्जनतामनुशशास १५ द्र व्यदेशकालवयःश्रद्धर्त्विग्विविधोद्देशोपचितैः सर्वैरपि क्रतुभिर्यथोपदेशं शतकृत्व इया ज १६ भगवतर्षभेण परिरक्ष्यमाण एतस्मिन्वर्षे न कश्चन पुरुषो वांछत्यविद्यमानमिवात्म नोऽन्यस्मात्कथंचन किमपि कर्हिचिदवेक्षते भर्तर्यनुसवनं विजृंभितस्नेहातिशयमंतरेण १७

द्रव्यादिभिरुपचितैर्यज्ञैरिष्टवान् तत्र च यौवन मधुवैव धर्ममन्विच्छेदिति वचनात् विविधोद्देशाः नानादेवतोद्देशाः यथोपदे शं यथाविधि १६ अन्यस्मात् सर्वोशात्मनः कोऽपि किमपि कथंचनापि नवांछति रथ्यानुदये ढ्छतः अविद्यमानं खपुष्पा दिकमिव वचनात् यदीयमवेक्षते ऽपीत्यर्थः भर्तरि ऋषभदेवे प्रतिक्षणं मुहूर्तं सितस्नेहोद्रेकं विना अन्यत्र वांछति ॥१७॥ श्री

अवरुध्य प्राप्य स्वैरमि-स्यपा उत्तिलो नरलोकसमानधर्मा मनुष्याकारो येन नमस्त एवमापवास्य पुत्ररनि विलसिता मति
कस्य ४ आपौरप्रकृति पौरान् प्रकृतीः अभिव्याप्य विदितो नृत्तो गोप मिन कर्म तो नाभिः जनपदः जनाः पौराद्यः पदं प्रमाणं यः
स्यसः आत्मजं धर्ममर्यादा हृता एमभिषिच्य प्रोक्तए नानुसंगनि ५ पवित्रशाला कावदरी काश्रमे प्रसन्ने परानुवेजकनिपु
णं च तीव्रं तेन उपासीनः सेवमानः कालेन तन्महिमानं जीवन्मुक्तिमवाप ५ नाभेः तनप्रसिद्धं कर्म अनुतदनन्तरं कोपुमा
नाचरेत् न कोपि स्पष्टः ॥ ६ ॥ ॥ ॥

नाभिस्तु यथाऽभिलषितं सुप्रजस्त्वमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलो गद्गदाक्षरया गिरा स्वैरं गृहीत
नरलोकसधर्मं भगवंतं पुराणपुरुषं मायाविलसितमतिर्वत्स तातेति सानुरागमुपलालय
न् परां निर्वृतिमुपगतः ४ विदितानुरागमापौरप्रकृतिजनपदो राजा नाभिरात्मजं समयसेतुरक्षाया
मभिषिच्य ब्राह्मणेषूपधाय सह मेरुदेव्या विशालायां प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधियोगेन नरनारा
यणाख्यं भगवंतं वासुदेवमुपासीनः कालेन तन्महिमानमवाप ५ यस्य ह पांडवेय श्लोकावुदाहर
ंति कोनु तत्कर्म राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् अपत्यतामगाद्यस्य हरिः शुद्धेन कर्मणा ६ ब्रह्मण्यो
ऽन्यः कुतो नाभेर्विप्रा मंगलपूजिताः यस्य बर्हिषि यज्ञेशं दर्शयामासुरोजसा ७ अथ ह भगवानृष
भदेवः स्ववर्षं कर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासो लब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातो गृहमेधिनां ध
र्माननुशिक्षमाणो जयंत्यामिंद्रदत्तायामुभयलक्षणं कर्म समाम्नाताम्नातमभियुंजन्नात्मजानामात्मस
मानानां शतं जनयामास ८ येषां खलु महायोगी भरतो ज्येष्ठः श्रेष्ठगुणः आसीन् येनेदं वर्षं भार
तमिति व्यपदिशंति ९ तमनु कुशावर्त इलावर्तो ब्रह्मावर्तो मलयः केतुर्भद्रसेन इंद्रस्पृग्विदर्भः कीक
टः इति नव नवति प्रधानाः १०

मंगलैर्दक्षिणाभिः पूजिताः ततः ओजसा मंत्रबलेन ७ अन्येषां गुरुकुलवासप्रदर्शिनो गुरुकुलवासो येन अनुशिक्षमाणः अनुति
ष्ठन् उभयं पवित्रियं विरुद्धं सिलक्षणं कर्म विधिमभियुंजन् अनुतिष्ठन् जयंत्यां आत्मसमानानां गुणतैजनयामासे ८ ॥

[illegible] नवतिः प्रधानाः [illegible] १०॥

भा० पं० १२

उक्तमुपसंहरति एवं पूर्वं तत्तत्कर्म कार्यं मृतं मनः कर्मसक्तं वशं प्रयुंक्ते इदं पुनः कर्माणि च करोतीति जीवन्मुक्तो कर्मस्यात्स्वार्थमाह
अविद्ययेति अविद्यया आत्मनि उपधीयमाने आच्छाद्यमाने सति एवं मनः कर्तृ पुनर्बन्धकं कर्मवशं प्रयुंक्ते इदं न केवलं देहयोगमात्रमनर्थहेतुः
...तत्र तापान् प्राप्नोतीति... प्रत्येकं तयोः
...हृदयग्रंथिरत्यैव... स्थूलमन्यं हृदयग्रंथिं बुधैर्वदन्ति...

एवं मनः कर्मवशं प्रयुंक्ते अविद्ययात्मन्युपधीयमाने प्रीतिर्न यावन्मयि वासुदेवे न मुच्यते देहयो
गेन तावत् ६ यदा न पश्यत्ययथा गुणेहां स्वार्थे प्रमत्तः सहसा विपश्चित् गतस्मृतिर्विन्दति तत्र
तापानासाद्य मैथुन्यमगारमज्ञः ७ पुंसः स्त्रिया मिथुनीभावमेतं तयोर्मिथो हृदयग्रंथिमाहुः अ
तो गृहक्षेत्रसुताप्तवित्तैर्जनस्य मोहोऽयमहं ममेति ८ यदा मनो हृदयग्रंथिरस्य कर्मानुबद्धो
दृढ आश्लथेत तदा जनः संपरिवर्तते स्मान्मुक्तः परं यात्यतिहाय हेतुं ९ हंसे गुरौ मयि भ
क्त्यानुवृत्या वितृष्णया द्वन्द्वतितिक्षया च सर्वत्र जन्तोर्व्यसनावगत्या जिज्ञासया तपसेहानिवृ
त्त्या १० मत्कर्मभिर्मत्कथया च नित्यं मद्देवसंगाद्गुणकीर्तनान्मे निर्वैरसाम्योपशमेन पुत्रा जिहा
सया देहगेहात्मबुद्धेः ११ अध्यात्मयोगेन विविक्तसेवया प्राणेन्द्रियात्माभिजयेन सध्र्य
क् सच्छ्रद्धया ब्रह्मचर्येण शश्वदसंप्रमादेन यमेन वाचाम् ॥ १२

...ममेति मोहः अस्मान्... यदा मनो हृदयग्रंथिः... तदा स्मान्मुक्तः...
...पंचविंशतिसाधनान्याह... नित्यं... व्यसनावगत्या दुःखानुसंधानेन...

१२

अवहितात्मनः संयन्त्रितान् अपि प्रजानुशासनार्थम् उपशिक्षयन्न् इति ह वदस्माह उवाच १९ इति पंचमे टीकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

पंचमे मोक्षधर्मोपदेशः पुत्राननुशासन् ऋषभो जगौ ... नायं देहो ... दुःखदान् कामान् ... देहभाजां ... तपसा ... ब्रह्म सौख्यं ... १ ...

... महत्सेवाम् इति तमसः ... योषितां संगिनां संगं ... महतां लक्षणमाह समचित्ताः ... सदाचाराः २

स कदाचिद् अटमानो भगवान् ऋषभो ब्रह्मावर्तगतो ब्रह्मर्षिप्रवरसभायां प्रजानां निशामयन्तीनाम्
आत्मजान् अवहितात्मनः प्रश्रयप्रणयभरसुयन्त्रितान् अप्य् उपशिक्षयन्न् इति होवाच १९ इति श्री
भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे ऋषभदेवानुचरिते चतुर्थोऽध्यायः ४ ऋषभ उवाच
नायं देहो देहभाजां नृलोके कष्टान् कामान् अर्हते विड्भुजां ये तपो दिव्यं पुत्रका येन सत्वं श
ुद्ध्येद् यस्माद् ब्रह्मसौख्यं त्व् अनंतम् १ महत्सेवां द्वारम् आहुर् विमुक्तेस् तमोद्वारं योषितां संगिसंग
म् महांतस् ते समचित्ताः प्रशांता विमन्यवः सुहृदः साधवो ये २ ये वा मयीशे कृतसौहृदार्था जनेषु देहं
भरवार्तिकेषु गृहेषु जायात्मजरातिमत्सु न प्रीतियुक्ता यावदर्थाश् च लोके ३ नूनं प्रमत्तः कु
रुते विकर्म यद् इंद्रियप्रीतय आपृणोति न साधु मन्ये यत आत्मनोऽयम् असन्न् अपि क्लेशद आस
देहः ४ पराभवस् तावद् अबोधजातो यावन् न जिज्ञासत आत्मतत्वम् यावत् क्रियास् तावद् इदं म
नो वै कर्मात्मकं येन शरीरबंधः ५

... लक्षणं दर्शयति ... मयीशे ... अर्थः ... यावदर्थाः ... कामान् ... विकर्म ... इंद्रियप्रीतये आपृणोति ...

एवं मोक्षधर्माननुपदिश्य भरतशुश्रूषणलक्षणं धर्मं स्वपुत्रेभ्यो दिदिक्षन्नात्मनः सर्वोत्कर्षमाह द्वाभ्याम् इदं मनुष्याका
रं शरीरं मम दुर्विभाव्यं मया विना केनापि दुर्लक्ष्यं विलसितं न त्वहं प्राकृतो मनुष्य इत्यर्थः मे हृदयं न त्वहं किंतु हृदयं यत्र धर्मस्त
त्स्वरूपं सत्त्वमित्यर्थः कृतः पश्चात्कृतः यः अधर्मो दूरादेव पृष्ठे कृतः उत्सारितः अतो हि मामार्या ऋषभं प्राहुः १९ भवंतस्तु हृदये
न शुद्धसत्त्वमयेन जाताः तस्माद्भवंतस्तं भरतमेव सनाभं भ्रातरं भजध्वं ननु नः सुतत्वात् कथं तं भजेमहि तत्र महीयांसं
[illegible] २० [illegible]
[illegible]

इदं शरीरं मम दुर्विभाव्यं न त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः पृष्ठे कृतो मे यदधर्म आरादतो हि माम
ऋषभं प्राहुरार्याः १९ तस्माद्भवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महीयांसममुं सनाभम् अक्लिष्टबुद्ध्या
भरतं भजध्वं शुश्रूषणं तद्भरणं प्रजानाम् २० भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सबोध
निष्ठाः ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि गन्धर्वसिद्धा विबुधानुगा ये २१ देवासुरेभ्यो मघवत्प्र
धाना दक्षादयो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् भवः परः सोऽथ विरिञ्चिवीर्यः स मत्परोऽहं द्विजदेवदे
वः २२ न ब्राह्मणैस्तुलये भूतमन्यत्पश्यामि विप्राः किमतः परं तु यस्मिन्नृभिः प्रहुतं श्रद्धया
ऽहमश्नामि कामं न तथाग्निहोत्रे २३

उत्त उच्चैः अतिशयेनोत्तमाः तेभ्योऽपि ये सरीसृपाः सर्पन्तीति जंगमाः ते उदुत्तमा इति सर्वत्रानुषंगः तेष्वपि सबोधा निष्ठा स्थितिर्येषां
पश्वादीनां ते कीटकादिभ्यः ततः तेष्वपि मनुष्याः ततोऽपि प्रमथाः भूतप्रेतादयः ततोऽपि गंधर्वाः ततः सिद्धाः ततोऽन्ये विबुधा
नुगाः किन्नरादयः २१ तेभ्योऽसुराः देवासुरेभ्यः सकाशात् इत्यर्थः देवाश्च भगवत्प्रधानाः देवेभ्य इन्द्रः श्रेष्ठ इत्यर्थः ततोऽपि ब्रह्मसुता दक्षा
दयः तेषां मध्ये भवः परः श्रेष्ठः स भवो विरिंचवीर्यः विरिंचस्य वीर्यं शक्तिः कोऽसौ यस्य स विरिंचवीर्यः अतस्तज्जनकत्वाद्विरिंचस्त
तः परस्त्वर्थः स विरिंचो मत्परः अहं परो यस्य द्विजदेवा ब्राह्मणास्ते च देवाः परं स्यापदस्य सोऽहम् २२ ब्राह्मणैस्तुल्यमन्यद्भूतं न तुलये सं

[illegible]

१३

13

योगेन समाधिना ॥ छ ॥ सप

सर्वत्र समभावना तत्त्वविचक्षणोन निपुणेन विज्ञानविराजितेन अनुभवपर्यन्तेन ज्ञानेन [illegible] ॥ १३ ॥ ततः [illegible] कर्मण्यारोपतव

मतलपुरुः धैर्य अपरम विवेके धैर्यः सन्न कं [illegible] परमः [illegible] पातेन [illegible] ॥ १४ ॥ किंच प

[illegible] परमः [illegible] मम लोके पः [illegible] सनुजः [illegible]

[illegible] अनेन ज्ञानेन तत्त्वविदुषः [illegible] ॥ १५ ॥ न योजनं [illegible] लो

[illegible] योजन [illegible] संसारकूपे पातपतितस्य मनुजः [illegible]

सर्वत्र समभाव विचक्षणोन ज्ञानेन विज्ञानविराजितेन योगेन [illegible] लिंगं स्वपोर्ह

सर्वत्र समभाव विचक्षणोन ज्ञानेन विज्ञानविराजितेन योगेन [illegible] ततः अनेन योगेन प

[illegible] ॥ १३ ॥ कर्माण [illegible] विधवासादित [illegible] लोककामेन सर

वोपदेश सम्यक् [illegible] परमेन योगात् ॥ १४ ॥ पुत्रो [illegible] लोककामेन [illegible] योजयन्मनुजो

नुजस्तार्थः [illegible] ज्ञानं योजये कर्मसु कर्मस्थान [illegible] योजन मनिदेतत्ति

[illegible] निपात [illegible] ॥ १५ ॥ लोकः [illegible] परिपतिन [illegible] योन समिदेत्ततिविपर

कामकामः [illegible] ॥ १६ ॥ [illegible] योजन [illegible] ॥ १७ ॥

[illegible] पुनः संसारः [illegible] योज [illegible] पतिस्व लस्वान

[illegible] देवेन [illegible]

मोक्षपदं समुपैति मनुजः ॥ १८ ॥

[illegible] पन्नाः [illegible] ॥ १६ ॥ [illegible] योज [illegible] मोच

[illegible] ॥ १७ ॥ [illegible] पितानस्य

[illegible] ॥ १८ ॥

[illegible] देवदेव [illegible]

भा० पं०
१४

तत्र पुरादिष्वनुपथं मार्गे मार्गे अवन्तिं चरणपदैः दुर्जनैस्तर्जनादिभिः परिभूयमानोऽपि नदविगणयन् एवैकचारणाकीर्णः पृथिवीं परिबभ्राम इत्यन्वयः तत्र पुरं पत्तनम् ग्रामाः प्रसिद्धाः आकराः खनिः खेटः कर्बटः ग्रामः कोटः पुरवादि बाटिका शिबिरं सेनापालनस्थानम् व्रजो गवां स्थानम् घोषो गोपानाम् सार्थो यात्रिकजनसंघातः आश्रमाः मुनीनां तर्जनं भयजननम् ताडनं प्रहारः अवमेदनमुपरीमृश्य च्छिवनं पूत्कारस्तैलेपप्रक्षेपः गजाणां गजानामेतासां प्रक्षेपः प्रतिबालोऽयोवापुः दुरूत्कं शापः एतैः अगणयन् एव तैः मतिकामिति वेति तत्रकैतैः असतिमिथ्याम्यतेस्वस्थाने सन्निवेशो देहस्य पलतलगं गाकारोपपन्न सदिस्पप्रदेशमात्रेऽपपन्नमस्मिन्निरभिमानत्वात् येन केनचित् उभयोः सदसतोर्यो नभवः तत्स्वरूपेणपरस्वमहिम्नप्यवस्थानेनेन अतएवावेदितमनाः पृथ्व्यः परिबभ्राम ॥३०॥

तत्र तत्र पुरग्रामाकरखेटकर्वटशिबिरव्रजघोषसार्थगिरिवनाश्रमादिष्वनुपथमवन्तिचरणपदैः परिभूयमानो मदिकामिरिव वनगजस्तर्जनताडनावमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रजःप्रक्षेपप्रतिबातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्थानगतास्मिन्देहोपलतलोत्सदप्रदेशउभयपान्भवस्वरूपेण स्वमहिमावस्थानेनात्मसमानोऽपि गाङ्कमभिमानत्वादविवेदितमनाः पृथिवीमेकचरः परिबभ्राम ३० अतिसुकुमारकाचरणोरःस्थलविपुलबाहुयुगलवदनाद्यवयवविन्यासः प्रकृतिसुंदरस्वभावहासस्मितमुखोऽनवनलिनदलायमानशिशिरतारारुणायतनयनरुचिरः सदृशसुभगकपोलकर्णकंठनासो विगूढस्मितवदनमहोत्सवेन पुरवनितानां मनसिकुसुमशरासनमुपदधानः परागवलंबमानकुटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिननिजशरीरेण ग्रहगृहीत इवादृश्यत ॥ ३१ ॥

स च तदा ग्रहगृहीत इवादृश्यत तत्र हेतुः परागकुटिलो लंबमानाश्च ते कुटिलाश्च ते जटिलाश्च कपिशाश्च केशाः तेषां भूरिभारो यस्य सः अवधूतमनादृतं मतएव मलिनं निजशरीरं येन तेन कर्ताऽभूतोऽप्येवमदृश्यत अतिसुकुमाराणि कारचरणोरःस्थलानि यानि विपुलानि बाहू पादयः तेषां वा वपवाः तेषां विशिष्टन्यासः सन्निवेशो यस्य सः तथा प्रकृतौ वै सुंदरः स्वभावेन हासः तेन शोभनं मुखं यस्य तथा नवनलिनदलवत् आचरतीत्ये शिशिरतारे तारापशाटिकनीनिके अरुणे आयते नयने ताभ्यां रुचिरः तथा सदृशा अन्यूनाधिकाः सुभगाश्च कपोलकर्णकंठनासिका यस्य तस्य विगूढस्मितंयद्वदनं तस्य महोत्सवेन विभ्रमेण पुरांगनानां मनसि कामं समुद्दीपयन् एवं भूतोऽपि तथाऽदृश्यतेत्यन्वयः ॥३१॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१४
शिव०

८

...लोके पूजितामपि ... संमतिस्तत्र ... पश्यामीत्यन्वयः २४ मित्युक्त
मेन नृभिः प्रहुतं ... यस्मिन् ... तेषामपि ... इत्यादिना किमु स्यात् किमपि ... देवब्राह्मणयोः समानं विधायेदानीं
सर्वभूतेषु ... किंचित्प्रार्थनीयमस्तीति ... अकिंचनानां मयि भक्तिभाजां ... मानः ... पदे पदे
सर्वभूतेषु मान्यं विधत्ते ... सर्वाणि जंगमानि ... ध्रुवाणि ... सर्वकर्मणामीश्वरापणं विधत्ते मनोवचोदृक्करणे
... विविक्तदृग्भिः ... तदेव ममार्हणम् २६ सर्वकर्मणामीश्वरार्पणं ... विना कालपाशाद्विमोक्तुं
च ... परिबर्हणं ... विना ... महाविमोहान्न ...
... ॥२७॥

धृता तनूरुशती मे पुराणी येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम् शमो दमः सत्यमनुग्रहश्च तपस्तितिक्षानुभ
वश्च यत्र ॥२४॥ मत्तोऽप्यनंतात्परतः परस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेर्न किंचित् येषां किमु स्यादितरेण
तेषामकिंचनानामपि मे भक्तिभाजाम् ॥२५॥ सर्वाणि मद्धिष्ण्यतया भवद्भिश्चराणि भूतानि सुता ध्रुवा
णि संभावितव्यानि पदे पदे वो विविक्तदृग्भिस्तदु हार्हणं मे ॥२६॥ मनोवचोदृक्करणेहितस्य साक्षा
त्कृतं मे परिबर्हणं हि विना पुमान्येन महाविमोहात्कृतान्तपाशान्न विमोक्तुमीशेत् ॥२७॥ श्रीशुक
उवाच एवमनुशास्यात्मजान्स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनार्थं महानुभावः परमसु
हृद्भगवानृषभापदेश उपशमशीलानामुपरतकर्मणां महामुनीनां भक्तिज्ञानवैराग्यल
क्षणं पारमहंस्यधर्ममुपशिक्षमाणः स्वतनयशतज्येष्ठं परमभागवतं भगवज्जनपरायणं भ
रतं धरणिपालनायाभिषिच्य स्वयं भवन एवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरि
धानः प्रकीर्णकेश आत्मन्यारोपिताहवनीयो ब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज ॥२८॥ जडान्धमूकबधि
रपिशाचोन्मादकवदवधूतवेषोऽभिभाष्यमाणोऽपि जनानां गृहीतमौनव्रतस्तूष्णीं बभूव ॥२९॥

स्वत एव सुशिक्षितानपि लोकानुशासनार्थं मनुष्याणां पारमहंस्यधर्ममुपशिक्षयिष्यन् भरतमभिषिच्य ... उर्वरितशरीरमात्रपरिग्रहः ॥२८॥ अभिभाष्यमाणो
ऽपि नामपृच्छ्यमानोऽपि ... ॥२९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
ऽपि जनानां मध्ये जडादिवद्वर्तमानः तूष्णीं ... अवधूतवेषो ...

अंगीकृत्य परीहरति सत्यमिति एके बुद्धिमंतो मनवस्थानस्य चंचलस्य मनसो विश्वासं न संगच्छंते न सम्यक् प्राप्नुवंति शठः किरातो यथा व्याधेषु
विश्रंभं शठकिराते यथा मृगाः इति सप्रश्नंतवा पाठांतरे शठो वंचकः किरातो वणिक् अवहतोरिव यथा आश्रित नाथ वक्तारो विश्वासं न यान्ति मर्त्याः
पात्रिकोऽहो आवर्जनीय रूपदेहं नान्यत्र ददितिभावः २ यद्विश्रंभात् पुरुषस्य विश्वासात् चिरात् चीर्णं बहुकालेन संचितं तपः चस्कंद सुतनवो ऐश्वरम्
विलासो महिन्नो रूप ऐश्वरं तेन यथा ऐश्वरात् तमर्थात् आमपि सेवमी श्रंभातीनांतपः ३ तत्र हेतुः नित्यमिति कृत विश्वासो यो योगीत स्य मनः कामस्य तम
नु ये अरयः पतन्ते भवकोपं तदाति यथा कृतविश्वासेऽपि पत्युः पुंश्चली जारणां मवकोपं दत्वा घातं घातयति तथा मनोऽपि कामा
दिभिर्योगिनं भ्रंशयति रर्थः ४ अथीन कथयन्नुपलक्षयति कामइति यन्मूलः यन्निमित्तोऽभवति तन्मनः को नु बुधः स्वीकुर्यात् स्वाधीनमिति
मन्येत ५

ऋषिरुवाच सत्यमुक्तं किंत्विह वा एके न मनसोऽद्धा विश्रंभमनवस्थानस्य शठकिरात इव संगच्छं
ते २ तथा चोक्तम् न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते यद्विश्रंभाच्चिराच्चीर्णं चस्कंद त
प ऐश्वरम् ३ नित्यं ददाति कामस्यच्छिद्रं तमनु येऽरयः योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली ४ का
मो मन्युर्मदो लोभः शोकमोहभयादयः कर्मबंधश्च यन्मूलः स्वीकुर्यात्को नु तद्बुधः ५ अथै
वमखिललोकपालललामोऽपि विलक्षणैर्जडवदवधूतवेषभाषाचरितैरविलक्षितभगवत्प्र
भावो योगिनां सांपरायविधिमनुशिक्षयन् स्वकलेवरं जिहासुरात्मन्यात्मानमसंव्यवहि
तमनर्थांतरभावेनान्वीक्षमाण उपरतानुवृत्तिरुपरराम ६ तस्य ह वा एवं मुक्तलिंगस्य भगव
त ऋषभस्य योगमायावासनया देह इमां जगतीमभिमानाभासेन संक्रममाणः ७ कोंकवें
ककुटकान्दक्षिणकर्णाटकान्देशान्यदृच्छयोपगतः कुटकाचलोपवन आस्यकृताश्मक
वल उन्माद इव मुक्तमूर्धजोऽसंवीत एव विचचार ८ ॥

प्रासंगिकं समाप्य प्रस्तुतमाह अथेति अखिल [illegible] मनसो ऽपि उपरतानुवृत्तिर्यं स्मात् स उपरराम
देहाभिमानं जहौ विलक्षणैरनेकप्रक [illegible] भगवत्प्रभावो योगिनां सांपरायविधिं देहत्यागप्रकारम्
आधारत्वेन भावव्याकृत्य मार [illegible] असंव्यवहितमनर्थांतरत्वेनोपाधि माने
नापि संस्कारेण देहः प्रचलति यथा कुलालचक्रे सोऽपि [illegible] भविद्यावासनया भवतीति ततो विशेषमाह

यर्हिपदालोकंजनेयोगस्यप्रतिपक्षमाचक्षाणः [illegible] क्रियाकर्म [illegible] अजगरं व्रतमा-
स्थितः स शयान एवाश्नाति पिबति खादति चेष्टमानः [illegible] इति [illegible] उद्दिष्टः [illegible]
उच्चरिते पुरीषे चेष्टमानो विलुठन् तेनैवादिग्धः आलिप्तः उद्देशः देहप्रदेशो यस्य सः ३२ [illegible] पुरीषं
स्य सुरभिगन्धं [illegible] ३३ एवं अजवादिचर्यया [illegible] व्रजन्नित्यादिना काकमृगगो-
वाभिवान्यदपि चरितेक्रियायस्य ३४

यर्हि वाव स भगवान् लोकमिमं योगस्याद्धा प्रतीपमिवाचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्म बीभत्सित
मिति व्रतमाजगरमास्थितः शयान एवाश्नाति पिबति खादत्यवमेहति हदति स्म चेष्टमान उ
च्चरित आदिग्धोद्देशः ३२ तस्य ह यः पुरीषसुरभिसौगन्ध्यवायुस्तं देशं दशयोजनं समन्तात्सुर
भिं चकार ३३ एवं गोमृगकाकचर्यया व्रजंस्तिष्ठन्नासीनः शयानः काकमृगगोचरितः पिबति
खादत्यवमेहति स्म ३४ इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यपतिरृषभोऽविरतपरम
महानन्दानुभव आत्मनि सर्वेषां भूतानामात्मभूते भगवति वासुदेव आत्मनोऽव्यवधाना
नन्तरोदरभावेन सिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णो योगैश्वर्याणि वैहायसमनोजवान्तर्धानपरकायप्र
वेशदूरग्रहणादीनि यदृच्छयोपगतानि नाञ्जसा नृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ३५ इति श्रीभागव
ते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पञ्चमोऽध्यायः ५ राजोवाच न नूनं भगवः आ
त्मारामाणां योगसमीरितज्ञानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणि पुनः क्लेशदानि भवि
तुमर्हन्ति यदृच्छयोपगतानि ॥१॥

नानायोगचर्या आचरतीति तथा लोकयात्राप्रतीतप योगिभिरेवं वर्तितव्यमिति प्रदर्शनाय [illegible] भगवाननुभवः [illegible]
विरतः परममहानन्दानुभवो [illegible] भगवति वासुदेवे आत्मनोऽव्यवधानेन [illegible]
व अन्तरामध्ये उदरम् [illegible] सिद्धः [illegible] योगैश्वर्याणि [illegible]
मनोजवं मनस इव देहस्य वेगम् दूरग्रहणम् दूरस्थानं [illegible] हृदयेन मनसा [illegible] पञ्चमोऽध्यायः ५ [illegible]
ऋषभादिवृत्तान्तं [illegible] योगैश्वर्याणि [illegible] भगवन् योगेन समीरितम् [illegible]

अपरः को नु योगी अस्य काष्ठां दिशमप्यनुगच्छेत् यो योगी येन ऋषभेण असत्तया अवस्तुत्वेन उदस्ता निरस्ता योगमायाः सिद्धीः स्पृहयति कथंभूताः कृतः प्रयत्नो यासु तदर्थं प्रयत्नं च करोतीत्यर्थः यद्वा कथंभूता उदस्ताः कृतप्रयत्नाः सेवितुमुद्यता अपीत्यर्थः १६ विशुद्धाचरितं एवमीरितं कथितं तत्समस्तदुश्चरितमभितो हरतीति तथा परममहामंगलानामयनं च अवहितः सन् अनयोः श्रोतृश्रावयित्रोः विशेषेण भक्तिः सम्यगनुवर्तते भवतीत्यर्थः १७ भक्तेः परमपुरुषार्थत्वमाह यस्यामिति वृजिनयोगादिषु अनुसवनं सर्वदा आत्मानं स्नापयंतः स्वयमासादितमप्यपवर्गं भगवता स्वयमेवदीयमानमपि अनादरे हेतुः भगवदीयत्वेनैव परितः समाप्ताः सम्यक् प्राप्ताः सर्वे पुरुषार्थाः येषां ते १८ ननु भगवतोऽखिलसुलभत्वं दर्शितं नास्य चातिदुर्लभत्वादिव्यभिप्रेत्याह हे राजन् भवतां पांडवानां यदूनां च पतिः पालकः गुरुः

को न्वस्य काष्ठामपरोऽनुगच्छेन्मनोरथेनाप्यभवस्य योगी यो योगमायाः स्पृहयत्युदस्ता ह्यसत्तया येन कृतप्रयत्नाः १६ इति ह स्म सकलवेदलोकदेवब्राह्मणगवां परमगुरोर्भगवत ऋषभाख्यस्य विशुद्धाचरितमीरितं पुंसां समस्तदुश्चरिताभिहरणं परममहामंगलायनमिदमनुश्रद्धयोपचितयाऽनुशृणोत्याश्रावयति वाऽवहितो भगवति तस्मिन्वासुदेव एकांततो भक्तिरनयोरपि समनुवर्तते १७ यस्यामेव कवय आत्मानमविरतं विविधवृजिनसंसारपरितापोपतप्यमानमनुसवनं स्नापयंतस्तयैव परया निर्वृत्या ह्यपवर्गमात्यंतिकं परमपुरुषार्थमपि स्वयमासादितं नो एवाद्रियंते भगवदीयत्वेनैव परिसमाप्तसर्वार्थाः १८ राजन्पतिर्गुरुरलं भवतां यदूनां दैवं प्रियः कुलपतिः क्व च किंकरो वः अस्त्वेवमंग भगवान्भजतां मुकुंदो मुक्तिं ददाति कर्हिचित्स्म न भक्तियोगम् १९ नित्यानुभूतनिजलाभनिवृत्ततृष्णः श्रेयस्यतद्रचनया चिरसुप्तबुद्धेः लोकस्य यः करुणयाऽभयमात्मलोकमाख्यान्नमो भगवते ऋषभाय तस्मै २० इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे ऋषभदेवानुचरिते षष्ठोऽध्यायः ६

उपदेष्टा दैवमुपास्यः प्रियः सुहृत् कुलस्य पतिः नियंता किं बहुना क्व च कदाचित् दौत्यादिषु वः पांडवानां किंकरोऽपि आज्ञानुवर्ती अस्तु नामैवं तथाऽप्यन्येषां नित्यं भजतामपि मुक्तिं ददाति न तु कदाचिदपि स्वप्रेमभक्तियोगम् १९ तर्हि ऋषभावतारेण मुक्तिं ददाति नित्यमनुभूतः निजस्वरूपलाभः तेन निवृत्ता तृष्णा यस्य सः अतद्रचनया देहाद्यभिमनोरथेन श्रेयसि विषये चिरं सुप्ता बुद्धिर्यस्य तस्य जनस्य करुणया निर्भयमात्मस्वरूपं य आख्यात् तस्मै नमः

26

समीरवेगेन विधुतानां कम्पितानां वेलूनां संघर्षोत्थेन जातः [illegible] दावानलः आलेलिहानः सर्वतो [illegible] तेन [illegible] सदेव
सत्रागत [illegible] पल्यकिलाश्रमातीतम् [illegible] देशवासिव्यु [illegible] उपाकल्पे [illegible] तत्र उपविश्य [illegible]
शिलाकुपथश्रुवसोपाखंडधर्मतन्निजमनीषया संप्रवर्तयिष्यति [illegible] तत्र [illegible] कलावपि [illegible] प्रवितथेन [illegible] सर्वसंस्थित पायके
लेन १० येन प्रवर्तकेन मनुजा [illegible] स्वविधिना नियोगे पतिष्यन्ति शौचचारित्रेन [illegible] देवावज्ञा [illegible] तानि कुपथानि
[illegible] वेदादीनां विदूषकाः भविष्यन्ति ११ तत्कलेर्चाधर्मः प्राप्स्यति [illegible] ते चेति [illegible] अवेद [illegible] निजलोकयात्रया [illegible]
[illegible] कृतप्रक्रमा [illegible] कृतविश्वासाः [illegible] धर्माः [illegible]
[illegible] तस्य केवल्योपशिक्षणाय [illegible] १३ [illegible] वर्ण [illegible] धर्मावतार [illegible] १४

अथ समीरवेगविधुतवेणुविकर्षणजातोग्रदावानलः सदनमालेलिहानः सहितेन दक्षिणकटे
पल्यकिलानुचरितमृषाकल्पे [illegible] कानां तत्र [illegible] उपशिक्ष्य कलावधर्मं उत्कर्ष
[illegible] वितथेन विमोहितः स्वधर्मपथमकुतोभयमपहाय कुपथपाखंडमसमञ्जसं निजम
नीषया मंदः संप्रवर्तयिष्यते १० येन ह वाव कलौ मनुजापसदा देवमायामोहिताः स्वविधिनियो
गशौचचारित्रविहीना देवहेलनान्यपव्रतानि निजेच्छया गृह्णाना अस्नानानाचमना
शौचकेशोल्लुंचनादीनि कलिनाधर्मबहुलेनोपहतधियो ब्रह्मब्राह्मणयज्ञपुरुषलोक
विदूषकाः प्रायेण भविष्यन्ति ११ ते च ह्यर्वाक्तनया निजलोकयात्रयांधपरंपरयाश्वस्तास्तम
स्यंधे स्वयमेव प्रपतिष्यन्ति १२ अयमवतारो रजसोपप्लुतकैवल्योपशिक्षणार्थः तस्यानुगुण
[illegible] १३ [illegible] वर्ण [illegible] गाय
ति पवित्रत्प [illegible] मुरारेः कर्माणि [illegible] अवतारवंति १४ [illegible]
त्रपुमान् [illegible] अवतारः [illegible] धर्मं वदकर्मे [illegible] ॥१५॥

[illegible] अवदानैः [illegible] धर्मचचार ॥१५ श्री [illegible]

भा० पं०
१८

किंच संप्रचरत्सु प्रवर्तमानेषु नानायागेषु विरचिता अनुष्ठिता अंगक्रिया येषु तेषु यदपूर्वं तद्वासुदेव एव भावयमानः चिंतय
न् सयजमानो यज्ञभाजो ये देवाः स्वर्गादय तान् पुरुषस्य वासुदेवस्यावयवेष्वनुध्यायत् तदेवं ध्यायन् न तस्य फलत्वेनेत्यन्वयः अपूर्वं प
तु यत्पं श्रीमान् कर्मणां तदनीमेव स्वर्गे नो त्वेतद्यत्ते फलमेवापूर्वे कालांतरफलसाधिकाकर्मशक्तिर्वेति तदुक्तम् यागादेर्वफलतद्दिश
क्रियादेरनित्यत्वात् स्वर्गं प्रत्यासकं वापिल मेवोपजायत इति तदेवाह क्रियाफलं धर्माख्यमिति च तदुपयंगदेवताः कर्मप्रधानमिति
मततर्हि कर्तनिष्ठमपूर्वं स्यात्तदुक्तम् कर्मण्यः प्रागवोप्य स्य कर्मणः पुरुषस्य वा योग्यता शास्त्रगम्या या परा सापूर्वमिष्यत इति अयदे
वताप्रधानं कर्मेतु देवतातत्त्वमायंतदेवता प्रसादरूपं तत्फलपर्वसेव देवतास्वपत्यमेवमुक्तम् श्रोतृणां यत्र वन्द्य वन्द्यो ध्याश्च
यत्वे कुतो वा वासुदेवासपमपूर्वं भावयामि तत्राह अनेपादिकर्तनिष्ठमपूर्वं तर्हि वासुदेवस्यातत्र्यामिता प्रवर्तकत्वेन भ्राव्य कर्तृत्वात्तदाश्र
यमेव तत्सर्वं नन्तत्त्वयोग्यपजमानानामपं प्राप्य फलं प्रयोक्तृत्वेति स्वाधीन अन्यथाक्रम्लिजो मध्यमस्वकीयपल्लवसंगात्तदेवाह

संप्रचरत्सु नानायागेषु विरचितांगक्रियेष्वपूर्वं यत्तत्क्रियाफलं धर्माख्यं परे ब्रह्मणि यज्ञपु
रुषे सर्वदेवतालिंगानां मंत्राणामर्थनियामकतया साक्षात्कर्तरि परदेवतायां भगवति वासुदे
व एव भावयमान आत्मनैपुण्यमृदितकषायो हविःष्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषु स यजमानो य

17

ज्ञभाजो देवांस्तान् पुरुषावयवेष्वभ्यध्यायत् एवं कर्मविशुद्ध्या विशुद्धसत्त्वस्यांतर्हृदयाकाश
शरीरे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवे महापुरुषरूपोपलक्षणे श्रीवत्सकौस्तुभवनमालारिदरग
दादिभिरुपलक्षिते निजपुरुषहृल्लिखितेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोचमान उच्चैस्तरां भक्ति
रनुदिनमेधमानरयाजायत ॥७॥

साक्षात्कर्तरीति देवताप्रत्यक्षत्वेपि वासुदेवाश्रयत्वमेवेत्याह परदेवतायामिति परदेवतात्वे हेतुः सर्वदेवतालिंगानां तत्तद्देवताप्र
काशकानां मंत्राणामर्थोपि देवतास्तेषां नियामकतया तस्यैव प्रसादनीयत्वात् फलदातृत्वाच्चतुर्धा मेवापूर्वाश्रयत्वमित्यर्थः
पूर्वभावनमेवात्मनैपुण्येन केवलं तेन मृदिताः क्षीणाः कषायाः रागादयस्य अध्वर्युभिरिति गृह्यवचनं नानाकर्माभिप्रायेण
हि एवं सततपाकर्मविशुद्ध्या विशुद्धसत्त्वस्य भक्तिरजायतेत्यन्वयः कं तर्हि हृदयस्याकाशः सर्वत्र शरीरमिति अस्मिन्नपास्य
तस्मिन्नतस्मिन् ब्रह्मणि महापुरुषस्य रूपोपलक्षणमाकारो यस्य तस्मिन् किंच श्रीवत्सादिभिरुपलक्षिते निजपुरुषाणां भक्तानां हृदि
हृदि लिखितवानित्यलक्षिततया नियतेन पुरुषरूपेणात्मनि विरोचमाने कोदृशी भक्तिः अनुदिनमेधमानो रयो वेगो

१८

शिव०

मध्यायानां त्रये चोच्यते भरताख्यानमीमांसितम् । अथ ऋषभे भरताख्यानमतः प्रस्तूयतेऽद्भुतम् १ सप्तमे भरतो राज्यं चिरं प्रौढं यजन्नात्मक
मेति वा लोकयित्वेत्यभजद्धरिम् २ संचिंतितः संकल्पेनैव तदाज्ञया प्रेरितः पुरुषः ॥१॥ ॥२॥ आत्मनोऽनुरूपान् भूतादिरहंकारः स्वभूतसूक्ष्माणीति
संततिं स्वकीयादृष्टां तथा भारतमिति स्वनाम्नाख्यापकत्वेन धर्मप्रवर्तनाय [illegible] ३॥ बहुवित्सर्वतः प्रजाः स्वरूपाः [illegible] पशु
वचे [illegible] इत्येव क्रतुभिः क्रतुभिः [illegible] तानेवाह श्रद्धया आहृताः स्वाधिकारेण [illegible] अग्निहोत्रादयः [illegible] विकृति
भिः अग्निहोत्रादयो विधयः [illegible] प्रकृतयः विकृतयस्तु [illegible] इत्यर्थः अनुसवनमित्यंतं चातुर्होत्र
विधिनेत्यंतं वागयज्ञम् ॥४॥ ॥५॥

श्रीशुक उवाच भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवतावनितलपरिपालनाय संचिंतितः तदनुशा
सनपरः पंचजनीं विश्वरूपदुहितरमुपयेमे १ तस्यामु ह वा आत्मजान् कार्त्स्न्येनानुरूपानात्मनः पं
च जनयामास भूतादिरिव भूतसूक्ष्माणि २ सुमतिं राष्ट्रभृतं सुदर्शनमावरणं धूम्रकेतुमिति अ
जनाभं नामैतद्वर्षं भारतमिति यत आरभ्य व्यपदिशंति ३ स बहुविन्महीपतिः पितृपितामहवदु
रुवत्सलतया स्वे स्वे कर्मणि वर्तमानाः प्रजाः स्वधर्ममनुवर्तमानः पर्यपालयत् ४ ईजे च भगवंतं
यज्ञक्रतुरूपं क्रतुभिरुच्चावचैः श्रद्धयाहृताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमानां प्र
कृतिविकृतिभिरनुसवनं चातुर्होत्रविधिना ॥५॥

क्रतुरूपं ईजे च तानेवाह श्रद्धया आहृताः स्वाधिकारेणात्मसात्कृता ये अग्निहोत्रादयः तेषां प्रकृतिविकृतिभिः अग्निहोत्रादयो विधयः [illegible]
[illegible] प्रकृतयः विकृतयस्तु विकृतय एतैस्तैरिंद्रियैः [illegible] इत्यर्थः अनुसवनमित्यंतं चातुर्होत्रविधिनेत्यंतं
वागयज्ञम् ॥४॥ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पं०
१८

धृतानि भगवद्व्रतानि येन स भगवन्तं सूर्यमण्डलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाचेत्यन्वयः कीदृशः ऐणेयं हरिणसम्बन्धि अजिनमेव वासस्तेन अ-
नुसवनाभिषेकेणार्द्राः कपिशाश्च याः कुटिला जटास्तासां कलापेन विरोचमानः सूर्यप्रकाशिका ऋक् ऋचा तस्य परस्य रजसः सवितुर्मण्डलम-
ध्यवर्तिनः सवितुर्हिरण्मयम् उज्जिहाने उद्गच्छति सति सत्कारान्तपाठे सूर्यनाम्ना ऋचा तस्य सवितुरुपस्थानमुवाच १२ परोरजः रजसः प्रकृतेः परः शुद्धसत्त्वात्मकमसवि-
तुर्देवस्य सूर्यस्य भर्गः स्वरूपमन्तस्तेजः जातवेदो यतः कर्मफलप्रदस्तत्कर्मफलदमित्यर्थः अत एव मनसैवेदं विश्वं जजान स भर्गः पुनरप्य-
दः सृष्टं विश्वमन्तर्यामिरूपेण प्रविश्य दृष्ट्या लं कालं तं हंसं जीवं सुरेतसा चित्शक्त्या विचेष्टयन् पाति यो नृषदः मनुष्यबुद्धिः प्रकाशकत्वेनोपा-
सितः पाति ष्टतीति सुगतबुद्धिः तत्स्वार्थं गिरां गमनं गमयतीति नृषद्रिङ्गिराम् वाचो दर्शयतीति सर्वत्र स्वरूपलाभार्थः तं भर्गं शरणं प्रपद्ये इमः १३

इत्थं धृतभगवद्व्रत ऐणेयाजिनवाससानुसवनाभिषेकार्द्रकपिशकुटिलजटाकलापेन च विरोच-
मानः सूर्यर्चा भगवन्तं हिरण्मयं पुरुषमुज्जिहाने सूर्यमण्डलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदु होवाच १२ परोर-
जः सवितुर्जातवेदो देवस्य भर्गो मनसेदं जजान सुरेतसादः पुनराविश्य चष्टे हंसं गृध्राणं नृ-
षद्रिङ्गिरामिमः १३ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे भरतचरित्रे भगवत्परिचर्यायां
सप्तमोऽध्यायः ७ श्रीशुक उवाच एकदा तु महानद्यां कृताभिषेकनैयमिकावश्यको ब्रह्मा-
क्षरमभिगृणानो मुहूर्तत्रयमुदकान्त उपविवेश तत्र तदा राजन् हरिणी पिपासया जलाशया-
भ्याशमेकैवोपजगाम तया पेपीयमान उदके तावदेवाविदूरेण नदतो मृगपतेरुन्नादो लो-
कभयंकर उदपतत् १ तमुपश्रुत्य सा मृगवधूः प्रकृतिविक्लवा चकितनिरीक्षणा सुतरामपि ह-
रिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदया पारिप्लवदृष्टिरगततृषा भयात्सहसैवोच्चक्राम नदी २॥

इति पंचमस्कन्धटीकायां सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ अष्टमे मृगसंसर्गाद्विच्युतस्य कर्मतः पुनः एणतां पुनः तस्य जातिस्मरता ऽभिधीयते १ एकदा यादृच्छिकतः संगः प्र-
तनाय एवकौशलेन इति ब्रह्मैव ओमिति मानं तस्याप्योऽवलम्ब्य नैयमिकं नित्यनैमित्तिकविधिस्तत्र आवश्यकं यस्य ब्रह्माक्षरं प्रणवं गृणन् कृतमभि-
षेकादिकं येन तावत्कालान्तरं प्रणवं जपन् उदकान्ते नद्यास्तीरे जलाशयाभ्याशं समीपे पेपीयमाने भृशं पिबन्त्यां पीयमाने सति तावदेव
तत्क्षणमेव अविदूरेण सन्निधौ मृगपतेः सिंहस्य उन्नादो महाशब्दः उदपतत् १ प्रकृत्या स्वभावेनैव विक्लवा व्याकुला सुतरां नितरां भयस्या-
भिनिवेशेन व्यग्रं व्याकुलं हृदयं यस्याः पारिप्लवदृष्टिः चञ्चलनेत्रा अगततृषा असमाप्ततृष्णा उच्चक्राम नदीमुल्लंघितवती २॥ H

१८
श्रि० ५०

एवमनुकल्प्याव र्षाणामपुत्रान्निबद्धांसहस्रं तत्पर्यन्तकालं वसितोऽनिश्चितः कर्मनिर्वाणावसरः तत्स्वभोगाद्दश समाप्य समयोपेनसः नृपे विभक्तस्य भुज्यमानं निक्षिप्य च नं पश्चाद्विभज्य विभज्य सकलत्रं सपत्नीकं तान् स्वाश्रमात् प्रस्थितान् आश्रमं हरि देवं प्रवव्राज यत्र ते विद्याधराः कुण्डवात्स ल्यकर्त्तेन सन्निधिः कृपते सकलां नाम चत्वारिंशत्तेन सप्तसामग्नि कृतो भवतीत्यर्थः ८ आश्रमस्य नाम तु उमापते उपपर्धा नामिनी वर्णितेदेव त्यं कर्त्तृ तेन मन्त्रि त्रिः क्रियते गलितो नामभयं गतो प्रक्षयं चक्रेन दीर्णं कौसलीतोऽक्षिप्ता पवित्रीकृतानि देशः कल्लोलैः एकः आरोधनं सम्भीहमानः कुसुमैः विविधैः पञ्चात्त एव उपरतो विषयाभिलाषो यस्य उपरतः सर्वद्वन्द्वः उपशमो यस्य १०

एवं वर्षापूतसहस्रपर्यन्तावसितकर्मनिर्वाणावसरोऽधिमज्ज्यमानं स्वतनयेभ्योऽभिकल्पितरूपम्
पादपं विभज्य स्वयं सकलत्रं सपत्नीकेतास्वनिकेतान्स्वलक्षाश्रमं प्रवव्राज यत्र हि वा वभगवान्
गिरिस्थापितत्र्यस्तानां निजजनतां वात्सल्येन सान्निध्यमाप्य ददाति दोषा ८ यत्राश्रमपदान्युमापते
नाम्नि निर्वृहद्रुमनदीनाम सरी भवन्ती सर्वतः पवित्रीकरोति देशं सिन्धावकिल्लसरःकल्लोलैः पुलक
नामिनी आश्रमोपवने विविधकुसुमकिसलयपल्लवलतिकां भूमिः कन्दमूलफललोपहारोऽस्मिन्समेधमानो भ
गवता आराधने विविधेः उपरतविषयाभिलाषः उपशमो यस्य एतन्निर्वाणं समवाप १० तथैव स्यमति
लतपुलकपत्नीचर्चया भगवति पुण्यं वर्धमानानुरागगमदं द्युतेः हृदयपरे पिष्टत्वः प्रकर्षं वेगेनात्मम
न्दिद्यमानरोमपुलककुलकर्णोत्कं हृदयं प्रवर्तप्रलयपर्यावृत्तिः द्रावलोकनपर एवं निजार
मणहरणचरणेः विदान्ध्यानपरीचितभक्तियोगेनपरीभूतपरमात्मस्वरूपगंभीरहृदयस्थेव ज
ठाद्विवराणाम्नाम परित्यक्तिपमाया नभगवत्सपर्यानसह्ममार ११॥

प्रवर्धमानानुरागस्य मरेणपरहृतं तु द्वीभूतं हृदयं तस्मिन्भेरित्वम्ननु द्यमोपयस्य आत्मनिरूढे उद्भिद्यमानं रोमपुलककुलं तोऽमा चर्चं दंशस्य कर्का रः समाप्तानः औत्कण्ठ्यायास्याश्रुप्रवाहपरो विविहतां वन्धितो वपोः तेन वचने प्रविवशः एवं वर्तमानेन प्रत्यगात्मनि भगवत्सपर्यायां सह्मारेणप्रयः तत्र हे तेः निजरमणस्य हरिचरणानि तानि यस्य अहो चरणाविदेतपानेध्यानेन परीचितः सम्यक् ध्येयमति योगः तेन परीभूतः सर्वतो व्याप्तः परमात्मस्वरूप रमात्मेहो यस्मिन् गंभीरहृदयस्थे तनस्मिन् वरागाठानिर्मज्जनादि विषाणा यस्य ११॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥॥

मा० पं० १२

रतिरेवं कृतोऽनुषंगः आमह्निर्षेन मजज कुनाम्नगापत्येन सुहृत्तोदे नानवेक्ष्य हृदयं येन ८ तोह्यभवं धमेवप्रपंचयति कुशकुसुमेत्यादिनाश्च
यपनिसंते नलालावकाः श्वानः यत्नमेवं श्रीकमानो भवति तदनेन लहृवत्तं समाविशति ८ अतिशयितः पूलापमतोपहृतं हृदयं यावत्
१० वर्षयति मे तेः प्रकृतिस्थेन स्वस्थेन लात् मङ्गात् ११ अन्यदा अर्दर्शनेन कृतं यथा भवतीव मनुशोचन् रतिर्हा हा चेत्यन्वयः
अतितन्वीएल अन्योन्यस्त्केयेन हारीणकुणकविरहेण विकूलेहृदये संतापोपहृ केशमलमोहं प्रापितः न १२॥

रतिकृतोनुषंगः आसन्नशयानुत्पन्नप्याभाश नादिष्ठं स्तृमज्जनकुनालिहानुवज्ञहृदय आसीत
८ कुशकुसुममसितमलाशकेऽमलोदकोन्दाहनिष्वमाणो बकमालावकादिल्योभयमाणस
मानो यदा स कहनीणकुणकेन वनं समाविशति ८ नदा यथिकुचमुग्धभावेन तत्रत्तविम
लमत्यप्रलापमाहृदयः कोपं त्योनं स्केधेनो बहृति एवमुत्संगे उत्सिचाधायो यललालयनं
मुदं यामामवाप १० जिपायां निवेत्यमानायामंननलेषु स्याथोत्थाययदेनममिचहीन तोर्हि
वावसवर्षयतिः प्रकृतिस्थेन मनसातस्याः श्री शिष्य आशास्ते स्वस्ति सावबत्स्ते सर्वत
रति ११ अन्यदा स्वशमुष्कित्रमनानं छद्मविणखव कुयप्णः सकृत्लमतिन षेलहनीणकुणके
विरहविकूलहृदयसंतापसमेवानुशोचन् क्लिन्नकश्मलेमहृदभिरंभितरतिहो वा चा१२
अपिवनस वैकुपणाणणमत्लकोमतेहणीलितअहोममानाधं स्पशठकिनामुमतेर्के
तस्कृतस्पकृतेविलंभ आत्मप्रत्ययेन तद्विगणय्य तस्मुन रवागमिष्यतिकिम अपि देमेणा
स्मिन्नोप्समेयवनेशष्याणीचरंतंदेवणवृंदृष्यामि १४ अपि च नवकः सालावकोऽन्यतमो
वानैकचरणमवेत्तोवाममह्वपतिः॥१५

अपीत्तिस्मा वनोपांवते स्ये कपांयाम अहो मतिविदेशठकितातयोरिव वंचनपरा क्रूरा च मतिर्यस्य अकृतस्कृतस्य निर्माग्यस्य
ममतच्छ्वादिकमृगणाय न चितयन्नेगमिष्यति कम अपराधचितनेहेतुः स्रीत्मप्रत्ययेन स्वचितशल्याकृत विश्वासः सन स्मृ
जनो न पयागणयति तद्व १३ शष्याणीको मलन्नणानि १४ नैकचतोद्ययचरः स्वकरादिः पद्धाएकएव ठातिपः क्रूरस्वभावो व्याघ्रो

१८
शि० ४०

अंतर्वत्न्याः गर्भिण्याः उरुभयेन स्यावगलितो योनिर्निर्गतः सन् स्रोतसि प्रवाहे निपतितः तत्प्रसवो गर्भपातः उत्सर्पणमुल्लंघनं भयं च तैः खेदः ... कृष्णसारसती ... अपविद्धं बंधुरिव ... पर्वतादिना ... कृपणं ... राजर्षिः ... अनयत् ४ ... कृतनिजाभिमानस्य ... यमाः अहिंसादयः तत्पोषणं ... ईश्वरपरिचर्यादयः नादिना प्रीणनं ... अनुध्यानं ... आत्मनियमाः ... एकैकशो वियुज्यमानाः ततः कतिपयेनाहर्गणेन सर्वे उत्सन्ना बभूवुः ५॥

तस्या उत्पतंत्या अंतर्वत्न्या उरुभयावगलितो योनिनिर्गतो गर्भः स्रोतसि निपपात तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरा स्वयूथेन वियुज्यमाना कस्यांचिद्दर्यां कृष्णसारसती निपपाताथ च ममार । तं त्वेणकुणकं कृपणं स्रोतसानूह्यमानमभिवीक्ष्यापविद्धं बंधुरिवानुकंपया राजर्षिर्भरत आदाय मृतमातरमित्याश्रमपदमनयत् ४ तस्य ह वा एणकुणक उच्चैरेतस्मिन् कृतनिजाभिमानस्याहरहस्तत्पोषणपालनलालनप्रीणनानुध्यानेनात्मनियमाः सहयमाः पुरुषपरिचर्यादय एकैकशः कतिपयेनाहर्गणेन वियुज्यमानाः किल सर्व एवोदवसन् ५॥ अहो बतायं हरिणकुणकः कृपण ईश्वररथचरणपरिभ्रमणरयेण स्वगणसुहृद्बंधुभ्यः परिवर्जितः शरणं च मोपसादितो मामेव मातापितरौ भ्रातृज्ञातीन्यौथिकांश्चैवोपेयाय नान्यं कंचन वेद मय्यतिविस्रब्धश्चात एव मया मत्परायणस्य पोषणपालनप्रीणनलालनमनसूयुनानुष्ठेयं शरण्योपेक्षादोषविदुषा ॥६॥ नूनं ह्यार्याः साधव उपशमशीलाः कृपणसुहृद एवंविधार्थे स्वार्थानपि गुरुतराननुपेक्षंते ॥७॥

आसक्तिं प्रपंचयति अहो इत्यादिना ... ईश्वररथचरणः कालचक्रं तस्य परिभ्रमणवेगेन स्वगणादिभ्यो विभ्रंशितः मातापितरौ ... अतिविश्रब्धः ... अनसूयुना ... मत्परायणस्य ... अनुष्ठेयम् ... ॥७॥

मृगदारकाभासेन स्वारब्धकर्मणा योगविभ्रंशितः आत्मस्य कर्मत्वे हेतुः कथमितरथेति जात्यंतरे एणकुणके कथमासंगः स्या
त् तत्त्वं परित्यक्तदुस्त्यजस्य हृदयाभिजातस्य मायेनमंतराय विहतयोगारंभणस्य आत्मानमविगणयतः आत्मानं चिंतामकुर्वतः तावदेव अहिरिव वेगः कालो
त्सुतसमयपश्चाप्य न २३ लोकं देहं मृगेण सहितं विसृज्य आकृतस्वभगानीरमवाप कथंभूतः कलेवरं मृतमनु तमनुश्चन्वा न विनष्टा पूर्वजन्मा
त्मानुस्मृतिर्यस्य २४॥ आत्महत्त्वं चिंते २५॥

एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयो मृगदारकाभासेन स्वारब्धकर्मणा योगारंभणतो विभ्रंशितः स योग
तापसो भगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरथा जात्यंतर एणकुणक आसंगः साक्षान्निःश्रेयसप्रतिपक्षतया प्राक्
परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्य तस्यैवमंतरायविहतयोगारंभणस्य राजर्षेर्भरतस्य तावन्मृगार्भ
कपोषणपालनप्रीणनलालनानुषंगेणाविगणयत आत्मानमहिरिवाखुबिलं दुरतिक्रमः कालः
करालरभस आपद्यत २३ तदानीमपि पार्श्ववर्तिनमात्मजमिवानुशोचंतमभिवीक्षमाणो मृग एवाभि
निवेशितमना विसृज्य लोकमिमं सह मृगेण कलेवरं मृतमनु न मृतजन्मानुस्मृतिरितरवन्मृग
शरीरमवाप २४ तत्रापि ह वा आत्मनो मृगत्वकारणं भगवदाराधनसमीहानुभावेनानुस्मृत्य भृश
मनुतप्यमान आह २५ अहो कष्टं भ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपथाद्यद्विमुक्तसमस्तसंगस्य विविक्त
पुण्यारण्यशरणस्यात्मवत आत्मनि सर्वेषामात्मनां भगवति वासुदेवे तदनुश्रवणमननसंकीर्तना
राधनानुस्मरणाभियोगेनाशून्यसकलयामेन कालेन समावेशितं समाहितं कार्त्स्न्येन मनस्तत्तु पुनर्ममा
बुधस्यारान्मृगसुतमनु परिसुस्राव २६॥

भ्रष्टोऽहमात्मवतां मार्गात् अनुपथात् यद्यस्माद्धेतोः पथः विमुक्ताः समस्ताः संगा येन विविक्तं पुण्यारण्यं शरणमाश्रयो यस्य आत्म
वतो धीरस्य मम मनः सर्वेषामात्मनामात्मनि वासुदेवे समावेशितं च निश्चलं मनः आरात् दूरादेव मृगसुतमनु गलितं निःसृतमहो केन
समावेशितं मनः तस्यानुश्रवणादिष्वभियोगेन अभिनिवेशेन अशून्याः सकला यामा यस्मिन् तेन कालेन २६॥ ॥ ॥

सकललोकस्य तेमोपस्मात्तम उदयोपस्य वेदत्रयी आत्मा स्वरूपं यस्य सः सूर्यो निम्लोचति अस्तं याति भगवन्नाम्नो मे निद्रेपन्नतः १६ हीति
एनेतानकुमारः आगमस्मामविस्विन्नेनु खेचिष्यती पञ्चपः किं कुर्वन् विविधेन विहारदर्शनोपार्जितमृगदारकविनोदैः स्वीयानां खेदमपनुदन् १७
सभवतिचेतदित्याह द्वैलिकापांशी उपांसस्था वः समाधिनानामीलितनेत्रोऽयं नन्तं मां प्रेमसंरंभेण त्रुणपदकोपेन च जननं नलावं
दूतं पदपहं बलास्य नाविभागाजेस्मलुठतिसंघप्यति १८ आसादितं हविर्धान्येन तन्वि न्वर्हिषि बिदर्भदत्ताकम्बलादिना चापलेन दूषितेति
विति दूषित्वेतिपाठे वर्हिः बिविधपदूषणं कृत्वे त्यर्थः अपाऽध्विदिशमन् तनदलमेवोपरतेकौऽोनिस्वलआस्ते १९

निम्लोचति हि भगवान् सकलजगत्तमोदपहेष्यात्मा ऽद्यापि मम नमज्जवधूस्यास मागच्छति १६
अपि स्विदहं तेन हतेन मागत्य मामुखितं भवति हि रेणराजकुमारो विविधविहारदर्शनोपार्जितमृगदारके
विनोदे स्वेतो बद्धानाममपनुदन् १७ द्वैलिकापांमांमस्वामसमाधिना आमीलितनेत्रं प्रेमसंरंभेण चकित
चकितमावल्यच्छदपटमविभागोजलुठति १८ आसादितहविविधवार्हिविदूषितेन मयोपालब्धो भी
तभीतः सपदपरतरामकृविक्रमाविदवाहिनेकोलकलाप आस्ते १९ किंवा मोरे आचरितं तनपस्तपाद्वि
न्यायुनपापत्दियमवनिः सविनयं हे असारतनयनन्तरसंभगशिवनेमाखराउपदपतिमिर्दविमावि
धुतं नरस्य कृपलाम्य ममद्विलपदवीमसच पत्नात्माने चसवंतः केनकौतुकेनदिजोनांत्खगायवंगं
कामानां देवपजनं करोति २० अपि स्विदसो भगवान् उपमितेनस्तगपतिभया न्नमातरं प्रजवात्
कृत्वाभमणीमवल मनुकेपाकृपणजनवत्सलः पश्यति २१ किं वा अविमर्त्व न्वारदवदसालि
लोमस्वतमपजनानिभिः स्वयमिति २२

अतिव ऽधा त्रलेप्यो स्थोयवालनिर्गस्तताद्युखोनमेभाजोपलेभसेभोत हृदयमाह किंवेतिमारेभवतो अनपापत्स्या किं वा नप आचरितं तनपस्विन्यासमा
ज्यधापत्यस्मादिपंशविनपश्य कलसारतनयस्य नत्नुतरः हुमग शिवनयासावराष्ट्र नन्तः पदनोत नत्रत बंकिनानापंक्तिभिः द्रविलंप
गस्ते नरहितस्य आतैरवानुरस्य दुःखितस्य समद्रविलमार्ग हू चपंतीति पतीनात्मानं च नाभिः केन तं न्तं नेद्विजानां पर्भानि करोति पश्चिमे सोम
गः हि कलास्मिन धर्मान्निवोऽतेनिस्याते २० नावदुहिते चे दूसगे दूर दुसगतं संसमावपन्नातेमपिस्विदिते २१ चं प्रतिमस्यर्ग सखेप्राप्यागं
किंवेति सं भावनाया मात्मानं विश्लेषितन्मवरस्तापः सत्व देवेदहनः तेषु स्वाला भिलषनेभ्य मानाहृदयहपास्यलेन लिनी पश्य जलस्यप
कैनापमा कुलनपमितिनिस्याल जातेन उपस्थनोऽभ जानन्नवोवनतमांचे दुः स्वयपति गति अपति केः मितिं चरत नन्तं च मध्यनुगाने ९

भा० टी० पुत्रस्नेहेऽनुवेद्धुं मनोपत्यं जन्मस्य गार्हस्थ्यानधिकारात् समावर्तनानंतरं तत्कालात् विद्यानलक्षणप्राप्य उपनीतस्य पुनः शौचा
दीन तस्यानधिकारतां नपरिशिष्टितवान् तत्र हेतुः अनुशिष्टेन हि मातृपितुः स कालानुशेषेति ८ सोऽपि च पितुः शिष्टानि वंध
निवृत्तये असमीचीनमसमीचीनमिव करोति तदुपाकारणे वेदनं नाधनं नाम आचार्यादिना सह वेदान् ध्यापयिष्यन्ना
दौ तावत्तद्यात्तिशिः सह प्रणवशिरः सहितां त्रिपदीं चैव आदिंचोपासात्तनीयुनः मध्यसमवेतद्रूपं पद्यामवत्स्ये वंगार्हस्था
मास तावत्तादृशि कालेन स्वाध्याये नु दर्शयादि पुत्रं ध्यात्वा स्वादितस्यन्नागतमित्यर्थः ५ आत्मसमतेस्वतनुजे अनुरागात्वेपित ।

२१

तस्यापि कश्चिदाचार्यस्यात्मजस्यैव विप्रः पुत्रस्नेहानुवद्धमनाः आसमावर्तनात् संसकारस्य चोपदेशं
विद्यान उपनीतस्य च पुनः शौचाचमनादिन कर्मणि प्रमाननमिश्रेतानपि न मनशिक्षापत अ
नुशिष्टे नहि मातृपितुः पुत्रोऽतीति ८ स च पितदुःखपि न सानिध्यावेवास मीचीनमिव सम करोति
उदाहरण्ध्यापयिष्यन् स्वसध्यात्तिमिः सप्रणवं वाशिरस्त्रि पदीं सावित्रीं जेधम वामं त्रिकोमासा
नधीयानमध्यसमवेतद्रूपं गार्हस्थ्यमासयेवं स्वतनुजमात्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचा
ध्ययनव्रतनियमगुर्वनलयन्दूरणोद्योपकुर्वाणके कर्मण्यतनमिश्रुलान्यपि समनुशिष्टेन
मा भवमितिस्व सदागहः पुत्रमनुगान्यस्यस्वपं तावदनावगतम् नोऽध्यः कालेनाप्रमत्तेन स्वपं
उदाहरणवप्रमत उपलब्धतः ह्रूमूर्धपवीपनिषिद्धिजमनोसस्वगर्भे नांनमिश्रु नस्यपत्यादुपुत्र्यस्वप
मनुसंस्थ्यधापतिलोके मगानत्र पितृभुपतेन्यानेरनमतस्वभावविदद्ध्या नि याप मेव पपव
सितमतको नपरत्वधादानजडमतिरिति मानेरनुशासनतिवैधोन्यक्तस्तत ७॥ अथपितं पुत्रं स्वमनुशासन
वितवेन शौचादिनियास्योपकुर्वाणकेस्यसावध्येत्र उबपवतः कुमारीतेनानमिश्रुलानि अनाद्यत्वात् यपितं पुत्रं मनु
पिअशप्रप्रपत्रपाडिसमज्ञोऽयः स्वपंकालेनाप्रमत्तः मनेऽस्यर्थः अनुशासननाविवर्धे पुनस्तत्मवहेतुमात्र अनुशिष्टेनमात्मतिः
मित्यसान्निध्य आगमनोपत्यंद मपत्यैमस्यः अनुशंस्यपान्नत्वात् नाम प्रस्यतपाठ्यपनेवार्थः स ... निवर्तितमे

२१

शि

निगूढो नाविष्कृतो निर्वेदो येन सालंकायनोपलक्षितं शालग्रामं कालंजरात् यत्र मृगी जातः तस्मात् पर्वतात् २७ आत्मैव सहचरो यस्य स एकाकी
प्रतीक्षमाणः स एव प्रपंचः मृगत्वनिमित्तमिति तीर्थोदकेन क्लिन्नमार्द्रं मध्ये उदकस्य विसृष्टे २८ इति पंचमे टीकायां अष्टमोऽध्यायः ८ नवमे जड
विप्रत्वं तस्य रागाद्यभाववतः [illegible] पिनिर्विकारत्वमीर्यते १ पितृभ्रातृज्ञातिविज्ञानेभ्यो [illegible] गतः आरब्धकर्म वेगेन तद्देहेन उ विप्र
ताम् २ आंगिरसगोत्रजानां प्रवरस्य [illegible] स्यादि [illegible] त्यागो [illegible] आदिभ्यो [illegible] दानादि [illegible] आत्मतानंदेनादि युति
दिकमौत्कृष्ट्यं तेनानम् आनंदेन संपन्नस्य आत्मना सदृशाः [illegible] नव सोदर्याः [illegible] बभूवुः यवीयस्यां कनिष्ठायां च

इत्येवं निगूढनिर्वेदो विसृज्य मृगीमातरं पुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयितं शालग्रा
मं पुलस्त्यपुलहाश्रमं कालंजरात्प्रत्याजगाम २७ तस्मिन्नपि कालं प्रतीक्षमाणः संगाच्च भृशमु
द्विग्न आत्मसहचरः शुष्कपर्णतृणवीरुधा वर्त्तमानो मृगत्वनिमित्तावसानमेव गणयन्मृग
शरीरं तीर्थोदकक्लिन्नमुत्ससर्ज २८ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे भरतचरिते अष्ट
मोऽध्यायः ८ श्रीशुक उवाच अथ कस्यचिद्द्विजवरस्यांगिरःप्रवरस्य शमदमतपःस्वाध्याया
ध्ययनत्यागसंतोषतितिक्षाप्रश्रयविद्याऽनसूयात्मज्ञानानंदयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचा
ररूपौदार्यगुणा नव सोदर्या अंगजा बभूवुः मिथुनं च यवीयस्यां भार्यायां १ यस्तु तत्र पुमां
स्तं परमभागवतं राजर्षिप्रवरं भरतमुत्सृष्टमृगशरीरं चरमशरीरेण विप्रत्वं गतमाहुः २
तत्रापि स्वजनसंगाच्च भृशमुद्विजमानो भगवतः कर्मबंधविध्वंसनश्रवणस्मरणगुण
विवरणचरणारविंदयुगलं मनसा विदधदात्मनः प्रतिघातमाशंकमानो भगवदनुग्रहेणा
नुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडांधबधिरस्वरूपेण दर्शयामास लोकस्य ३॥

मिथुनं स्त्रीपुंसयुग्मम् १ उत्सृष्टं मृगशरीरं येन तम् [illegible] भीमत्वं [illegible] इति [illegible] तत्रापि [illegible] संगादात्मनो
भ्रंशमात्मीक [illegible] आत्मानं [illegible] दर्शयामास [illegible] किं कुर्वन् कर्मबंधविध्वंसनं [illegible] विवरणं क
थनं च यत्र [illegible] चरणारविंदयुगलं मनसा विदधत् [illegible] स्वपूर्वजन्मनामावलिः परंपरा येन सः ३

भा० पं०
२२
शि

तत्तत् अजादितान्निलयमलोल्यं चैव भीतिः तम् अथान्यद्भुतं प्राह अचिरं अध्यात्मसंभ्रमः वृषलपतिः शूद्रसामन्तचोरराजः आलभत आलब्धुं प्रवृत्तः १२ दैवात् धनविमुक्तस्य पशोः ते मृगयन्तः पदवीं मार्गं परिधावन्तः निशि निशीथसमये अर्धरात्रे आकस्मिके दैवेनेति भावः विधिः प्रकारे क्षेत्रे वीरासनेन ऊर्ध्वोपवेशनेन १३ अनवद्यलक्षणं प्रशस्तं १४ पणयः चोराः अभिषिच्य स्नपयित्वा अहतेन नवेन उपस्कृतं अलंकृतं वैशसं संस्था पशुहिंसाविधा नेन गीतादिघोषेण च १५

अथ कदाचित्कश्चिद्वृषलपतिर्भद्रकाल्यै पुरुषपशुमालभतापत्यकामः १२ तस्य ह दैवमुक्तस्य पशोः पदवीं तदनुचराः परिधावन्तो निशि निशीथसमये तमसावृतायामनधिगतपशव आकस्मिकेन विधिना केदारान् वीरासनेन मृगवराहादिभ्यः संरक्षमाणमङ्गिरःप्रवरसुतमपश्यन् १३ अथ त एनमनवद्यलक्षणमवमृश्य भर्तृकर्मनिष्पत्तिं मन्यमाना बद्ध्वा रशनया चण्डिकागृहमुपनिन्युर्मुदा विकसितवदनाः १४ अथ पणयस्तं स्वविधिनाभिषिच्याहतेन वाससाच्छाद्य भूषणालेपस्रक्तिलकादिभिरुपस्कृतं भुक्तवन्तं धूपदीपमाल्यलाजकिसलयाङ्कुरफलोपहारोपेतया वैशससंस्थया महता गीतस्तुतिमृदङ्गपणवघोषेण च पुरुषपशुं भद्रकाल्याः पुरत उपवेशयामासुः १५ अथ वृषलराजपणिः पुरुषपशोरसृगासवेन देवीं भद्रकालीं यक्ष्यमाणस्तदभिमन्त्रितमसिमतिकरालनिशितमुपाददे १६ इति तेषां वृषलानां रजस्तमःप्रकृतीनां धनमदरजउत्सिक्तमनसां भगवत्कलावीरकुलं कदर्थीकृत्योत्पथेन स्वैरं विहरतां हिंसाविहाराणां कर्मातिदारुणं यद्ब्रह्मभूतस्य साक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्य निर्वैरस्य सर्वभूतसुहृदः सूनायामप्यननुमतमालम्भनं तदुपलभ्य ब्रह्मतेजसातिदुर्विषहेण दन्दह्यमानेन वपुषा सहसोच्चचाट सैव देवी भद्रकाली १७॥

वृषलराजपणिः चोरराजः पुरुषपशोः असृगासवेन रक्तरूपमद्येन तदभिमन्त्रितं भद्रकालीमन्त्राभिमन्त्रितम् १६ धनमदरजः तेनोत्सिक्तं मनः कर्मातिदारुणं भगवत्कलावीराणां कुलं कदर्थीकृत्य सूनायामपि पशुहिंसायामपि अननुमतं तदुपलभ्य दृष्ट्वा उच्चचाट प्रतिमां स्फोटयित्वा आविर्बभूव सूनायामपि अननुमतं आलभ्यमानं तं भद्रकाली सा २२

शिव०

पदार्थाभिभाष्यमाणस्वदानं दन्तुहृपाणिप्रभाषते क्रत्वर्थमंतरेणाबलात्पत्कर्मकार्यते साविधिः येन नं मत्वं विध्यादि
भिः पशादितमन्त्रमभ्यवहरतिपरंमेकेकेनलं नत्विंद्रिपशीतपट्श्रेत्रेकेन हृपमाहतित्वंमहानिवत्तेनिमित्तपश्चात् उक्तादकेपुन्यः
सिद्धः अनिव्यंजके शब्दः विशुद्धः केवलोपाधिभावः सन्नवानदृष्टः स्वात्मानस्यलाभः एवं मतेोङ्गमितिनोचंतत्स्याधिगमः प्राप्तिरि
तिपस्य च धानि सन्नानावमानादौ नितं द्वन्त केषाः सुखदुःखपारकृतदेहाभिमानः तस्मानिन्द्रियप्रीतिनिमित्तमभ्यवहरते सन्यपः दृष्टतएवशीतो
ष्णादिद्वन्नाम्नाः विचचारोत्पन्नपः आहृताःपीनःपुष्टः संहननतागः संहन्यतेनिति गात्रं वतिभ्नत्र शानिपस्यकाठिन्नावयवरस्यर्थः स्युतुलवेशानम
निरापनमस्त्रे जन्मदेनमदन्नाभावः श्रामस्त्रेनस्नानाभावः लेपदूनः तेनाप्रकटरससवर्चसं द्वासितनोपस्य

सचप्राकृतेर्हिपदपशुनिरन्नतजवधिरेत्यभिभाष्यमाणोपहृतदन्तुहृपाणिप्रभाषते कर्माणि सच
घ[illegible]केकाचमाणाः परे[illegible]पाकतति विधिस्तो वनननेतावोपान्चेपावंद[illegible]पावापशादितमन्त्रवंवहुमि
घंकदन्नेवा[illegible]भ्यवहरतिपरंनेन्द्रियप्रीतिनिमित्तम् । नित्यानैकत्तनिमित्तवासिद्धविशुद्धानभवान
द्वन्द्वात्मलाभाधिगमः सुखदुःखयोर्द्वन्द्वनिमित्तयोरसंभाविते देहाभिमानः दृशीतोष्णवातव
र्षेषु वृषस्वानावृतागः पीनः संहननागः स्थंडिलसंवेशनानुन्मर्दनोमज्जनरजसा महामणि
वाननिभृतब्रह्मवर्चसः कुपटावृतकटिरूपवीतेनोरुमषिणादिद्वजातिरितिसंनवंबुधेतिसंजनकांश्रेतसं
जनावमतोविचचार १० पतेनुपरतत्रसाहारंकर्मवेतननरंहमानः स्वभ्रात्रभिरपिकेदारकर्मणिनिरूपितस्त
दपिकरोतिकिंतुनसमंविषमंन्यूनमधिकमितिवेद कणपिण्याकफलीकारणकुल्माषस्थालीपुरीषादीन्यप्य
मृतवदभ्यवहरति ११

पथामहाममणिरत्ननिवानेनाभवतिकुलिनेनपटेनावृताकटिर्यस्य उपमहामणिरिव नितिलिनेनमत्वनंसंनञानंनितिपेनेनैमेरवमननस
१० पदान्परोभ्यः कर्मनत्वमेनाहारमपेतमिप्रभवतिनदकेदारकर्मणि फलिदत्तेवेकदमविलोउनादौ आहारप्रलोभनेनमितुकसनुकरोतिकि
न्तुश्रद्धकर्मण्यप्रदोषेत्वेसमभवेन्नतः उच्चादविषमंस्यादिलादिनवेद भ्रातृभिदत्तान्कणाहीनवस्त्रनवेदंकेकणतण्डुलानंडुलाः
पिण्याकंतैलपंकोच्छ्रंतिलकिह्रमफलीकरणंतुषाःकुल्माषाःकोटद्धामाषाः स्थालीपुरीषम् स्थालीलग्नंदग्धान्नंम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥११॥ ॥ ॥ श्री श्री श्री श्री

भा० पु०
२३

दृष्ट्वा मे द्विपतारा नाशिविकां वां वहन्ति: स्वदुर्वादानुवादेन विज्ञापयन्ति इत्यादितः १ एवंभूतानि कार्याणि समुल्लंघ्य योऽलमंग इति सर्वं तत्ताति
ध्येर्रहूगणकृपोऽवरणम् २ रहूगणो नामसिंधुसौवीरदेशपो: राजा तत्त्वजिज्ञासुः कपिलाश्रमं प्रति गच्छन्ति तत्पथ इक्षुमत्यास्तटे [illegible]
नु मत्या न घालीरे ते शाशिविकावाहानां कुलेस्य अध्येन राजगोगीवर खरवद्धुरं वोढुं समर्थः [illegible] शिविकावहने केवलं विष्टौ बलात्
गृहीतैः सह प्रसभं बलात् गृहीतः सन् अतदर्होऽपि सुमहानुभावः शिविकामुवाह तत्र यः १ सिक्षापाणी [illegible] मात्र पदेनावलो
कस्यानुपश्चान्तया गति स्तस्याहेन अनाक्षः कृपया गगतिर्न सम्यग [illegible] एकदा [illegible] २॥

श्रीशुक उवाच अथ सिंधुसौवीरपते रहूगणस्य व्रजत इक्षुमत्यास्तटे तत्कुलपतिना शिविकावाहपुरुषान्वे
षणसमये दैवेनोपसादितः स द्विजवर उपलब्ध एष पीवा युवा संहननांगो गोखरवद्धुरं वोढुमलमिति पू
र्वविष्टिगृहीतैः सह गृहीतः प्रसभमतदर्ह उवाह शिविकां स महानुभावः १ यदा हि द्विजवरस्येषु
मात्रावलोकानुगतेर्न समाहिता पुरुषगतिस्तदा विषमगतां स्वशिविकां रहूगण उपधार्य पुरुषान
धिवहत आह हे वोढारः साध्वतिक्रमत किमिति विषममुह्यते यानमिति २ अथ त ईश्वरव
चः सोपालंभमुपाकर्ण्योपायतुरीयाच्छंकितमनसस्तं विज्ञापयांबभूवुः ३ न वयं नरदेव प्रमत्ता भ
वन्नियमानुपथाः साध्वेव वहामः अयमधुनैव नियुक्तोऽपि न द्रुतं व्रजति नानेन सह वोढुमु ह व
यं पारयाम इति ४ सांसर्गिको दोष एव नूनमेकस्यापि सर्वेषां सांसर्गिकाणां भवितुमर्हतीति निश्चि
त्य निशम्य कृपणवचो राजा रहूगण उपासितवृद्धोऽपि निसर्गेण बलात्कृत ईषदुत्थितमन्युर
विस्पष्टब्रह्मतेजसं जातवेदसमिव रजसावृतमतिराह ५॥

सोपालंभं सावज्ञम् [illegible] साभिप्राय मे दंदंडेषु उपाये ष्वचतुर्थात् शंकिता चित्ता: भवन्नियमानुपथाः त्वदाज्ञानुवर्तिनः न पारयामः
नशक्नुमः ४ कृपणानां वचो निशम्य सांसर्गिकः संसर्गनिमित्तः एकस्यापि दोषः सर्वेषामेव भवितुमर्हतीति निश्चित्य रहूगण
[illegible] प्रकृतेस्वभावः कथंभूतः उपासिता वृद्धा येन सोऽपि स्वभावेन बलात् परवशः कृतः सन् कथंभूतं प्रत्याह तस्य ब्रह्म तेजो

२३
शिव०

अमर्षोपराधासहनं रोषश्च तयोरावेशस्तस्य रभसेन वेगेन विलसितं उत्तंभितं भ्रुकुटिलक्षणो विटपः शाखा कुटिला दंष्ट्राश्च अरुणानीक्षणानि तेषां च आटोपः संभ्रमस्तेनातिभयानकं वदनं यस्याः इदं तु जगज्जन्तुमिच्छतीव महाट्टहासं सनादं हासं सनुतः पापानां दुष्टानां विवृक्णानि छिन्नानि शीर्षाणि येषां एवमेवेति महत्स्वभिचाररूपोऽतिक्रमः अपराधः १९ न च वस्तु भावितमिदमेव पमारणं [illegible] कुलत्वमात्रं [illegible] च कोऽधाभावयत्याह न वा एतदिति विमुक्तो देहादावात्म भावलक्षणः हृदयग्रंथिर्येषां सर्वसत्त्वानां सुहृदः [illegible] तेषां [illegible]

ट्टसममर्षरोषावेशरभसविलसितभ्रुकुटिविटपकुटिलदंष्ट्रारुणेक्षणाटोपातिभयानकवदना हन्तुकामेवेदं महाट्टहासमतिसंरम्भेण विमुञ्चन्ती तत उत्पत्य पापीयसां दुष्टानां तेनैवासिना विवृक्णशीर्ष्णां गलात्स्रवन्तमसृगासवमत्युष्णं सह गणेन निपीयातिपानमदविह्वलोच्चैस्तरां स्वपार्षदैः सह जगौ ननर्त च विजहार च शिरःकन्दुकलीलया १८ एवमेव खलु महदभिचारातिक्रमः कार्त्स्न्येनात्मने फलति १९ न वा एतद्विष्णुदत्त महदद्भुतं यदसम्भ्रमः स्वशिरश्छेदन आपतितेऽपि विमुक्तदेहाद्यात्मभावसुदृढहृदयग्रन्थीनां सर्वसत्त्वसुहृदात्मनां निर्वैराणां साक्षाद्भगवतानिमिषारिवरायुधेनाप्रमत्तेन तैस्तैर्भावैः परिरक्ष्यमाणानां तत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृतानां भागवतपरमहंसानाम् २० इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे जडभरतचरिते नाम नवमोऽध्यायः ९

णादिमप्रमत्तो त्वरया साक्षाद्भगवतानिमिषेण [illegible] कालः [illegible] अरिचक्रं तेन वरायुधेन तैस्तैर्भावैः [illegible] अपस्मारादिरूपैः अकुतश्चिद्भयं [illegible] भागवतानां [illegible] उपासकानां परमहंसानाम् २० इति पंचमस्कन्धे टीकायां नवमोऽध्यायः ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तत्र वक्रोक्त्याप द्रुकं त्वं न श्रांतः न च दीर्घेम ध्वान मागत इति तत्रोत्तरमाह त्वं यापदुदितं त्वं जसमादिना सीतितद्य

मा०पं०
२४टि०

तत्र वक्रोक्त्या पदुकं त्वं न श्रांतः न च दीर्घेम ध्वान मागत इति तत्रो न रमाह त्वं यापदुदितं महत्त्वमादिना सीतितद्य
कं स्फुटं तत्तथैव श्राविप्रलब्धं विप्रलंभो न भवति तदेवाह हे विर यदि भातं नाम कश्चित् स्यात् स च मत्तो वो वर्देह स्वपदि
स्यात् स च मेपदि प्रमत्तः स्यात् तर्हि दानी मारमावात् विप्रलंभः स्यान्न त्वेतदस्ति मा रस्य वो वक्ष्यामि त्वं पत्नी मेम च तत्से
वंध्यामा वात् तथा गन्तव्य गम्य प्राप्य मध्वा वा यदि स्यात् अत इति पाठे माता तापसो यत्तः तत्र मेपदे स्यादिमादि पोत्स्य मपत्वोक्तानीति
पाविलित त्राह चेत न मदिस्थलं पीवतिप्रवादविदाविदुषा न भवति कि तु त्वं गणपतो पूत्र वादिता शोमत्तमव येदेहे एवं न त्वोलितेदं हएवा
पीनो नाहमि सर्वः एतत्प्रपंचयति स्थो त्स्वमितिकलिः कलहः प्रहं कारेण मद्र्भवेदेह न लक्षतदभिमानो न जातस्यापि भवतिमम लज्जितो मे
मानस्य न संतिय चोदे हे जाते योजयन्ततस्त स्येव जानि मम न तत्र न जातस्य न संति १०

वा स्मरण उवाच त्वयोदितं यन्न मविप्रलब्धं भर्ते सम स्यादिवीरभारः गंतु यदि स्याद्यधिगम्य मध्वा पा
वेति शशोनविदां प्रवादः ८ स्थो त्स्य कायस्य व्याधय श्रावपाश्च कुत्त र न पंकतिलिरिस्था जरा च॥ निद्रा रतिर्मम
रुमदः शुचो देहेन जातस्य हिमेन सति १० जीवन्मुक्त लक्षिणि यमे नराजन्नाग्नं तवधादिकं तत्स्यदहम
स्वत्वाभ्यमावो भवे रूपत्र तत्रं चिन्तये सो विमुक्तिकस्य योगः ११ विशेषबुद्धेविवरं मनाक् च पश्या
मि यन्न व्यवहारतोऽन्यत् कर्त्ते श्वरस्तत्र किमीप्सितं यत् तथापि राजन्ने कर वामकिं ते॥ १२॥

पश्चात्कंजी वन्मुक्ततोऽसीतितत्राप्याह जीवन्मुक्तत्वं न के वलं मम किं तु ... कृत स्य सर्वे परिणामिनो देहस्य ज पद्यस्मादिकं तं प्रतिदर्गमाघं
तवत् यद्कं मत्त शासनमति चरसीतितत्राह त्वच्चवस्वाम्यं च तयो भावः स्तत्राहे रूपयत्न पदे ध्रुवः पदिश्य वाक्येन स्यादित्सर्थः तर्हि
विधिनिषेध योगः कृत्यं कर्म तयो योगो ध्रुव उच्यते उचितो भवति उत्सवसमवायो इति ध्यातः यदि न तव तत्र मने मम चरत्यं स्यात तदा
तर्वे मत्तद्विपरीतं स्यादित्यर्थः ११ नन्व पावबुद्धा जाऽहंतावत्तव स्वाम्ये वेत्स्ये तत्राह विशेषारा जन्मत्स्यादिभेद लक्षणे बुद्धेर्विवरमवका २४
शं व्यवहारादन्यन्नपश्यामि मनाक् ईषदपि अथापि तव अपमभिमान च्छे तर्हि नूदि किं ते करवामेति॥ १२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ शिव

२४

भगवान् इति संबोधनमात्रेण पामि प्रापयम् अत्यंतं निश्चितम् इह अधिकं परिभ्रांतोऽसीत्यादीनि विपरीतार्थानि बहुवाक्यानि उक्तिवान्
प्रापितवान् तत्रापि त्वं चिरम् जरेसा च कृष्णत्वेन लंघितः सन् हि चराः वकुप ध्यामवत्ये वं विप्रलब्धोऽसि वक्रेसा उपहसितो
ऽपि न छिमस्वा हि त्यन्च पः नु भिंभा वे हि तः अविधपापर्चितान् आदपोपामि न स्वचरम कुलेवरेना ध्यातिपितामि पाप्र
त्यवेपेन तत्र द्रष्टव्यालिम ताम् तानि गणानि दिप्राणिक मांणि पुण्यपापानि भ्रांशादोतः करणं पतः ने लेन्तृ तः हमाभ्रमाद इस
भंगः स्वामिनोमम प्रणासनमात्रमाति श्रमसिचिकित्सां शान्तिम् दं इ पाणि परिमोय ध्याजननम् इत्यस्य शान्तिकरोति पत्यात्वा

महोक क्षंत्रानव्येकमृत परिभ्रांतोदिर्घमध्वानमेकं, एव उक्तिवान सुचितं नातिपीवानसंकृत नंगो
जरेसा चोपहतोमवान् सत्वमोरा वापरतोम सचाहिन रतिवकुविप्रलब्धोऽध्यावि छपाविहितद्र
व्यगणकर्मीणपत्वं चेरमकेलेवरे ऽवतृ नितं स्थानविशेषम् इमत्स्वन ध्यातोपितमिष्पात्रल
पोवृत्लिभ्रतनस्तु सोऽपि विकापृतं वदुबाद इं मप्रवृनः स्वशिविकापां विषमगनापां प्रकृपित उ
वाचरहगणः किमिदमरेत्वंजीवन्मृतोमां कदर्थीकृत्य मत्तः शासनमतित्वचरसि प्रमत्तस्यच
तेकरोमि चिकित्सां दंडपाणिरिव जनतापायथा प्रकृतिं स्वां भजिष्यसरति ७ एवं बहुवक्रम
पिभाषमाणं नरदेवाभिमानं रजसातमसानुविद्धेन मदेनतिरस्कृतारोषभगवत्प्रिया नि
केतपंडितमानिनं सभगवान्ब्राह्मणोब्रह्मभूतः सर्वभूतसुहृदात्मा योगेश्वरचर्यायां
मतिप्रत्यन्नमतिः स्मयमानरवविगतस्मयरइमाकहत ८॥

प्रकृतिमपन्नतनाम् ७ अवज्ञमनन्वितमन्नदेवोऽहमित्यभिमानोपपन्नम् अनुविद्धेन संगुणीनेन तिरस्कृतः अशेषः सं
पुर्णो भगवत्तः प्रियो निकेतः आश्रयो येन तं पण्डितंमानिनं भगवत्प्रियाणां निकेतः सर्वभूतानां सुहृच्चासावात्मा च योगे
श्वराणां चर्याज डादिवत्‌ आचरणं तत्र स्वाचारात् ... प्रतिबुद्ध ... स्मयमान ... वीते ... सर्वज्ञमनति धीयते विगत

भा० पु० यस्मात्तस्मं शंके तस्मात् स्वमित्यादि प्रश्नानामुत्तरं हृदि निगूढं पिहितं विज्ञानस्वरूपं वीर्यं प्रभावो येन सः अपारः अनंतमहिमा तत्र हेतुः नो मनसापि
मन्तुं न वक्तुं न शक्यम् किमेतन्निमित्तं पृच्छता मया मत्तेन त्वं वञ्चितोऽसीति पृच्छामः नसापृच्छकाः हृत् कदाचिद्योऽपि मन्तु न शक्नुवन्तो स्मः यथा १८ स्वयं ज्ञानाय तां द
र्शयति अहं चेति स्वकृतं सत्येन श्रीरंगनाथ तत्किमिति प्रष्टुं प्रवृत्तोऽस्मि ज्ञानेन यो योऽवतीर्णः कोऽपि लभते एवम् एवं वानीके त्विदं वा
चयेति गूढो विष्टः केषांचिद्वतीत पृच्छेत २० एवं तत्स्वरूपं पृष्टवानन्दलोकेन तत्तत्स्थानं निपतति तत्र पदं भगवान्स्मानानाचीतितस्तं हृदि स्वनृत्ते मौन
नामेवं मनचेवं यो निवमत्त्वमानं चैवमुभयोर्न भावो हृत्साक्षिनार्थतः के स्यात्तं यः केनोपसंमुख्याति यथा हृदयं दि कर्तारति नन्विदं वर्णक
रमात्रं तत्त्वं तदुक्तं वक्ताऽन्यो जपपापामेति तत्राह पचेति व्यवहारमार्गः प्रपंचः सर्वस्तः स प्रमाणं एवं दृष्टः यथाप्रयावत्सर्वतस्तावदन
दिना उदकान पनादेरभावात्

तद्ध्यस्य संयोज इवास्ति गूढो विज्ञानवीर्यो विचरस्यपारः वचांसि योगग्रथितानि साधो न नः क्षमन्ते मनसापि
ध्येयम् १९ अहं च योगेश्वर आत्मतत्त्वविदां मुनीनां परमं गुरुं वै प्रष्टुं प्रवृत्तः किमिहारणं तत्साक्षात्
हरिं ज्ञानकलावतीर्णम् १९ स वै भवाल्लोकनिरीक्षणार्थमव्यक्तलिंगो विचरत्यपि स्वित् योगेश्वराणां
गतिमंधबुद्धिः कथं विचक्षीत गृहानुबंधः २० दृष्टः श्रमः कर्मत आत्मनो मे कर्तुं गन्तुमेव व्यथा
अथापि पश्यामि विना न ताप स्यादपि तस्मान्न भावास्तस्य लक्ष्योऽव्यवहारमार्गः २१ स्थाल्यग्नितापात्पयसोऽ
भितापस्तत्तापतस्तण्डुलगर्भरन्धिः देहेन्द्रियास्वाशयसन्निकर्षात्तत्संसृतिः पुरुषस्यानुरोधात् २२

एवं प्रयोग प्रपंचः सत्यः अर्थक्रियाकारित्वात् यथा सत्यः नाभावर्थक्रियाकारीय थामि थ्याचरादिरिति २१ पत्नु लेशुपाधिधर्माः
स्यात् न पयोगं न वस्तुतः सतीति औपाधिकत्वेऽपि सत्यत्वं किं न स्यादि त्यह स्थाल्यग्नि नातापात्तेन अध्यवर्तिनः तोयस्य तापः तन्निमि
त्तात्तापात्तण्डुलानां मध्ये गर्भस्य च रन्धिः पाकः नन्वाकिं विंचित् भ्याराबंदे हादिभिः सान्निकर्षात्संबंधात्तत्त्वमिति २१
ता संसृतिः पुरुषस्य भवति अयं भावः प्राणेष्वावेशो मनः ज्ञानतो धारू पाधिधर्मानुष्ठानेन न त्याज्य इति हाधादिना देहे तत्र इन्द्रिया तापः
न प्राणस्य ततो मनसस्तत्त्वं पयाय घस्थम् ॥२२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ रा०म०

^ पदुक्तं प्रमत्तस्य तेन चिकित्सां करोमि यथा त्वां प्रकृतिं भजिष्यसि इति तत्राह उन्मत्तादिवद्वर्तमानस्य वस्तुतः स्वसंस्थां न लभावंगतस्य
^ भवता कृते न चिकित्सितेन दंडेन शिक्षितिवाक्यपानर्थः मत्कृत्स्याधर्मः धर्मोऽसंभावात् यदि पुनरहं न मत्तः किं तु प्रमत्तः सत्व्यए
वं तथाऽपि ममशिक्षादिकं पिष्टपेषणमेव स्वार्थोमित्यर्थः नहि जन्मस्वभावः शिक्षया ऽपि परकृत्तुं शक्यत इति १३ अनेनवाद हृदय का परिभाषयो
भावणेनूतं प्रत्युत्तरं दत्वा उपरतं मनोन्येयदे हामत्वनिमित्तमविद्यापस्य आत्मव्यपकले कर्मतदपपन्न १४ तेपांडवे परमस्यकृपा
भ्रष्टान्त ये वत्तव्वजितात्मा पांप्राप्नेऽधिकारो येन यथा दर्शयत्मेमात्माधिकृतस्येव जोदोहनेन पश्यकामस्याप: प्राणये दिति।

उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थां गतस्य मेवीरचिकित्सितेन अर्थः क्रियाऽनभवता शिक्षितेन लब्ध प्रमत्त
स्य च पिष्टपेषः १३ श्रीशुक उवाच एतावदनुवादपरिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर उपशमशील उपरता
नात्म्यनिमित्त उपभोगेन कर्मारब्धं व्यपनयन् राजयानमपि तथोवाह १४ स चापि पाण्डवेय सिंधु
सौवीरपति स्तत्वजिज्ञासायां सम्यक्श्रद्धयाऽधिकृताधिकारस्तत् हृदयग्रंथिमोचनं द्विजवच
आश्रुत्य बहुयोगग्रंथसंमतं त्वरयाऽवरुह्य शिरसा पादमूलमुपसृतः क्षमापयन् विगतनृपदे
वस्मय उवाच १५ कस्त्वं निगूढश्चरसि द्विजानां बिभर्षि सूत्रं कतमोऽवधूतः कस्यासि कुत्रत्य इहापि
कस्मात् क्षेमाय नश्चेदसि नोत शुक्लः १६ नाहं विशंके सुरराजवज्रान्न त्र्यक्षशूलान्न यमस्य दंडा
त् नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्राच्छंके भृशं ब्रह्मकुलावमानात् ॥१७॥

गुणफल[illegible]संवंधेऽप्यधिकारः एवं सात्विकं ज्ञानमधिकृतस्येवान्याधिकार इत्यर्थः बहुयोगग्रंथसंमतं विज्ञ
स्य तव चः श्रुत्वा विगतो नृपदेवोऽभिमान इति ग्रंथपस्य १५ द्विजानां मध्ये कतमः पनः हृत् त्रैगुण्य यज्ञोपवीतं महर्षिवद्दत्तात्रे
यादीनां मध्ये कतमोऽवधूतः इहापि केन हेतोः आगतः नोऽस्माकं क्षेमाय चेदागतः तर्हि शुक्लः कपिलो ननु नन्नं भवा सि
किम् उतेति वित्तके १६ किं न नपालितमपि...वितपः कुबेरः ॥१७॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पं०
२६

ननु श्रुतवेदान्तस्यापि पुंसः कर्मसु प्रवृत्तेः कथमसत्यता तत्राह साक्षाद्ग्रहणाय तत्त्वज्ञानाय वरीयस्योऽपि वेदान्तवाचस्तस्य न समासन्
समर्था न भवन्ति यतः स्वप्नवत् निरुक्त्या स्वप्नान्तं दृष्टान्तेन हेयत्वमादिके न मासत्वमिवोपदेशेन गृहमेधिसौख्यं स्वप्नमिव स्वयमेव न हेयं
स्यात् ततो व्यवसायात्मिका बुद्धिः स्यात् तदुक्तं यावदित्यादिना यावन्मनो रजसा पूरुषस्य सत्त्वेन वा तमसा वा अनुरुद्धं
तावत् चेतोभिः आकूतिभिः आतनोति निरङ्कुशं कुशलं चेतरं वा धर्ममधर्मं वा आतनोतीति चेतोभिः ज्ञानेन्द्रियैः आकूतिभिः
कर्मेन्द्रियैः स्व... तत्र ... विषयोपरक्तो ... गुणप्रवाहो विकृतः षोडशात्मा ...
... विशेषेण ... गुणप्रवाहः ... एव विकृ-
तः कामादिपरिणामवान् षोडशात्मा षोडशकलो लिङ्गशरीरं तदुपाधिर्भूत्वा ॥

न तस्य तत्त्वग्रहणाय साक्षाद्वरीयसीरपि वाचः समासन् स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधिसौख्यं न यस्य हे-
यानुमितं स्वयं स्यात् ॥३॥ यावन्मनो रजसा पूरुषस्य सत्त्वेन वा तमसा वानुरुद्धम् चेतोभिराकूतिभिरात-
नोति निरङ्कुशं कुशलं चेतरं वा ॥४॥ स वासनात्मा विषयोपरक्तो गुणप्रवाहो विकृतः षोडशात्मा
बिभ्रत्पृथङ्नामभि रूपभेदमन्तर्बहिष्ट्वं च पुरैस्तनोति ॥५॥ दुःखं सुखं व्यतिरिक्तं च तीव्रं कालोप-
पन्नं फलमाव्यनक्ति आलिङ्ग्य मायारचितान्तरात्मा स्वदेहिनं संसृतिचक्रकूटः ॥६॥ तावानयं व्यव-
हारः सदाविः क्षेत्रज्ञसाक्ष्यो भवति स्थूलसूक्ष्मः तस्मान्मनो लिङ्गमदो वदन्ति गुणागुणत्वस्य परावर-
स्य ॥७॥

पृथङ्नामभिः सह पृथग्रूपभेदं देवतिर्यगादिरूपं बिभ्रत् अन्तर्बहिष्ट्वं अन्तस्त्वं बहिष्ट्वं च पुरैः देवदेहैः तनोति नामभि-
रित्यत्र फलोपेक्षी भोगावेशात् फले चेतदेव व्यनक्तीत्याह दुःखं सुखं व्यतिरिक्तं मोहं तीव्रं दुर्निवारं कालप्राप्तं फलं स वेत्ति व्यन-
क्ति सृजति ननु मनः कथं सृजतीति तत्राह स्वदेहिनमालिङ्ग्य आलिङ्गनेकारणमाह मायया रचितः अन्तरात्मा जीवो पाधिः उपाधि
तामाह संसृतिचक्रे कूटः कपटी छलपतीतिस्तथाभूतामवकूटकैः रातीति एवमयं मनोऽभिव्यञ्जनः संसारो जीवस्य तत्ता
वानिति आविः प्रकाशमानः सदा क्षेत्रज्ञसाक्ष्यः दृश्यो भवति स्थूलसूक्ष्मः जाग्रत्स्वप्नस्वरूपः मनसः संसारहेतुत्वमुपसंह- २६
रन् मोक्षस्यापि तदेव कारणमित्याह तस्मादिति अदो मनः लिङ्गं कारणं गुणत्वं गुणाभिमानत्वं तत्प्राहित्यं तदेव परमपरं च तस्य ॥७॥ शि० ४०

26

पदुक्तं स्वस्वाम्यभावोऽध्रुवत्वमिति तत्राह शास्तेति अध्रुवत्वेऽपि पतत्वोऽन्यः पतिः सप्रजानां शास्ता गोप्ता च पद्यो कंसस्व्यादेः शिन्ना विष्टपेप्स
ति तत्राह योऽन्यस्तस्य किंकरः स पिष्टं न पिनष्टि निष्फलत्वं करोतीति स्वध्यत्वा ध्यानप्रमेयेऽपि शास्तीति भवता मपादनेनैव मफलत्वमात्त दाह
स्वधर्ममस्यम स्वतस्माद्ध्यानकुर्वन्स्यमादध्यो ध्यानिजगतिर उपक्रादेवममत्वदुःख विपरीतं प्रतिभातितत्तस्मात् नदेहाभिमानमद
ने चवर्णता तिरस्कृता सत्तमामपवाहुशोधेन तस्य मे मैत्रीदृशोऽनेक प्रकोदधि कृषीष्ट करोतु सतामव ... पापपचोणी श्वासिरः २४ नत्र
ममाव ... ताविकोरा भावात् कृतः पापनत्राह नेति य धापितत्वविक्रियानास्ति विश्वसुहृत् ... सोऽसत्वाच्चैतस्य श्रुतेः सर्वत्र साम्येनाहदे
हे विगताभिमानस्य तत्यास्मिम्नहता मनमानाना आहदेहात्विनं श्रुति सदात दिश्रम पूर्वस्य पाणीति वाते सम मर्थो किसंयः २५ इति पंचमेटीका
पादेशमोऽध्यायः १०॥

शास्ताभिगोप्ता नृपतिः प्रजानां यः किंकरो वै न पिनष्टि पिष्टम् स्वधर्ममाराधनमच्युतस्य यदीहमानो वि
जहात्यघौघम् २३ तन्मे भवान्नरदेवाभिमानमदेन तुच्छीकृतसत्तमस्य कृषीष्ट मैत्रीदृशमार्तबन्धो यथा त
रे सदवध्यानमंहः २४ न विक्रिया विश्वसुहृत्सखस्य साम्येन वीताभिमतेस्तवापि महद्विमानात्स्वकृताद्धि
मादृङ् नंक्ष्यत्यदूरादपि शूलपाणिः २५ इति श्रीभागवते पंचमस्कंधे दशमोऽध्यायः १० ब्राह्मण
उवाच अकोविदः कोविदवादवादान्वदस्यथो नातिविदां वरिष्ठः न सूरयो हि व्यवहारमेनं तत्त्वा
वमर्शेन सहामनंति १ तथैव राजन्नुरुगार्हमेधवितानविद्योरुविजृम्भितेषु न वेदवादेषु हि तत्त्व
वादः प्रायेण शुद्धो नु चकास्ति साधुः २॥

एकादशे तु संक्षेपात् गुणमय्या मनोबहिः उपाधिभूतया जीवः संसारीति निरूप्यते १ अकोविद इति अविद्वानपि त्वं कोविदानां वादानुवादान् ... एक
त्वं ... वादान् वदसि ... अतः ... नातिविदां वरिष्ठः ... लौकिकव्यवहारं ... तत्त्वेन सह ... इति ...
... तत्त्वविचारे ... वदतीति ... विचार ... वदति ... तेन ... कोऽपि ... तत्त्वं ... वादः ... तत्त्व
सर्वथा ... विस्तारः ... उरु ... विजृम्भितेषु ... वेदवादेषु तत्त्ववादः ... अर्पितकर्म
... प्रकाशते तथाच श्रुतिः नेह नानास्ति किंचनेत्यादि ... साधुः ...

तदेवं श्लोकत्रयेण गुणकर्मानुरूपमनोवृत्तीः प्रापयति यदुक्तं तत्प्रपञ्चितम् अन्यदप्यत्र प्रापयति यदुक्तं तदेव तत्त्वमाह द्वे इति जीवस्य जीवयोपाधेः अविशुद्धकर्तृमननस्य नित्याः प्रवाहरूपेण छिन्नाः नागास्वच्छदोत्तरविभूताः पश्यति क्वापि सुबुद्धे तिरोभूताः पश्यति अवस्थात्रयसाक्षी क्षेत्रज्ञः आत्मतत्त्वसिद्धये ॥ १२ ॥ हे चक्षो द्विविधः स्वप्रदर्शी जीवः पादाधः श्व स्वतन्त्रा योनिरूपिणः इदानींतनाप्यमीश्वरं निरूपयति क्षेत्रेशः आत्मा व्यापिनो लोके जगत्कारणभूतः पुरुषः प्रणः साक्षाद परोक्षः स च स्वप्रज्योतिः नन्दनान्दविषयत्वेनाप्रत्यक्षत्वेनापरोक्षः अजः अनादिशून्यः परेशान्तरात्मादिनामापि ईशः ना त्जीवसम्भूतः सम्प्रपन्नपत्यानि पन्नः भगवानेव यदि सृष्टिलक्षणे वासुदेवः सर्वभूतानामात्मा यः सोऽपि जीवमायापावा

क्षेत्रज्ञ एतामनसो विभूती जीवस्य मायारचितस्य नित्याः आविर्हिताः क्वापि तिरोहिताश्च शुद्धो विचष्टे ह्यविशुद्धकर्तुः ॥ १२ ॥ क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः पुराणः साक्षात्स्वयंज्योतिरजः परेशः नारायणो भगवान्वासुदेवः स्वमाययात्मन्यवधीयमानः ॥ १३ ॥ यथानिलः स्थावरजङ्गमानामात्मस्वरूपेण निविष्ट ईशेत् एवं परो भगवान्वासुदेवः क्षेत्रज्ञ आत्मेदमनुप्रविष्टः ॥ १४ ॥ न यावदेतां तनुभृन्नरेन्द्र विधूय मायां वयुनोदयेन विमुक्तसङ्गो जितषट्सपत्नो वेदात्मतत्त्वं भ्रमतीह तावत् ॥ १५ ॥ न यावदेतन्मन आत्मलिङ्गं संसारतापावपनं जनस्य यच्छोकमोहामयरागलोभवैरानुबन्धं ममतां विधत्ते ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

आत्मनि जीवे अवधीयमानः अवस्थाप्यमानः कर्मकर्तृत्वेन प्रयोगः तल्लिङ्गं तत्त्वेन वर्तमानस्य स्वार्थः ॥ १३ ॥ एतत्सदृष्टान्तमाह यथेति आत्म स्वरूपेण जामात्मरूपेण ईशेत् नियमयति इदं विश्वम् ॥ १४ ॥ तदेवमात्मनः परं जीवस्य स्वरूपं च निरूप्यात्व प्रदर्श्य इदानीं तन्निवृत्तिमाह तनुभृन्न दे ही वयुनोदयेन ज्ञानोत्पत्त्या मायां मायाविद्या यावत् तत्त्वं न वेद तावदिह भ्रमति ॥ १५ ॥ वा वक्षे विषयानुकूले मन एव मनयेत् तेतरेति न देवता वच्चिदानन्दमात्मानमात्मत्वेनाप्राप्नोतीति आत्मनो लिङ्गमुपाधिभूतं मनः संसारतापानामावपनं क्षेत्रं यावन्न वेद तावत् भ्रमतो जन्तुः शोकादीन् संसारतापावपनत्वे हेतुः यन्मनः शोकादयनुबन्धं ममतां विधत्ते ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२८
शिव०

27

कथमेकमेव विलक्षणयोः कारणं मनस्तत्राभेदादित्याह गुणेति नैर्गुण्यं निर्गुणमुक्त्योरतिकात्स्न्येन दृष्टान्तेन स्फुटयति यथेति श्र
श्नन्नुपभुञ्जन् तत्पदं स्वपदं शुभ्रं भास्वरं स्वरूपं महत्तत्त्वं तमोवर्त्यन्यत्र अन्यदा सर्वत्रीदृशत्वात् एकादश वृत्तयः आसन् आकूतयः किमाकाराः
पञ्चधियः पञ्च ज्ञानानां गोचराः पञ्च अभिमान एकेत्येकादश हे वीर भूमीः विषयानेवाह गन्धादयः पञ्च ज्ञानेन्द्रियद्वारा धीवृत्तीनां विषयाः आकृतिः
रूपं श्रवः शब्दः विसर्गादयः पञ्च कर्मेन्द्रियद्वारा कर्मवृत्तीनां विषयाः रतिः संभोगः अर्तिर्गतिः १० पुरस्याभिमानविषयत्वमाह एकादशं
माहुरेकादशं पुरं ममेति स्वीकरणं शरीरं स्वीकरणं ममत्वास्पदमहं तथाभिमानस्य नन्तु पतद्यादिविषयः नापि कोऽपि तदपि विषयोऽपि वेत्
किं तन्मतिमोगाय तेन त्वेन छिकापत्तपाविषय इति यके तद्विवेकिनामेव पुरं मत्वाभिमानविषयः तत्र मत्कानामनतोमठ इत्यो अ
हमहंकार द्वादशं तत्वानामाहुः

गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तोः क्षेमाय नैर्गुण्यमथो मनः स्यात् यथा प्रदीपो घृतवर्तिमश्नन् शिखाः स
धूमा भजति ह्यन्यदा स्वम् ८ पदं तथा गुणकर्मानुबद्धं वृत्तीर्मनः श्रयतेऽन्यत्र तत्त्वम् एकादशासन्
मनसो हि वृत्तय आकूतयः पञ्च धियोऽभिमानः ९ मात्राणि कर्माणि पुरं च तासां वदन्ति हैकादश वीर भूमीः
गन्धाकृतिः स्पर्शरसश्रवांसि विसर्गरत्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः १० एकादशं स्वीकरणं ममेति शय्याम
हं द्वादशमेक आहुः द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामी मनसो विकाराः सहस्रशः शतशः
कोटिशश्च क्षेत्रज्ञतो न मिथो न स्वतः स्युः ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तस्य च पुरमेव शय्यां संतं द्वादशं विषयमाहुः तत्रोक्तिजीवोऽहंकारेण शोतेऽयतः पुरीशयात्पुरुष इत्युच्यते तासां वृत्तीनामवां
तरभेदैरानन्त्यमाह द्रव्यादिविषयाः स्वभावः परिणामहेतुः आशयः संस्कारः कर्म अदृष्टं कालः क्षोभकः तैर्निमित्तभूतैः प्र
थमं शतशः ततः सहस्रशः ततः कोटिशः स्युः ननु मिथः स्युः न च स्वतः किं तु तेन क्षेत्रज्ञतः परमेश्वरात् तस्य चानन्तश
क्तित्वात् अनन्ताः स्युरित्यर्थः वक्ष्यमाणानामपि ज्ञानानामपि क्षेत्रज्ञेन अन्यते कोटिशो भवन्त्यनन्ताः तेन तत एव स्युः तेत्तत्तत्र वृत्त
तालं भेदेन नमिथोऽन्य न च स्वतः इति च क्षेत्रज्ञाज्जीवतस्तस्मात् स्युः तस्याविकारित्वात् न मिथः इतरेतराश्रयत्वा
पत्तेः न स्वतः आत्माभावप्रसङ्गात् चेतनासतोऽन्यत्र ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पं०
टि० २८

अबाधितत्वमसिद्धमित्याह देहपार्थिववपुः पार्थिवो विकारः स एव कस्य हेतोः कामकत्वादित्यागमात् पृथिव्यां चलत्स्वपं भावाद्धक्का
दिजनो नाम प्रसिद्धः पश्यन्ति चलन्ति तथा बालादिरिति तावानेव मे देहः तस्य च जडत्वान्नभारः अप्रत्ययकिंच भवेदेव यदि स्त्र मध्या
न्न मोनिहत्येते न त्वेतद्दृष्टि अवयवव्यतिरेकेणाकर्मास्य देहस्यावयविनोऽनिहतत्वादित्याशयेनाह तस्यापि पृथ्वीविकारस्या
पि अंगुष्ठोऽधिरुपर्युपरि गुल्फादयः उरसः सर्वोपप्रावयः १ सिविकोद्यामस्य वपुनीनास्ति त्वयापिनास्ति तदहमेवोरोजेन
पदेशो नाममात्रं यस्य स पार्थिवो विकारः क्वास्तेरजोतिसंधिताद्यः

बालनाउवाच अयं जनो नाम चलन्पृथिव्यां यः पार्थिवः पार्थिवकस्य हेतोः तस्यापि चांघ्रो
रधि गुल्फजंघाजानूरु मध्योरशिरोधरांसाः १ अंसेऽधिदार्वी शिबिका च यस्यां सौवीरराजेत्य
पदेश आस्ते यस्मिन्भवानूढनिजाभिमानो राजास्मि सिंधुष्विति दुर्मदांधः २ शोच्यानि
मांस्त्वमधिकष्टदीनान्विष्ट्यानिगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि जनस्य गोप्तास्मि विकत्थमानो
न शोभसे वृद्धसभासु धृष्टः ७ यदा क्षितावेव चराचरस्य विदाम निष्ठां प्रभवं च नित्यं त
न्नाममतोऽन्यद्व्यवहारमूलं निरूप्यतां सत्क्रिययानुमेयम् ८॥

यस्मिन्भवानिहरूढनिजाभिमानः सिंधुष्वहं राजास्मीति दुर्मदेनांधः सन् हे शोच्यान्विष्ट्यानिगृह्णन्निरनुग्रहोऽवर्तते
ऽतोऽसि प्रेष्यावगोप्तास्मीति श्लाघमानो महतां सभासु न शोभसे यतोऽधृष्टः न चोत्तरोत्तरावयवभारः पृथ्वीत्यवयव
वानेव देहस्तिति त्वं नैषामप्यवनिहतत्वानिहतत्वादित्याशयेनाह यदेति निष्ठांनाशं प्रभवमत्पत्तिं विदामः तत्र क्षितेरप्य
स्य विकारस्याभावात् नाममात्रादन्यत् व्यवहारस्य मूलं कारणं यत् क्रिययासदित्यनुमेयं निरूप्यतां न तथा च श्रुतिः

ततस्तस्माद्भ्रातृव्यं शत्रुम् अध्येधितं सम्प्रवृद्धम् स्वयं व्यलीकं मिथ्याभूतं तथाऽप्यात्मानं मुष्णातीति तथा तम् गुरोर्हरेश्चरणोपासन
मेवास्त्रं यस्य तथाभूतः सन् जहि घातय ॥१७॥ इति पञ्चमस्कन्धे टीकायामेकादशोऽध्यायः ॥११॥ द्वादशे पुनरप्युक्तः संदेहेन मतिभ्रमः सयोगी
सर्वसंदेहानपानुदत् ॥ तीर्थेति ॥१॥ कारणमीश्वरः तस्यैव लोकसंहरणार्थो विग्रहो यस्य स्वरूपेण परमानंदप्रकाशेन तुच्छीकृतो वि
ग्रहो येन हे अवधूत योगेश्वर द्विजबन्धोर्लिङ्गेन वेषेण निगूढो नित्यानुभवो यस्य तस्मै नमः ॥१॥ विशेषतः पृच्छन् वाक्य
ममृतं दृष्टि ज्वरेति ज्वरामयार्तस्य यथा सत्यागदमौषधं यथा च निदाघेन दग्धस्य सन् तत्क्षणे हिमाम्भः शीत
लमुदकं गंगोदकं वा तथाहे ब्रह्मन् कुत्सितदेहाभिमानः अहंकारः सर्पस्तेन ॥

भ्रातृव्यमेनं तददभ्रवीर्यमुपेक्षयाऽध्येधितमप्रमत्तः। गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रो जहि व्यली
कं स्वयमात्मनोषम् ॥१७॥ इति श्रीभागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे रहूगणसंवादे एकादशोऽध्या
यः ॥११॥ रहूगण उवाच। नमो नमः कारणविग्रहाय स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय। नमोऽवधूत
द्विजबन्धुलिङ्गनिगूढनित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥१॥ ज्वरामयार्तस्य यथागदं सन्निदाघदग्धस्य
यथा हिमाम्भः। कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमृतमौषधं मे ॥२॥ तस्माद्भवन्तं मम संशया
र्थं प्रक्ष्यामि पश्चादधुना सुबोधम्। अध्यात्मयोगग्रथितं तवोक्तमाख्याहि कौतूहलचेतसो मे
॥३॥ यदाह योगेश्वर दृश्यमानं क्रियाफलं सद्व्यवहारमूलम्। न ह्यञ्जसा तत्त्वविमर्शनाय भ
वानमुष्मिन्भ्रमते मनो मे ॥४॥

विशेषेण दष्टा दृष्टिर्विवेकलक्षणा यस्य तस्य ममेति वेदं वचः अमृतमौषधम् अहमेव संशयार्थं संशयविषयमर्थं पश्चात् प्रक्ष्यामि अधुना सु
बोधं तावत् वचः अध्यात्मयोगेन ग्रथितं युक्तं भवता यदुक्तं तदेवाख्याहि कौतूहलचेतसो मे यस्य तस्य मम तु त्वयोदितं स
तो मया विचारितं मार्गादिना भारवाहनादिक्रिया च तत्फलं च श्रमादि इत्यादि दृश्यमानं न तत् सत्यं अवाधितमेव व्यवहारमा
त्रमूलम् यदाह तत्र अञ्जसा तत्त्वविमर्शनाय तद्व्यवहारमूलं भवान् यदाह अमुष्मिन्नर्थे

यदाह मनो मे भ्रमति ॥४॥

भा० पं०
टि० २६

विषयसंगस्तु योगभ्रंशकः ... [illegible] ... विमलो ... [illegible]
निमित्तो ... [illegible] ... यस्य १४ ... [illegible] ... मानः ... [illegible]
अप्रकटः १५ ... [illegible] ...
... [illegible] ...
... [illegible] ... १६ ... [illegible] ...
... [illegible] ...

अहं पुत्र मस्तो नाम राजा विमलः ... संगवेयः ... भगवन् ... मानो ... जो भवं
... संग ... तार्थः १४ ... [illegible] ...
... संगा ... मानो ... १५ ... [illegible] ...
... १६ इति श्रीभ
गवते ... [illegible] ... अध्यायः १२ ... उवाच
... [illegible] ... परीक्ष
... [illegible] ... १ ... [illegible] ...
... [illegible] ...

... [illegible] ...
... [illegible] ...
... [illegible] ...
... [illegible] ...
... [illegible] ... टि० ३०

२९

तद्दिने: सत्यतास्यात्तत्राह एवं क्षितिजलपवनहुताशनगगनानां पिण्डानां वर्जनमर्थविनेव निरुक्तेम पदाद्यात्मादि क्षितिशब्दस्य वाच्यं पार्श्विनु तदापिमिथ्यात्वेन
निरुक्तेमित्यर्थः कुतः असत्स्थूलस्त्वेषु परमाणुषु स्वाकाराणां तेषु निधानान्तरे लयान् अतः परमाणुव्यतिरेकेणा तितिनो लोलयं:
परमाणवस्तर्हि सत्याः स्थूलत्वात्राह तेमननसाकार्यानुपपत्त्यादिभिः कल्पिताः कल्पनाबीजमाह येषां सम्मूर्छनेन विशेषः कृतः
तेषां सम्मूर्छनः पृथ्वीवृत्त्यालंबनमित्यर्थः अवयविनो निरस्तत्वात् सम्मूर्छनज्ञानम् तथा सति सत्याः स्युः न अविद्यया प्रपञ्चस्य
भावन्मा यावि लसित त्वादनेन कल्पिताः ८ राशाम न्यदपि रूपादिर्थभकेव स्यात्प्रतीत द्वितीयं चेत् द्व्यादिना स्नाउ
पलादिन पाऽजपात्तापयाकृतमेवाहित तेके पाकत्वे स्थूलं तत्प्रतिपोगि अणुवत्कृतोः पप्रगणकानामित आमेत कोशकोशलकोपं
जीवं चेतनमजीवं जडम् १० तर्हि किं तत्त्वं तदाह शानेन स्वम् अवहारि के सत्यत्वं व्यावर्तयति परमार्थम् अत्रि नान्य ब्रह्म

एवं निरूढं क्षितिजलपवनहुताशनगगननिधानात्परमाणवो ये अविद्ययाम नु सा कल्पितास्तेषां
सम्मूर्छनेन कृतो विशेषः ८ एवं कं शं स्थूलमणु वक्ष्ये घटसाद्दृश्य जीवमजीवमन्यत् दृश्यस्व
भावाशेषकालकर्म नामाज्याऽवधि कल्पितं द्वितीयम् १० ज्ञानं विशदं परमार्थमेकमनन्तं तत्त्वं
वदन्ति बुद्धसत्त्वमपुरुषके प्रशान्तं भगवद्व्यक्तं परं वासुदेवं केचिद्वदन्ति ११ रुह्मगण तत्त्व
पतान पातिन चेष्टयामिनं पर्यायजहालया नवकदसानेव जलाविनिस्तरयैनि नामरूपत्तपादजो
मिशकम् १२ यत्रानन्तमन्तो केगणानुवादः प्रतत्त्वानेनमन्ये कथा विधानः निरुत्यमारोग्य
हितं समतो मतं निःसर्वं ख्यातिवासुदेवे १३ ॥ ॥ ॥ ॥

दार्थानि विदद्विशेषणानि निरञ्जनम् तत्त्वानि यकमं एकं तन्तु के नाहयं अनन्तं तत्त्ववदि: वासायें तत्र स्यम् तत्रविपरीतम् ब्रह्म
परीतत्वे तत्र पुरी स्थितिं प्रसक्तं तन्ने विषयाकारम् प्रशान्तं निर्विकार तदेवद्धेयज्ञानं समविकलम कोर्डितत्र तेन पार्दे बद्रणालेनम
जव तत्त्वशब्दः सन्तोषम्य तन्त्र सोऽन्वासुदेवं वदन्ति ११ तत्त्वानि कमगतैर्बाविज्ञानमेवमीत्याह केरेह गल एत तन्नेत पक्षा पुर्ह कोनयाति तु
अपरावेदि कर्मणा निर्वपणात्कं नारि सविभाजनं श्रुति वानानि मित्रपुष्पमारोग्य वदन्ति विवास नेत्रलोक्यादि मिहदासतेः
१२ मतानेवापातना प्रयुधायनमानप [illegible]

कंटकादिविद्धांघ्रिरेव विचेतसि भूतः सन् नगानुल्लंघ्य महत्कर्मारोढुं कर्तुमिच्छति विमना इव आस्ते पदे पदे तलेन तत्र अभ्यंतरेण वह्निना आ
र्दितः कौटुंबिकः क्रुध्यति [illegible] विविनेत्यर्थः पाव खेदं प्राप्तः [illegible] दृष्टः जनेर्दष्टः पीडितः अधोऽध कूपे विवेके अंधकूपे मोहे
पतितः तस्मिन् दुःखे शनैः लोपनेन [illegible] कुटुंबान्न परलोकादीन् विचिन्वन् गवेषयन् तस्मात् कामिषो आदित्यामिषैः विमानः अवमानं
प्राप्तः सन् व्यथितो भयात् यदि कथंचित् तत्रापि तिलं [illegible] लब्धमानः प्राप्तवान् [illegible] तत्र बलादन्येऽपहरंति तिलं यस्मात्
केन तस्मात् ततोऽस्य कौ १० अपि किंचित् अन्यस्य मपि [illegible] अनीशः [illegible] वित्तशाठ्यात् धनवंचनात् ११
[illegible] आम्नातेऽस्मिन् [illegible] बलात् ॥

चलन् क्वचित् कंटकपाकं गां छिन्नगात्रः सुविमना इवास्ते पदे पदेऽभ्यंतरवह्निनार्दितः कौटुंबिकः क्रु
ध्यति वै जनाय ८ क्वचिन्निमेषेऽस्मिन् गतागतेना जनो नाथितः किंचिद् विपन्नेऽपविद्धः दष्टः स्वशोते क्वच
दद्दशूकैरंधोऽधकूपे पतितस्तस्मिन्नत्र टकोटिं क्वचिद्दुःसाच्छिच्छिन्नवस्त्रमाल्यकामिषु यथितो विमा
नः तत्रापि तत्कुटुंबं तिलं लब्धमानो बलाद्विलुंपन् भयं ततोऽस्य १० क्वचित् च मिनात्त पवानवश्य प्रति
क्रियां कर्तुमनीशः आस्ते क्वचिन्मिथो विपणन्य च किंचिद् विद्वेषमन्वयन्नुत वित्तशाठ्यात् ११ क्वचि
क्वचित् [illegible] स्मिन् [illegible] विहारहीनः [illegible] लब्धकामः पार्श्वह
स्तेमतेऽवमानम् १२ अन्योन्यवित्तव्यतिषंगवृद्धवैरानुबंधो विवहन्मिथश्च अध्वन्यमुष्मि
न्नुरुकृच्छ्रवित्तवाधोपसर्गैर्विहरन्विपन्नः तांस्तान्विपन्नान् [illegible] विहाय जातं परिगृह्य
सार्थः आवर्ततेऽद्यापि न कश्चिदत्र वीराध्वनः पारमुपैति योगम् १४ ॥

[illegible] विहरंत्यनेन [illegible] मानो [illegible] दशा [illegible] काम [illegible] इत्यर्थः
[illegible] मानं प्राप्नोति १२ अन्योन्यवित्तव्यतिषंगेण [illegible] वैरानुबंधो [illegible]
विवाहादिसंबंधं कुर्वन् [illegible] उपसर्गैः [illegible] दोषो भवति १३ [illegible]

वीरु चौलसात्त्वगानि चंगल्मानि चलतादि चञ्चलानां निश्रमतैरेव अङ्कुरे दुष्टे देशे देते कठोरे लीने दृष्टे मे त्रिकाविशेषे मेघके
ष्ठपथाकल्पित्विदु पद्मतो भवति एवं कामके माद्विभिगं कुरेऽष्टतामप्रमेव तं मानो द्विजे नैव स्फुटो भवतीत्यर्थः। अर्थेव पुरव द घट मानमे
वदेशादि के प्रकर्षण लत्वमेव दृढमिति परयति क्वचित् कचित् क्वापि आश्रयः अतिवेगवल्लभं काकोरविगतः पिशाचैः तत्रत्यं स्वर्वर्णं
मपादे पत्वेन प्रपश्यती स अर्थः। उनिवासादि व्याम गच्छ भावेयस्याः तस्यासानु हृदि पैस्य सः तत्र तत्तो धावती स्म भयत्र तावानेवार्थः। बा
ल्या च कैवात तस्यामुत्थितः पादेऽसतन च्छत्वादि परजाच्चलनतो आते अहल्ति पुरस्य स पथ्यानं न जानाति तथा वा स्व भ्रम पत्तीया
स्त्रीनस्या मुजने तरागादिभिः अप्रकाशमानदिकदेवताः केमसाक्षी तेनात न जानाति तस्यैः ४ अदृष्टाना हिंस्त्रो नाम्ना गारिका संज्ञा
नाकीट विशेषाणांत्वे नैः कर्णावो तु तो यथार्थस्य उल्लूक दूरकाले खांवाजि अंचिमोऽसेरा आमनो यस्य॥ ॥ ॥

प्रसन्नेसवी हसन्नागुल्मगकुरे कठोर देशे मेश के रुपद्रुतः क्वचित्तुगंधर्वपुरं प्रपश्यति क्वचिन्न कचिद्वाश्र
रूपोल्मुकगणहन उनिवासतोयकविलस्तवद्धितस्तनो धावति अट्टव्याम क्वचिज्जुवास्योत्थित
पांशुध्वस्तादि शोनजानाति जरस्त्वताम ४ अट्टव्याम्नि त्रीत्वम करेण उल्लूकवाजिभव्यधितोत्तर
अपुरपवत्ता मरुघेनेहधावदितो मरीचिनोपान्यांभि धावति क्वचित् ५ कचिदि नोपाः सरितोऽभि
याति परस्मैश्चोत्सपतोऽनिंध्यः आसाद्य दावं क्वचिदग्निनिर्विद्य तत्केच पदेऽहताः पद शरेर्ह
तत्वः के चनिर्विरतः जनाः शोचन्ति मुह्यन्नुपपाति कश्मलम क्वचिद्गंधर्वपुरं प्रविष्टः प्र
मोदते निर्वृतवन्मुहूर्तम् ७॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अत्र च पदोऽनुमद्विपवत्ता तोऽतिक्लिष्टास्त्वाः प्रमत्त मन्निपथमार्गे कल्पाः येषां व्यापारेति पापवेतनः तेस्त्रनुत्पद्यन्ता न तत्र थामि
कान्सेवते मरीचित्तापान्नितिनिष्कलत्वेन वितानान्नपि विषयान् ५ वित्तो धान्यस्तरितां प्रतिनित्यं गात्रमंगा सद्यो दुःखेन वर्तिनः स्वोदक
लाभः तत्पदिश्च पात्रे च दुःखदत्तनिपात्रत्वेऽनन्नभिपाति आलयनेनयावादादि प्योत्र नादिवोधयति उभयत्रापि सरएवार्थः दावदा
वाग्नितत्वं दुःखदं दृष्टं प्राप्य

मिः हत मस्लवस्य चनं यस्यसनि

भा० पं०
८०२१

अखिलजन्मशोभनं जन्मैव न परं श्रेष्ठं येन यत्र चोदेवादिजन्मभिः तैरपि किं अमुष्मिन् स्वर्गेऽपि जन्मभिः किं न किंचित् यत वैकुंठजन्मवत्यत्र स्वर्गे वा वो महतां समागमः प्रचुरो न भवति हृषीकेशयशसा पवित्राः कृताः आत्मानो येषां ते तेषां २१ संततं च पावनतः त्वत्पदाब्जरेणुभिर्हतमंहः पापं यस्य तस्य ममाधोक्षजे निर्मला भक्तिर्भवतीति किं अद्भुतं मुहूर्तमात्रेण वा तव समागमात्र मात्राद्दुस्तर्कमूलो विभ्रमः अविवेको नष्टः २२ ... वटवो बालाः ... ये ब्राह्मणाः ...

राजोवाच अहोत्र जन्माखिलजन्मशोभनं किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् न यद्धृषीकेशयशः कृतात्मनां महात्मनां वः प्रचुरः समागमः २१ न ह्यद्भुतं त्वच्चरणाब्जरेणुभिर्हतांहसो भक्तिरधोक्षजेऽमला मौहूर्तिकाद्यस्य समागमाच्च मे दुस्तर्कमूलोऽपहतो विवेकः २२ नमो महद्भ्योस्तु नमः शिशुभ्यो नमो युवभ्यो नम आवटुभ्यः ये ब्राह्मणा गामवधूतलिंगाश्चरंति तेभ्यः शिवमस्तु राज्ञाम् २३ श्रीशुक उवाच इत्येवमुत्तरामातः स वै ब्रह्मर्षिसुतः सिंधुपतय आत्मसतत्त्वं विगणयतः परानुभावः परमकारुणिकतयोपदिश्य रहूगणेन सकरुणमभिवंदितचरण आपूर्णार्णव इव निभृतकरणोर्म्याशयो धरणिमिमां विचचार २४ सौवीरपतिरपि सुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्व आत्मन्यविद्याध्यारोपितां देहात्ममतिं विससर्ज एवं हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभावः २५॥

स्व इत्थं तेन राज्ञा महत्सु वक्तां संभाव्याह राज्ञां शिवमाशास्ति २३ उत्तरा माता यस्य हे उत्तरामातः विगणयतः न गणयतः ... भावं तत्परमकारुणिकत्वेन सिंधुपतये आत्मतत्त्वमुपदिश्य निभृताः शांताः करणानामूर्मयो यस्मिन् आशयो ... २४ सुजनात्तस्मात्सम्यगवगतं परमात्मतत्त्वं येन तथा ... तदानीमेव देहे आत्ममतिं च विससर्ज हे नृप भगवदा...

८५१
शि ३०

तदेवाह मनस्विनः प्रस्तावः निर्जितादिग्गजेन्द्राये मनेपंस्त मेमेय मितिमृ विनिमित्तमस्तापां बकुंवेर दैः न्यस्त दंडः मन्या
लीपुष्पिकोः पदमभिषिक्तातित स्तेनगनेति १९ [illegible] सिंतावलोकनेन पुनर्मवादवीने यानुवर्तपति प्रसजातिश्रा शालि को
तकोदशः लतानाभुजाः शाखास्तद्वृत्तस्कुमारपवि [illegible] भृंगाः तदाश्रुपः लनतदाश्रया [illegible] पदमा [illegible] कृतान्तराः क
लभा [illegible] पल्लिताः तनेत्वेष्टुंगीतजपस्तके छ्वास [illegible] स्य [illegible] स्वता दशा [illegible] चक्रे [illegible]
तुन्ल्यात्कालचक्रे निमितो [illegible] मोदः त्रेपनतत्परि [illegible] पके [illegible] लोमिनो बकादिव [illegible] चिकेः तद्वेः [illegible] पादे
उः सहस्रं करोतिति [illegible] प्रविशति १९ तेवंचितनस्त [illegible] कलाभावं [illegible] नां [illegible] कुलं पुनः [illegible] नसेनाणि लक्ष्
पश्चिततद्वके

मनस्विनो निर्जितदिग्गजेन्द्रा ममेति सर्वेभुवि वड्बेराः मल्लेशपारन्तनुतं तु जंति धन्यस्तदंडो गत
वैरोऽभियाति १९ प्रसज्जाति काफिललताभ्रभुजाभ पल्लवाश्रुपाङ्कलपदक्षिजस्य कः क्वचित्कदाचिद्गरि
चक्रेतस्वनन [illegible] [illegible] केककजः [illegible] १६ तेवं चिनो ऽ [illegible] कुलं [illegible] विशन्नवरो [illegible]
लमुपैति वानरचन्तजातिरासन [illegible] तद्विपः परस्वते [illegible] स्यलाविधिः १७ [illegible]
सततदावेत्सलो [illegible] विवशः स्वपथेन कश्चित्प्रमदाद्विरिकंदरे पतनवेलोगन्ति [illegible] भीत [illegible]
[illegible] १८ अनेः कंचिच्छितविमते आपदः पुनश्च [illegible] प्रविशसि दम [illegible] [illegible] निवे
शितो [illegible] मज्जनो ऽ यापिनवेदकश्च न १९ हृजलत्वमपि [illegible] नोऽस्पस न्यस्तदंडः कृतं [illegible] [illegible]
[illegible] सिन्वनोशित तोनासिमादापनतातिपारम २०॥

पुनः [illegible] धानात्मरोचपन [illegible] बानरहेत्वान [illegible] [illegible] पानुपैति [illegible] जातिरासदानराजातिकी
[illegible] १७ [illegible] नः [illegible]
[illegible] विवशः [illegible] नोऽदिकुद्रदेपतनकंदरस्याजन
[illegible] चिनं [illegible] तोभवति १८ [illegible] प्रविशतिपचार [illegible] तिमार्जरमनने १९ [illegible]

मा० पु० कचित्कदाचित्कालचक्रे तत्सत्त्वं निसेन स्थापयेत् कोपाविष्टोपसर्गेति प्रमादिः द्विपरार्द्धोऽपवर्गोऽन्तः तदेवोपलक्षणप
टि० स्यतस्मात्कालोपलक्षणादिविषयकदलेन पाठे कालस्वरूपादि तदर्थः रंहसा शीघ्रेण परिवर्तितेन परिभ्रमणेन वयसा
32 वाल्यादिक्रमेण स्थूलतामापि आप्यन्ते सर्वं आदिनि भूतानि चक्रेतः सकाशादिव त्रस्तहृदयः स्वनपायं उदेवतान्नाभि
मुद्वेन धनत्रस्वच्छपः अनिमिषतः निमेषमकुर्वन्तः अप्रमत्तादित्यर्थः निमिषतां प्राणिकृतं स्वनाको नाभिस्वर्थः कर्माणि
षष्टपः कालचक्रेणि जंति समाप्तधंधपस्य सांकेत्येन मलप्रभावप्रसन्नेन पाखंडमेन ३० ते दर्शितेन रूपेण त स्थापयेत् यदा

कदाचिदीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्चक्रात्परमाण्वादिद्विपरार्द्धापवर्गात्कालोपलक्षणात्परिवर्तितेन व-
यसा रंहसा हरत आभूतादीनां भवतां ना अनिमिषतो मिषतां वित्रस्तहृदयस्तमेवेश्वरं कालचक्र-
32 निजायुधं साक्षाद्भगवन्तं यज्ञपुरुषमनादृत्य पाखण्डदेवताः कंककगृध्रबकवटप्राया आर्यसमयपरिहृताः सां-
केत्येनाभिधत्ते ३० यदा ह पाखण्डिभिरात्मवंचितैस्तैरुरु वंचितो ब्रह्मकुलं समावसंस्तेषां शीलमुपनयनादि-
श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानेन भगवतो यज्ञपुरुषस्याराधनमेव तदरोचयन् शूद्रकुलं भजते निगमाचा-
रेऽशुद्धितो यस्य मिथुनीभावः कुटुंबभरणं यथा वानरजातेः ३१ तत्रापि निरवरोधः स्वैरेण विहरन्नति-
कृपणबुद्धिरन्योन्यमुखनिरीक्षणादिना ग्राम्यकर्मणैव विस्मृतकालावधिः ३२

त्विति आत्मनात्मवंचितैः उरु अधिकं वंचितः सन् तेषां ब्रह्मणानां च शीलमुपनयनादि तदरोचयन् शूद्रवद्वर्ततेति
गमोक्ताचारे अशुद्धितः स्वस्य ग्राम्यवानरपशुस्य केवलं मिथुनीभावः कुटुंबभरणं च यत्प्रयाति नान्यत्रेति तत्रा-
दि ३१ तत्रातिरोहितेत्यादि व्याचष्टे तत्रापि निरवरोधः प्रतिबंधरहितः स्वैरेण स्वेच्छया क्रीडन् विस्मृतमृत्युकालः ३२
शिव०

कचिद्वशीतातपेत्येन व्याचष्टे कचिदेति शीतादयोनेका आधिदैविका बाधाः दशाः दुःखावस्थास्तासां २६ कचिन्निधय इत्ये
तद्व्याचष्टे कचिन्निधयोपालिकाचिजनं व्यवहरन्ति काकिणिकामात्रं विंशतिकपर्दकमात्रं तेनापि रत्नं वा पालिकाचिदपदान्वि
षेषमेतत् २७ अथ च्छ्वयमुत्थिन्नत्र कुष्ठवितिबाधोपसर्गेति कोप्युपसर्गाः जपन्ति अथ च्छ्वयमुत्थिलिमेउनकुष्ठवि
तेवाधादयः तत्पालत्वदुःखाद पश्यः २८ मुक्तमेः पुनरुक्तेश्च नानापारतः पादुर्भावोपिमिव बाधवान्ते प्रदायेन तोयेते

कचिद्वशीतवातातपनेकाधिदैविकभौतिकात्मीयानां दशानां प्रतिनिवारणं अकल्याद्दुरंतचिंतापंविष
स्यमात्तर २६ कचिन्निधयोमव तांस्त्रयन्तिकिंचिजनमध्येष्वाकाकिणीकामात्रमपहृत्य पलिकाचिदाविदूषः
मेतिवित्तेशाख्यान् २७ अथ च्छ्वयमुत्थिन्निमउपसर्गा ल यान्मुखदुःखराग द्वेषभयाभिमानप्रमादो न्मा
दशोकमोहलोभमात्सर्येर्ष्यावमानक्षुत्पिपासाव्याधि जन्म जरामरणादयः २८ कापिदेवमायया
स्त्रियान्तलनेपगूढः प्रसक्तं न विवेक विज्ञानोपविकारकुलं प्रांभाकुलहृदुपस्वदाभ्रूपावसक्त
स्तदुहितकलत्रभावितावलोकविव्यक्तिनापहृदय आनमजितात्मापारे ध्वतमसि प्रद्
लोप्ति २९॥

तत्र प्रसज्जतिकापीत्यादिनावित्ता वनलोकेनव्याप्तेनो भ्रमणपश्च श्रमेण व्याचष्टे कापिदेवमायायेति प्रसक्तं त्रेप गतेविवेक
ज्ञानं यस्य यस्यास्त्रियाविदारगंहुंकोडागहुंकोडागहुन्तदारमेष्वाकुलंहृदयं यस्य सं नेन प्रसज्जतीति व्याख्यातं नद
रूपेत्यादि व्याचष्टे तस्या आश्रेव लमात्ताः मलग्नाः हतो दुहितरं कलत्रं च सेवक्रीतेषांभाविनादिभिरपहृतं हृ
दयं यस्य प्रदितोलोति प्रहितपति॥ २९॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० ५०
टि०

अनात्मलोकेतु माह यदिदमिति ४ मनस्विन रत्नादिष्वाच्च इष्टे. यदपीति येवै राजर्षयस्तेऽपि नावरुन्धते किं तु परं केवलं मृधे शयी-
रन् प्रसज्जती स्यादि दिगि कंदार स्यंतमपहृत्य त्यक्त्वा तं ग्रयमति कृत्य वल्लीज इति बे स्यादि ज्ञ य आचष्टे. कर्म्मवल्लीमिति ए
वमुपरि स्वर्गं गतोऽपि नरलोकसार्थमेवोपयाति ४१ तदेवं मन्तो कि आत्मा च वनं त्यक्तिने संगत्य हृत्तो को नाद तस्येदं कर्म्म
श्लोकं गायन्ति आर्षभस्य ऋषभपुत्रस्य अन्योऽनृपः अनुवर्त्म मार्गमार्हति वर्त्तानुगन्तुं न शक्नोति ४२ तदेव हेतुमाह यहति
हृत्त्वा स्ये योर्द्धं येवं यो दुस्त्यजतां तादीन्विषयांमिवजहौ नः स्थार्थमपत्यानिसर्वधाः दुस्त्यज त्वे हेतुः हृदि स्पृशमनो ज्ञान हृत्य हेतुः

33

यदिदं योगानुशासनं न वा एतदवरुन्धते यन्न्यस्तदण्डा मुनय उपशमशीला उपरतात्मानः समवगच्छन्ति
४० यदपि दिगिभजयिनो यज्विनो ये वै राजर्षयः किं नु परं मृधे शयीरन् अस्यामेव ममेयमिति कृतवैरानु
संर बंधायां विसृज्य स्वयमुपसंहृताः कर्म्मवल्लीमवलम्ब्य तत आपदः कथंचिन्नरकाद्विमुक्तः पुनरप्येवं सं
साराध्वनि वर्तमानो नरलोकसार्थमुपयाति एवमुपरि गतोऽपि ४१ तस्येदमुपगायन्ति आर्षभस्येह रा
जर्षेर्मनसापि महात्मनः नानुवर्त्मार्हति नृपो मक्षिकेव गरुत्मतः ४२ यो दुस्त्यजान् दारसुतान् सुहृद्
राज्यं हृदिस्पृशः जहौ युवैव मलवदुत्तमश्लोकलालसः ४३ यो दुस्त्यजान् क्षितिसुतस्वजनार्थदा
रान् प्रार्थ्यां श्रियं सुरवरैः सदयावलोकां नैच्छन्नृपस्तदुचितं महतां मधुद्विट्सेवानुरक्तमनसाम
भवोऽपि फल्गुः ४४॥

उत्तमश्लोके लालसा लंपटत्वं यस्य ४३ तस्यैवं विषयत्यागो न चित्रमित्याह यो राजेवं भूतो सौ नृपः क्षितिसादीन् नैच्छदिति यत्तदु
चितं सदयावलोकां भगवत्स्वदयायत्या भवत्स्वेव भवलोको यस्या इति परिजेनावलोकः श्रियामुपलक्षयन्ते यतः मधुद्विषः सेवा
या मनुरक्तं मनो येषां तेषां महतां अभवो मोक्षोऽपि फल्गुः तुच्छ एव ४४॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द्रुमेषुरं स्थास्यन्तीत्येतद्व्याचष्टे कश्चित्तद्रुमवदिति अथवा पतगाः पिच्छेनोऽस्य वो भवन्ति ३३ कश्चित्प्रमादादित्येतद्व्याचष्टे ए-
वमप्येवमित्यादि दुःखौघवेगध्यानो गिरिकंदरप्राये तमसि निःशाखापादपततीति शेषः ३४ कश्चिच्छीतवातेत्यादि एवं ह्यादधिके
क्तिः शाखापादपतितः सन् शीतवातादिभिः क्लिश्यत्रास्ते इत्यर्थः ३५ तदेवं सिंहावलोकनेनोपायेनोक्तमर्थं पद्यास्यानमपक्रम्य
व्याख्या[illegible]पक्रमस्य मनुवर्तमानं पूर्वोक्तमेवानुवदति कश्चिन्मित्यादि तिविज्ञशाख्येन कदाचिद्यत्किंचिद्दृश्य न स्थपाति
३६ कश्चित्कोपित्तदीनाध्य नास्तीति व्याचष्टे कश्चित्तत्कोणाध्य इति प्रतिलब्धं धनमनोरथेनोपगतं बाधितं न व्याप्त

कश्चित्तद्रुमवदेहि कार्यवशात्सुरुद्रं स्थास्यन्त पथा वानराः कुतदारवन्सलोऽथवा पतगाः ३३ एवमप्येवमप्यवहृधा
नौघसुगजभयात्तमसि गिरिकंदरप्राये ३४ कश्चिच्छीतवाताघनेकदेविके मोतिकात्मौपानदुःखोनापूर्ति
निवारणे भूकल्लोदुर्लभविषयविषयाश्रालेन ३५ कश्चिन्मित्यादिव्यवहारं न यत्किंचिद्दृश्य पातिविज्ञशाख्ये
न ३६ कश्चित्दीनाध्यनः प्रव्यासनाशनाद्युपभोगादिहीनो धावद्यप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेवलि
तमतिलतलतोवमानादिनिजनादभिलभन्ते ३७ एवंविज्ञव्यतिव्यगविवद्धवेतनं वंधोपि दत्तं वासन्
पाभिष्ठ उद्धृतस्य धाप्यवहृति ३८ एतस्मिन्संसारव्यवनिनानाल्केशोपसर्गबाधितः आपन्नविपन्नो
पस्तमुग्रवावेनरःस्तत्रविष्टस्य जातं जातमुपादापशोचन्नेह यत्नविपन्नविवदनेकंदनं संहृत्यन्
आपन्नहृयमानः साध्वजितो नैवाजनं तैः यापिपन आर्तव्याशनं लोकसार्थः पमद्वनः पारमु-
पविशंति ३८ ॥ ॥ ॥ ॥

नेत्वीकारे निश्चितमतिः सन् ३७ अन्योन्यविज्ञव्यतिवंजेत्येतद्व्याचष्टे एवं विज्ञव्यतिवंजेति अपवहृति लजति ३८ अ
प्यन्यपुष्पिन्नित्यादि व्याचष्टे एतस्मिन्निति आपन्नः आपदं प्राप्तः विपन्नो विनष्टो वाधवत्रयः तस्मिन्नरस्तत्रैव
विवर्तनं हृयमानः वध्यमानः साध्ववजितः साध्वतिरिक्तः ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा॰ ५ पं॰ ऋषभपदवीं जीवन्मुक्तमार्गमनुवर्त्तमानं पंडित(?)... पाखंडिनः ... अवेदसमाम्नातां देवतां कल्पयिष्यंति बुद्धो ... इति मत्स्यं न रमति १॥ २॥ तत्तनयः देवद्युम्नः ... पुत्रः ३ आत्मविद्यां ... आख्याय ...
टि॰

३४

34

श्रीशुक उवाच भरतस्यात्मजः सुमतिर्नामाभिहितो यमुह वाव केचित्पाखंडिन ऋषभ
पदवीमनुवर्त्तमानं चानार्या अवेदसमाम्नातां देवतां स्वमनीषया पापीयस्या कलौ कल्पयि
ष्यंति १ तस्माद्वृद्धसेनायां देवताजिन्नाम पुत्रोऽभवत् २ अथासुर्यां तत्तनयो देवद्युम्नस्त
तो धेनुमत्यां सुतः परमेष्ठी तस्य सुवर्चलायां प्रतीह उपजातः ३ य आत्मविद्यामाख्याय स्वयं
संशुद्धो महापुरुषमनुसस्मार । प्रतीहात्सुवर्चलायां प्रतिहर्त्रादयस्त्रय आसन्निज्याको
विदाः सूनवः प्रतिहर्तुः स्तुत्यामजभूमानावजनिषातां ४ भूम्न ऋषिकुल्यायामु
द्गीथः ततः प्रस्तावो देवकुल्यायां प्रस्तावान्नियुत्सायां हृदयज आसीद्विभुः विभो रत्यां च
पृथुषेणः तस्मान्नक्तः आकूत्यां जज्ञे नक्ताद्द्रुतिपुत्रो गयो राजर्षिप्रवर उदारश्रवा अ
जायत साक्षाद्भगवतो विष्णोर्जगद्रिरक्षिषया गृहीतसत्त्वस्य कलात्मवत्त्वादिलक्षणेन म
हापुरुषतां प्राप्तः ५॥ ॥

तेनैव स्वयं संशुद्धोऽनुसस्मार अपरोक्षतया ज्ञातवान् प्रतिहर्त्रादयः प्रस्तोता उद्गातेति त्रयो यज्ञनिपुणाः सूनवः
आसन् अजनिषातां जातौ ४ हृदयजः पुत्रः जगतो रिरक्षिषया गृहीतं सत्त्वं येन तस्य विष्णोः कलाः अंशाः तत्र ...

नन्सेवानुरागमेवाकृपत्तायेति पत्तत्पापाद्यर्मपतपेपन्नादिफलदात्रे विष्णवे पुन्यंपस्यतस्मै धर्मानुदात्रे योजोऽर्द्धगःतस्मै
सात्वंशानंतद्धिरः प्रधानंफलंयस्य तस्मै योगाय पुरुषोत्तमायमायानियंत्रे अतएवनारायणाय ... स्वर्ग
स्वभ्रवेजोवरीयंत्रेरावकमंगांतदेवनाक्षोऽप्रतिपादितापहरयेनमइति उदरं उचे यः सम्यग्युद्धीनवानमुतक्ष्मा
देहमपिरुग्ण्यन्यन्द्यन्यपरावंमेततः तस्यतदचित्तमितिवातस्यानुवर्तमेनाहंनीतिवासंवः ४९ भरतचरितभ्रवणादि
फलमाह इदमिति भागवतैः समाजितावदानाः भक्तजनगणाः कर्मोगीचयस्य

पत्रायधर्मपतयेविष्णवेपुरुषायोगायवासुदेवायप्रकीर्तितम्वायप नारायणायहरयेनमइत्युक्त
चरितं स्वस्त्ययनमायुष्यं धन्यं पशस्यं स्वर्ग्यापवर्ग्यं चानुशृणोत्याख्यास्यत्यभिनंदतिचसर्वाएवाशिषआ
त्मनः आशास्ते नकांचनपरतइति ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपञ्चमस्कन्धेभरतोपाख्यानेश्री
लालाटकुरगणसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः १४॥

तस्यभरतस्यानुचरितं योनुश्रृणोतिसआत्मनएवमंगलाशासर्वाआशिषआशास्तेस्वतएवप्राप्नोतिनतुकां
चिदपिपरस्मादयेन्नतइत्यर्थः ४६ पंचमस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः एवमधः स्थिरध्यायेभरतस्योक्तमीरितं ततः पं
चदशेतस्यकीर्त्यंतेवंशजाः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पं० छंदांसि वेदास्तद्विहितं कर्माणि च दुदूहुः दुदुहुः युधि प्रत्यंचिताः अरीन् प्रति पूजिता नृपाः यस्य बलिमाजह्रुः अर्थं धामा
टि० सः धर्मेण पालनेन दक्षिणादिभिश्च यदा प्रत्यंचिता विप्राः तदा परेत्य परलोके तदाशिषो धर्मफलस्य षष्ठमंशमाज
ह्रुः पुण्यषष्ठं भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन्निति स्मृतेः ८ उरुसोमपीथे बहुसोमपाने अध्वरे मघोनि इन्द्रे माद्यति
मदं प्राप्नुवति सति श्रद्धया विशुद्धोऽचलश्च यो भक्तियोगस्तेन समर्पितमिज्याफलं आजहार अहरत् आहृत्य प्रत्यक्ष

34

छंदांस्यकामस्य च यस्य कामान् दुदूहुराजह्रुरथो बलिं नृपाः। प्रत्यंचिता युधि धर्मेण विप्रा यदाशिषां षष्ठमं
शं परेत्य ९ यस्याध्वरे भगवानध्वरात्मा मघोनि माद्यत्युरुसोमपीथे श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसम
र्पितेज्याफलमाजहार १० यत्प्रीणनाद्बर्हिषि देवतिर्यङ्मनुष्यवीरुत्तृणमाविरिंचात्। प्रीयेत
सद्यः स ह विश्वजीवः प्रीतः स्वयं प्रीतिमगाद्गयस्य ११ गयाद्गयंत्यां चित्ररथः सुगतिरवरोधन

35

इति त्रयः पुत्रा बभूवुः चित्ररथादूर्णायां सम्राडजनिष्ट १२ तत उत्कलायां मरीचिः मरीचेर्बि
न्दुमत्यां बिन्दुमानुदपद्यत तस्मात्सरघायां मधुनामाभवत् मधोः सुमनसि वीरव्रतः ततो
भोजायां मंथुप्रमंथू जज्ञाते मंथोः सत्यायां भौवनः ततो दूषणायां त्वष्टाजनिष्ट त्वष्टुर्विरो
चनायां विरजः विरजस्य शतजित्प्रवरं पुत्रशतं कन्या च विषूच्यां किल जातं १३ तत्रायं श्लो
कः प्रैयव्रतं वंशमिमं विरजश्चरमोद्भवः अकरोदत्यलं कीर्त्या विष्णुः सुरगणं यथा १४ इति श्री
भा० पंचमस्कंधे प्रियव्रतवंशानुकीर्तने पंचदशोऽध्यायः १५

तः स्वीकृतवानित्यर्थः १० यस्य भगवतः प्रीणनाद्बर्हिषि देवादीनां तृणान्तानां सद्यः प्रीतिः स विश्वजीवः सर्वान्तर्या
मी स्वयं प्रीतिमगात् परावरविद्विषये गयस्य स्फुटं प्रीतिमगात् अन्यो न प्रीतिप्रसक्तः प्रीतिमाविः कृतवानित्यर्थः ११।१२
कीर्त्या अतिशयेन अलमकरोत् भूषितवान् १४ पंचमे पंचदशः ॥ ॥ ॥ ॥ टि०

मन्त्रापुरुषत्वमारुरुक्षेचेरति धर्मस्य द्विविधः अभिषिक्तत्वात्प्रजापालनादिरेकः अपरस्य त्वादि न्यादिरूपः द्विविधो पि भग
वति सर्वात्मनार्थितः स्यात्भावलक्षणः तेन परिभावितान्तःकरणता अभिषुज्ञानमतिर्यस्य अतएवोपरतमनस्पंदे हार्थं हृभावोप
लभ्यमानसदृक्कर्मभिर्जपकः प्रतिपाति अनुकरोजितकोपि अन्तर्गतः पत्त्रादिरूपां भगवत्केलां गयस्तेम्यः कः इत्यनेन

सर्वेषु धर्मेषु प्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालनानुशासनलक्षणेन इत्यादि च भगवति महात्मेयपर
वरेण्यलक्षणसर्वात्मनार्थित परमार्थलक्षणेन प्रत्यभिज्ञेन सेवया वादितं भगवन्दति योगेन चाभी
नुष्ठानं इति मज्जनपन्न तस्य मां गायापाण्डवेय पुराविदुपजापत्रि हृद् जपन्तपः कः प्रतिपाति कर्म
भिर्यज्ञाभिमानी वक्रवितथधर्मजोषाः समागतः श्रीः सदसस्पतिः सतां सतैव कोन्यो भगवत्केलाय
ते ७ यमस्य विचन्यरथा मुदालती सत्यापि बोद्धकेन्याः स्त्रीभिः पत्र्यप्रजानां हृदैश्वरानीको
नितान्तशिबोज्जणवत्सलेत्तोयः ८

गः अभिमानी सर्वतो मानान्यस्यदं मन्तव्येति वा समागताः प्राप्तश्रीयेन वमितिवा नतां सदसः सभापाः पतिः से
वकः यद्वा यज्ञादिहेतोपि भगवत्केलोकनेजयं कोन्यः प्रतिपातीत्यन्वयः ७ सतीः सत्यः सत्याः आशिबोपासंताः
ईति कन्याः श्रद्धामैत्रीदयेत्या चाः नितान्तबोधि वत्सप्रजानामाशिवः कामानधत्तदुदेतेतस्य गणा एवमन्सः तेन
सुतेभ्र मोयस्याः ऋषिभ्याः यद्वा तं नां तं गयं मत् प्रतिपातीति संबंधः ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नवयोजनसहस्रं आयामो येषां आयामोऽत्र विस्तारः एतेन भद्राश्वकेतुमालयोरतिरेकेण द्वयोरंतयोश्चतुस्त्रिंशद्योजनसहस्रायामत्वा
त् केचित्तु नीलनिषधयोः संलग्नायतयोः समुद्रप्रवेशमंगीकृत्य तयोरपि कुंचितत्वेन नवसहस्रायामत्वं संपादयंति तन्निवेशश्चैवा
पुनोक्तः धनुर्वत्संस्थिते ते द्वे द्वे दक्षिणोत्तरे दीर्घाणि तत्र चत्वारि चतुरस्रमिलावृतमिति नाभ्यां मध्ये द्वीपस्यायामो ल
क्षयोजनप्रमाणं तावान् समुन्नाहः उच्छ्रायो यस्य ७ मूले षोडशयोजनसहस्रं विततः तावता षोडशयोजनसहस्रमानेन च
तुरशीतियोजनसहस्रमानेन च वर्द्धितं इष्यते एवं लक्षयोजनोन्नाहः उत्तरोत्तरेण लावृत इलावृतस्योत्तरतो नीलः क्रमेणाने

यस्मिन्नव वर्षाणि नवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिर्मर्यादागिरिभिः सुविभक्तानि भवंति ॥६॥ एषां मध्ये
इलावृतं नामाभ्यंतरवर्षं यस्य नाभ्यामवस्थितः सर्वतः सौवर्णः कुलगिरिराजो मेरुर्द्वीपायामसमुन्ना
हः कर्णिकाभूतः कुवलयकमलस्य ७ मूर्द्धनि द्वात्रिंशत्सहस्रयोजनविततो मूले षोडशसहस्रं
तावतांतर्भूम्यां प्रविष्टः ॥७॥ उत्तरोत्तरेणेलावृतं नीलः श्वेतः शृंगवानिति त्रयो रम्यकहिरण्मय
कुरूणां वर्षाणां मर्यादागिरयः प्रागायता उभयतः क्षारोदावधयो द्विसहस्रपृथव एकै
कशः पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तरउत्तरो दशांशाधिकांशेन दैर्घ्य एव ह्रसंति ॥८॥ ॥ ॥

लादयस्त्रयो मर्यादागिरयः प्रागायताः पूर्वतो दीर्घाः क्षारोद एवावधिर्येषां द्विसहस्रयोजनं विस्तीर्णाः दशांशादीषदधिको
योऽंशस्तेन दैर्घ्य एव ह्रसंति न तून्नत्वे पृथुत्वे वा यदुक्तं विष्णुपुराणे लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दशहीनास्तथापर इति एत
च्चोत्सेधलक्ष्यैवोक्तं तयोरपि यावन्मध्ये मत्वाभावेन लक्षप्रमाणत्वाभावात् ॥ ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ शिव०
श्री श्री श्री शिव०

ष्टवोंकेशवसिं ध्यादिमानंकृत्यञ्चत्रयपतः स्यंप्रवकुमारध्यापं चाध्यापीतः परं प्रोक्तो: ध्यसधाचोध्येपीतः सत्त्रिवेनातः
मेरोः स्थितिर्मूर्तिकंतकर्णो काचोपवर्ण्यते प्रियव्रतेनचारित्रौ कुर्वन्कृतौ वापादिकल्पनी तद्दिशेष विजिज्ञासुः कर्षान्तेपीव
ष्टमि उक्त इति किंपर्यंतमुक्तः तदाह यावदादित्यस्तपतिपत्रचासौ ज्योतिषांगणैः सह चंद्रमावाद्दृश्यते १

राजोवाच उक्तस्त्वयाभूमंडलायामविशेषो यावदादित्यस्तपति यत्रचासौ ज्योतिषांगणैश्चंद्रमावासहदृ
श्यते १ तत्रापिप्रियव्रतरथचरणपरिखातैः सप्तभिः सप्तसिंधवः उपक्लृप्ताः यतः एतस्याः सप्तद्वीपविशे
षविकल्पस्त्वयाभगवन्खलुसूचितः एतदेवाखिलमहंमानतोलक्षणतश्चसर्वंविजिज्ञासामि २ भगवतो
गुणमयेस्थूलरूपआवेशितंमनोह्यगुणेपिसूक्ष्मतमआत्मज्योतिषिपरेब्रह्मणिभगवतिवासुदेवाख्येक्षमम्
आवेशितुंतदुहैतद्गुरोर्हस्यनुवर्णयितुमिति ३ ऋषिरुवाच नवैमहाराजभगवतोमायागुणवि
भूतेः काष्ठांमनसावचसावाधिगंतुमलंविबुधायुषापिपुरुषस्तस्मात्प्राधान्येनैवभूगोलक
विशेषंनामरूपमानलक्षणतोव्याख्यास्यामः ४ योवायंद्वीपः कुवलयकमलकोशाभ्यंतरकोशो
नियुतयोजनविशालः समवर्तुलोयथापुष्करपत्रं ५

ततः षोडशे सिंधुभ्यः सन्निवेशोभुवः स्फुटं सुमेरोर्वर्णितःसंक्षेपतोदर्शितः २॥ ३॥ जिज्ञासायाः फलमाह भगवत इति मायागु
णविभूतेस्तस्याः काष्ठांप्रत्यंतंरूपंसन्निवेशलक्षणंचेति ४ कुवलयंभूमंडलंतदेवकमलंतस्यकोशाः सप्तद्वी
पाः तेष्वभ्यंतराः कोशः प्रथमोजंबूद्वीपः नियुतयोजनविशालः लक्षयोजनविस्तीर्णः ५॥ ॥ ॥

भा०पं० यदुपस्पर्शिनः यत्सेविनः १४ ॥१५॥ ललामेति सुरललनानां मध्ये ललामभूता श्रेष्ठास्तेषां यूथपतयः सह संभूय विहरंति १६ एकादशशतयोजनमुत्तुंगो यो देवचूतस्तस्य शिरसः सकाशात् फलप्रमाणमुक्तं वा गिरिशिखरवत् स्थूलानि अमृतकल्पानि पतंति
टी० १६ एकादशशतयोजनमुत्तुंगो यो देवचूतस्तस्य शिरसः सकाशात् फलप्रमाणमुक्तं वा यदुपरागेण अरुणोदा नाम नदी १७ अतिमधुरसुरभिसुगंधि
स्वच्छा वै...कषब्यधिकानि च फलप्रमाणमाव्यतिरिक्ततवदर्शिभिरिति १७ अतिमधुर...सुरभि

ह्रदाश्चत्वारः पयोमध्विक्षुरसमृष्टजला यदुपस्पर्शिन उपदेवगणा योगैश्वर्याणि स्वाभाविकानि भरतर्षभ धारयंति १४ देवोद्यानानि च भवंति चत्वारि नंदनं चैत्ररथं वैभ्राजकं सर्वतोभद्रमिति १५ येष्वमरपरिवृढाः सह सुरललनाललामयूथपतय उपदेवगणैरुपगीयमानमहिमानः किल विहरंति १६ मंदरोत्संग एकादशशतयोजनोत्तुंगदेवचूतशिरसो गिरिशिखरस्थूलानि फलान्यमृतकल्पानि पतंति १७ तेषां विशीर्यमाणानामतिमधुरसुरभिसुगंधिबहुलारुणरसोदेनारुणोदा नाम नदी मंदरगिरिशिखरान्निपतंती पूर्वेणेलावृतमुपप्लावयति १८ यदुपजोषणाद्भवान्या अनुचरीणां पुण्यजनवधूनामवयवस्पर्शसुगंधवातो दशयोजनं समंतादनुवासयति १९ एवं जंबूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थिप्रायाणामिभकायनिभानां रसेन जंबूनाम नदी मेरुमंदरशिखरादयुतयोजनादवनितले निपतंती दक्षिणेनात्मानं यावदिलावृतमुपस्यंदति २० ॥ ॥

भवन्यश्च अन्येषां जंबूद्वीपवासिनः बहुलश्चासावरुणश्चासौ रसः स एव उदकं तेन १८ यदुपजोषणात् यस्य सेवनात् १९ अनस्थिप्रायाणामल्पबीजानां अत्युच्चनिपतनात् विशीर्णानां आत्मानं दक्षिणतः सर्वमिलावृतं व्याप्य वहतीत्यर्थः ॥२० ॥ श्री

॥ श्री श्री श्री श्री श्री ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ शि०

अयुतयोजनं उत्सेधः उच्छ्रायो येषां अयं चोत्सेधो नीलादीनामपि द्रष्टव्यः नीलादिषु प्रत्येकं चोत्सेधमपि द्रष्टव्यं पर्याल-
व्यमर्यादागिरय इति शेषः ८ आनीलनिषधायतौ उत्तरतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषधपर्यन्तं च दीर्घौ पप्रथतुः विस्तीर्णौ भवतः १० तावेव केतु-
मालभद्राश्वयोर्वर्षयोः सीमानं कुर्वाते ११ मन्वेवं सति पूर्वापररेखायामिलावृतवेष्टितो मेरुर्न स्यात् ततः पूर्वापरतो गिरिद्वयं वर्षद्वयं चेना-
नः किंचिद् दक्षिणोत्तररेखायां तु तथैवेलावृतवेष्टितो [illegible] मेरुः ... [illegible] तत्कथं सर्वतो लक्ष-
प्रमाणं जंबूद्वीपस्य उच्यते इति षोडशसहस्राणि लवितः [illegible] इलावृतस्याष्टादशभ्यो योजनेभ्यः पंचाशत् सहस्राणि द्वादशोत्सेधं

एवं दक्षिणेनेलावृतं निषधो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादयोऽयुतयोजनोत्से-
धा हरिवर्षकिंपुरुषभारतानां यथासंख्यं तथैवेलावृतमपरेण पूर्वेण च माल्यवद्गन्धमादनावा-
नीलनिषधायतौ द्विसहस्रं पप्रथतुः १० केतुमालभद्राश्वयोः सीमानं विदधाते ११ मंदरो मेरुमंदरः
सुपार्श्वः कुमुद इत्ययुतयोजनविस्तारोन्नाहा मेरोश्चतुर्दिशमवष्टंभगिरय उपक्लृप्ताः १२ चतुर्ष्वे-
तेषु चूतजंबूकदंबन्यग्रोधाश्चत्वारः पादपप्रवराः पर्वतकेतव इवाधिसहस्रयोजनोन्नाहा-
स्तावद्विटपविततयः शतयोजनपरिणाहाः १३

दक्षिणोत्तररेखायां तावज्जंबूद्वीपः पूर्वापररेखायामपि ल[illegible] मेरोरिलावृतस्य चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि शेषाणि द्विषष्टिसहस्राणि
पूर्वापरवर्षयोरासमुद्रं दैर्घ्यं द्रष्टव्यानि अतो नान्योन्यविरोधः अयुतयोजनप्रमाणो विस्तारो प्रोत्सेधो येषां विस्तीर्णत्वं मेरोराव-
ष्टंभकत्वात् सर्वं पाश्चिमोगिरिर्दक्षिणोत्तरविस्तारो दक्षिणोत्तरो च पूर्वापरविस्तारो द्रष्टव्यो सर्वतो दशयोजनसहस्रं विस्तारं
गीकारे त्विलावृतलोकात्सर्वेणेलावृतमुपष्टावयतीत्यादि विरोधः स्यात् १२ अधिसहस्रमेकादशशतानि उन्नाहो येषां तावन्त्रमा-
णं विटपविततयो येषां शतयोजनं परिणाहो विस्तारो येषां १३॥

भा० पं०
टि०

२८ यथादिशं प्राच्यादिदिक्षु यथारूपं इन्द्रादिवर्णानतिक्रमेण तुरीयमानेन सार्धद्विसहस्रप्रमाणेन नामानि पुराणान्तराज्ज्ञातव्यानि यथोक्तं मेरौ नवपुराणि
निसृष्टमेरोवत्यमरावती तेजोवती संयमिनी च यथाक्रमं भगनापरा कृष्णाङ्गनावती गन्धवती तथाऽन्या महोदया यशोवती चन्द्रलेखत्यादीनां यथाक्रममिति
३० पंचमे षोडशः ततः सप्तदशे गंगागमनं ... वर्ण्यते रत्नावृत्ते चतुर्भागे केषु ... यज्ञलिंगस्य वर्णयते तिलिंगं त्रिविक्रममूर्तिं यस्य विक्रमतः द
क्षिणेन पदा भुवं क्रान्त्वा वामपदमुत्क्षिपतः वामपादांगुष्ठनखेन निर्भिन्नमूर्ध्वमुपरिभागो यस्यांडकटाहस्य तस्य विवरेणांतः प्रविष्टा या बाह्यजलधा

३८

मेरोर्मूर्धनि भगवत आत्मयोनेर्मध्यतउपक्लृप्तां पुरीमयुतयोजनसाहस्रीं समचतुरस्रां शातकौम्भीं वदन्ति २८
तामनुपरितो लोकपालानामष्टानां यथादिशं यथारूपं तुरीयमानेन पुरोऽष्टावुपक्लृप्ताः २९ इति श्रीभागवते
महापुराणे पंचमस्कंधे भुवनकोशवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः १६ ॥ श्रीशुक उवाच तत्र भगवतः साक्षाद्य
ज्ञलिंगस्य विष्णोर्विक्रमतो वामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतः प्रविष्टा या बाह्यजल[illegible]
धारा तच्चरणपंकजावनेजनारुणकिंजल्कोपरंजिताखिलजगदघमलापहोपस्पर्शनामला साक्षा
द्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽभिधीयमानातिमहता कालेन युगसहस्रोपलक्षणेन दिवो मूर्ध
न्यवततार १ ॥ ॥ ॥

रा सा दिवो मूर्धन्यवततारेत्यन्वयः तस्य यच्चरणपंकजं तस्यावनेजनं क्षालनं तेन अरुणं तद्गतं कुंकुमं तदेव किंजल्कः तैरुपरंजिता अत एवाखिलस्य
जगतोऽघमलापहमुपस्पर्शनं यस्याः तथाप्यमला न तु मलसंगमः ... साक्षाद्भगवत्पदीति पदनुलक्षितं जाह्नवीभागीरथीत्याद्युपलक्षणं
नत्वरक्षितं वचो नाम तेनाभिधीयमाना ॥१॥ ॥ ॥ ॥ ॥ शिव०

३८

तावत सर्वतः तोयस्पोसरयोः २१॥ २२॥ आयामो त्र व्यामः "सच व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगुन्नतयोर्नितम्बकूलक्षणः पंच व्याम
परिणाहः स्थौल्यं यासामित्यर्थः केचित्तु पंचव्याम परिणाहा इत्येव पठंति २४ नीचीना अधोमुखाः २५॥ २६॥ चतुर्द्दिक्षु मेरु [illegible]

तावदुभयोरपि रोधसोर्या मृत्तिका रसेनानुविध्यमाना वायुर्कसंयोगविपाकेन सदामरलोकाभरणं
जंबूनदं नाम सुवर्णं भवति २१ यद् [illegible] ह वाव विबुधादयः सह युव[illegible]तिभिर्मुकुटकटिसूत्राद्याभर
णरूपेण खलु धारयंति २२ यस्तु महाकदंबः सुपार्श्वनिरूढो यास्तस्य कोटरेभ्यो विनिःसृताः पंचायामप
रिणाहाः पंचमधुधाराः [illegible]
[illegible] सुपार्श्वशिखरात्पतंत्योपरेणात्मानमिलावृतमनुमोदयंति २३ या ह्युपयुंजानानां मुखनिर्वासि
तो वायुः समंताच्छतयोजनमनुवासयति २४ एवं कुमुदनिरूढो यः शतवल्शो नाम वटस्तस्य स्कंधे
भ्यो नीचीनाः पयोदधिमधुघृतगुडान्नाद्यंबरशय्यासनाभरणादयः सर्व एव कामदुघा नदाः कु
मुदाग्रात्पतंतस्तमुत्तरेणेलावृतमुपयोजयंति २५ यानुपजुषाणानां न कदाचिदपि प्रजानां वलीपलि
तक्लमस्वेददौर्गंध्यजरामयमृत्युशीतोष्णवैवर्ण्योपसर्गादयस्तापविशेषा भवंति यावज्जीवं सुखं नि
रतिशयमेव २६ कुरंगकुररकुसुंभवैकंकत्रिकूटशिशिरपतंगरुचकनिषधशिनीवासकपिलशंखवैडूर्य
जारुधिहंसऋषभनागकालंजरनारदादयो गिरयो मेरोः कर्णिकाया इव केसरा मूलदेशे परीत उपक्लृप्ताः १
जठरदेवकूटौ मेरुं पूर्वेणाष्टादशयोजनसहस्रमुदगायतौ द्विसहस्रं पृथुतुंगौ भवतः एवमपरेण पवनपा
रियात्रौ दक्षिणेन कैलासकरवीरौ प्रागायतौ एवमुत्तरतस्त्रिशृंगमकरौ अष्टभिरेतैः परिसृतोऽग्निरिव परित
श्चकास्ति कांचनगिरिः २८

लायोजनसहस्रसंख्याकाः परितः परितोऽपि स्वजठरदेवकूटादयस्तिष्ठंति २७ मेरोरष्टादशयोजनसहस्रप्रमाणेनायामोक्तेर्वैलक्षण्यादि [illegible]
परिमाणादिपक्षतः अन्यथा च वर्णितं तत्तु कल्पभेदापेक्षया द्विसहस्रं पृथुत्वं तुंगत्वं च॥ २८॥

भा० पं० टि०

अभिस्यंदती अभिनोगच्छंती ५ केसराचलानां मेरुसमानां दृष्टपतितानां मूर्धसु तेषां मादिशिखरेषु मस्तकेषु गंधमादनपतित्वा ततस्तेभ्योऽधोऽधः प्रस्रवंती सती इदं माल्यवच्छिखरात् ततनु केतुमालाभिमुखं निष्पतंती वक्षुः संज्ञा ७ गिरिशिखराद्गिरिशिखरमिति कुमुदशिखरात् द्वेलितानी लशिखरं ततनु उच्चलिता श्वेतशिखरं तदप्यतिहाय शृंगवतः शृंगात् स्रवंती ॥ ८ ॥ ॥ ॥

३६

तत्र चतुर्धा भिद्यमाना चतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिशमभिस्पंदती नदनदीनदीपतिमेवाभिनिविशति ५ सीता
लकनंदा चक्षुर्भद्रेति सीतातु ब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्योधोधः प्रस्रवंती गंधमादनमू
र्धसु पतित्वांतरेण भद्राश्ववर्षं प्राच्यां दिशि क्षारसमुद्रमभिप्रविशति ६ एवं माल्यवत्शिखरान्नि
ष्पतंती ततनुपरतवेगा केतुमालमभि चक्षुः प्रतीच्यां दिशि सरित्पतिं प्रविशति ७ भद्रा चोत्तरतो मेरु
शिरसो निपतिता गिरिशिखराद्गिरिशिखरमतिहाय शृंगवतः शृंगादवस्यंदमाना उत्तरांस्तु कुरू
न्भित उदीच्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति ८ तथैवालकनंदा दक्षिणेन ब्रह्मसदनाद्बहूनि गिरि
कूटान्यतिक्रम्य हेमकूटाद्धैमकूटान्यतिरभसतररंहसा लुठयंती भारतमभिवर्षं दक्षिणस्यां दिशि जल
धिमभिप्रविशति ९ यस्यां स्नानार्थं चागच्छतः पुंसः पदे पदेश्वमेधराजसूयादीनां फलं न दुर्लभम
मिति अन्ये च नदा नद्यश्च वर्षे वर्षे संति बहुशो मेर्वादिगिरिदुहितरः शतशः १० तत्रापि भारतमेव वर्षं
कर्मक्षेत्रमन्यान्यष्ट वर्षाणि स्वर्गिणां पुण्यशेषोपभोगस्थानानि स्वर्गपदानि व्यपदिशंति ॥११॥ ॥

३९

अतिरभसतररंहसा अत्यसवल्लितीव्रतरवेगेन ९ बहुशः बहुविधाः मेर्वादिगिरिशिलां दुहितरः तत्प्रसूताः १० दिव्यभौमविलभेदात्
त्रिविधः स्वर्गः तत्र भौमस्वर्गस्य पदानि स्थानानि व्यपदिशंति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शि० ०

३६

के॥सादिवोमूर्धानमात्स्यपदीति॥ किं तद्विष्णुपदं तदाह यत्रेति वीरव्रतः दृढसंकल्पः अस्मत्कुलदेवतायाः हरेश्चरणारविंदोदकमिति
हेतोः परमादरेण बिभर्तीत्यन्वयः कथंभूतः अनुप्रतिदिनं वर्धमानेन भगवद्भक्तियोगेन दृढमत्यंतं क्लिद्यमानमंतर्हृदयं यस्य अत
एव औत्कंठ्येन विवशमामीलितं यल्लोचनयुगलं तदेव कुड्मलं तस्माद्विगलितममलं बाष्पं तस्य कलया सह अभिव्यज्यमान
रोमपुलकानां कुलं यस्य २ ततः सप्तर्षयस्तत्प्रभावाभिज्ञाः संतो यां जटाजूटैरुद्वहंतीत्यन्वयः एतावत्येवातो

यत्र ह वाव वीरव्रत औत्तानपादिः परमभागवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणारविंदो
दकमिति यामनुसवनमुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगेन क्लिद्यमानांतर्हृदय औत्कंठ्यविवशामीलि
तलोचनयुगलकुड्मलविगलितामलबाष्पकलयाभिव्यज्यमानरोमपुलककुलकोऽधुनापि परमाद
रेण शिरसा बिभर्ति २ ततः सप्तर्षयस्तत्प्रभावाभिज्ञा यां ननु तपस आत्यंतिकी सिद्धिरेतावती भगव
ति सर्वात्मनि वासुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षितान्यार्थात्मगतयो मुक्तिमिवागतां मुमु
क्षव इव सबहुमानमद्यापि जटाजूटैरुद्वहंति ३ ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसंकुलदेव
यानेनावतरंतींदुमंडलमावार्य ब्रह्मसदने निपतति ४॥

धिकात्यंतसिद्धिः प्राप्यं वेति तत्र हेतुः भगवति सततं भक्तियोगलाभेनैवोपेक्षिता अन्ये पुरुषार्था आत्मज्ञानं च यैः कामिव कस्य यथा
रपंति प्रत्यक्षं मुक्तिमिवतामागतां मुमुक्षवो जना इवेति ३ ततोऽनेकसहस्रकोटीनां विमानानामनीकैः संकुलेन देवयानेन आकाशमा
र्गेणावतरंती सप्तर्षिभ्योऽर्वाग्वायुप्राप्रदेशः कर्णिकागिरिरिति ततोऽर्वाग्जेवसंकुलमंडलं आवार्य आप्लाव्य मेरुमूर्धस्थे ब्र
ह्मसदने निपतति ४॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा०पं०
टि०

नवस्वपिवर्षेषु पुरुषाणां तदनुग्रहाय सन्त्वानोवत्स्यमाणोन गात्मतत्त्वदर्थं आत्मनस्तत्त्वव्यूहेन स्वमूर्त्तिभेदेन संनिधीयते सं
निहितो भवति १४ अपरः अर्वाचीनः पश्चान्नवमस्कंधे १५ भवानीनाथैः स्त्रीगणानामर्बुदसहस्रैरवरु
ध्यमानः सर्वतः सेव्यमानः आत्मनः प्रकृतिं कारणं आत्मनि समाधिध्यानेन यद्ध्यानेन रूपेण एतद्वक्ष्यमाणं मंत्रादिकं अभिगृ
णन् जपन् १६ सर्वेषां गुणानां संख्यानं प्रकाशो यस्मात् स्वयं तु अव्यक्तः अप्रमेयाय १७ हे भजन्य भजनीयपद्मालं

४०

नवस्वपिवर्षेषु भगवान्नारायणो महापुरुषः पुरुषाणां तदनुग्रहायात्मतत्त्वव्यूहेनात्मनाऽद्यापि
संनिधीयते १४ इलावृते तु भगवान् भव एक एव पुमान्न ह्यन्यस्तत्रापरो निर्विशति भवान्याः शाप
निमित्तज्ञः यत्प्रवेक्ष्यतः स्त्रीभावस्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि १५ भवानीनाथैः स्त्रीगणार्बुदसहस्रैरवरुध्य
मानो भगवतश्चतुर्मूर्त्तेर्महापुरुषस्य तुरीयां तामसीं मूर्त्तिं प्रकृतिमात्मनः संकर्षणसंज्ञामा
त्मसमाधिरूपेण संनिधाप्यैतदभिगृणन् भव उपधावति १६ श्रीभगवानुवाच ॐ नमो भग
वते महापुरुषाय सर्वगुणसंख्यानायानन्तायाव्यक्ताय नम इति १७ भजे भजन्यारणपादपंकजं भग
स्य कृत्स्नस्य परं परायणं भक्तेष्वलं भावितभूतभावनं भवापहं त्वा भवभावमीश्वरं १८ ॥ ॥ ॥

40

परमीश्वरं भजे इत्यन्वयः अरणं शरणं पादपंकजं यस्य कृत्स्नस्य भगस्य ऐश्वर्यादिषाड्गुण्यस्य परमायतनमाश्रयं भक्तेषु अलमि
त्यर्थं भावितं प्रकटीकृतं भूतभावनं स्वरूपं येन भवापहं संसारहरं भक्तेषु रत्यनुबंधः भवं भावयतीति तथा तं अर्थाद
भक्तेषु रतिर्द्रष्टव्यम् ॥१८॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ शिव०

अयुतं पुरुषमानेन आयुर्वर्षाणि येषां वज्रवद्दृढं संहननं शरीरं तस्मिन् बलं वयो मोदाः तैः प्रमुदितानि यानि महासौरतानि मिथुनानि
तेषां व्यवाय वर्जं संभोगावसाने एकवर्षशेषे आयुषि धृत एको गर्भो यैः तादृशानि कलत्राणि येषां त्रेतायुगसमः विषयसुखोत्
कर्षात् कृतयुगेऽपि सर्वेषां ज्ञाननिष्ठत्वात् द्वापरादौ तु दुःखबहुलात् १२ पत्रकपुष्पैः वुद्धिवर्षे तु देवपतयः स्वैः स्वैः स्वैर्गणनायकैः मुख्यैः
कृतमहार्हपूजाः सन्तः स्वैरं विहरन्तीत्यन्वयः केषु स्थानेषु सर्वर्तुकुसुमस्तबकादीनां श्रिया समृद्धाः सन्तः आनमन्ता

सबुपुरुषा अयुतपुरुषायुषवर्षाणां देवकल्पाणां नागायुतप्राणानां वज्रसंहननबलवयोमोदप्रमुदि
तमहासौरतमिथुनव्यवायापवर्गवर्षधृतैकगर्भकलत्राः यत्र ह वाव कालस्त्रेतायुगसमः कालो वर्त्तते १२ यत्र दे
वपतयः स्वैः स्वैर्गणनायकैर्विहितमहार्हणाः सर्वर्तुकुसुमस्तबकफलकिसलयश्रियानम्यमानविटपल
ताविटपिभिरुपशुम्भमानरुचिरकाननाश्रमायतनवर्षगिरिद्रोणीषु तथा चामलजलाशयेषु विकचवि
विधनववनरुहामोदमुदितराजहंसजलकुक्कुटकारण्डवसारसचक्रवाकादिभिर्मधुकरनिकरा
कृतिभिरुपकूजितेषु जलक्रीडादिभिर्विचित्रविनोदैः सुललितसुरसुन्दरीणां कामकलिलविला
सहासलीलावलोकाकृष्टमनोदृष्टयः स्वैरं विहरन्ति ॥१३

विटपास्तदग्राणि लताश्च येषु तैर्विटपिभिरुपशुम्भमानानि शोभमानानि रुचिराणि काननानि येषु तेष्वाश्रमायतनेषु वर्षगिरि
द्रोणीषु च तथा अमलेषु जलाशयेषु च विकसितानि विविधानि यानि नवानि वनरुहाणि नीरजानि तेषामामोदेन मुदितैः राजहं
सादिभिर्मधुकरनिकराणां च आकृतिभिः ज्ञातिभिर्विशेषैरुपकूजितेषु कामेन कलिलैः दृष्टिभिः विलासादिभिरिताकृ
ष्टं मनो दृष्टिश्च येषां ते ॥१३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पं० तत्र जन्मादेरनुत्वं मत्स्यादि द्वारेणाप्र पंचयति यस्य गुणेन नित्यो महत्तामादिगुणः आसीत् विज्ञानं सत्त्वं धिष्ण्यमाश्रयो यस्य सः तस्य चि

टी० न्मयत्वेन सत्त्वप्रधानत्वात् सर्वत्र कलिलाधिदेवो वासुदेवो मद्विवक्षया भगवानजो ... यत्संभवः यस्मात् ... लक्षणः संभूतः अहं

द्रः त्रिवृता त्रिगुणेन स्वतेजसा स्वविभूतिरूपेण अहंकारेण वैकारिकं देवतावर्गं तामसं भूतवर्गं इंद्रियवर्गं च सृजे सृजामि

२२ किंच एते वयं महदादयः सर्वे यस्यानुग्रहादिदं ब्रह्मांडं सृजामः कथंभूताः यस्य महात्मनो वशे स्थिताः संतः यतः सूत्रेण कि

२२ पाशेन यंत्रिताः प्रोताः शकुंताः पक्षिण इव लौकिकेन सूत्रेण वयमित्युक्तं तानेवाह महानहंकारश्च वैकृतादयः दैवोऽकावर्गाश्च

४१

यस्याद्य आसीद्गुणविग्रहो महान्विज्ञानधिष्ण्यो भगवानजः किल यत्संभवोऽहं त्रिवृता स्वतेजसा वै
कारिकं तामसमैंद्रियं सृजे एते वयं यस्य वशे महात्मनः स्थिताः शकुंता इव सूत्रयंत्रिताः महानहं वै
कृततामसेंद्रियाः सृजाम सर्वे यदनुग्रहादिदं २३ यन्निर्मितां कर्ह्यपि कर्मपर्वणीं मायां जनो
ऽयं गुणसर्गमोहितः न वेद निस्तारणयोगमंजसा तस्मै नमस्ते विलयोदयात्मने २४ इति श्री
भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२३ स्थितिलयहेतुत्वं दर्शयन् प्रणमति यन्निर्मितामेतां मायामेवायं जनोऽजमा वेद न तु निस्तारयोगमुपायं कर्हिचिदपि वेद
ति स्थितिहेतुत्वं दर्शितं कीदृशीं कर्माण्येव पर्वाणि ग्रंथयः तानि वयति प्रापयतीति तथा तां प्रलयहेतुत्वमाह विलीयतेऽस्मि
न्निति विलयः उदेत्यस्मादित्युदयः विलयश्चोदयश्चात्मा स्वरूपं यस्य तस्मै नमः २४ पंचमे सप्तदशोऽध्यायः टीकायां
श्रीव० रामायनमः रामायनमो नमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीव०

ईश्वरत्वमुपपादयं त्यामसत्वेन प्रसक्तमनादरं वारयति निरीदमायास्यापि इति मायाजालैर्विषयैश्चित्रवृत्तिभिः करैरौग्र्य मरीव
पिरंषदपि नान्यते न लिप्यते किमर्थं निरीहमायास्य ईशो ईशनाय विमनाय ईशान मीट संपदादि लोभाद्वेषिप अत्रैव धर्म
इत्यान्तः यथा अजितक्रोधवेगा नानो साकं इति ज्यते न तथेति अनतः आत्मन रंद्रियाणि जिगीषुः जेतुमिच्छुर्मुमुक्षुः तं क्रो
नमन्येत नाद्रियेत १८ तत्र हरराम धाम्यां मन्त्रस्य कुनोऽइति नीज्यते तत्राह असमीदृशः इति येन्यतस्य त्वमोप या तीवाप्त
नरव योमपंकरः प्रतिमानिमध्यासवाम्यां आत्माम्रलोचनरवच नागाव धर विमोहनेन तथा प्रतिमानं युक्तमित्याह नेति

न यस्य मायागुणाचित्तवृत्तिभिर्निरीहतो ह्यपि इति ज्यते ईशोऽयथानोऽजितमन्युरंहसां कस्तं
नमन्येत जिजीषुरात्मनः १८ असदृशोपः प्रतिमानिमायया ह्यीवैवमध्यासवताम्रलोचनः नमा
मन्वध्वो हरेण ईशिरे क्रियाय यादयोः स्पर्शनधर्षितेन्द्रियाः २० यमाहुरस्याश्रितिं त्रिजन्मनः
यमंत्रिभिर्विदितेनयमनंतमध्वपः न वेद मित्राः पचमिव कचिदात्सितं मतमंडलं महर्ज सहस्र
धामसु ॥२१

पादार्विंनेपस्य पादयोः स्पर्शनेन धर्षितं मोहितं मोनिद्रियं मनो यासां ताः स्त्रियः ह्लज यादृ भुजाद्य हरणेन ईशिरे न शेकुः कस्तं नम
न्येतेति हर्वेणैवान्वयः अस्य नित्यस्य त्यास्थिति जन्मलंय महेन्द्र यमाहुः अनंतमवं त्रिभिः स्थित्यादिभिर्विहितं अनंतं च यमाहुः अ
वयो मंत्राः छंदोनुरोधेन दीर्घपाठे अकारो द्विवेद वमानानां लंक्ष्मीः याच अपदपद स्वधं अनंतं तत्त्वं दर्शयति महर्जसहस्रमेव धा
मानि स्थानानि तेषु कचिदेकदेशाश्रितं मतमंडलं यो न वेदासि अद्यपि पशमिव तस्मै नमः इति चतुर्थेनान्वयः २१॥ श्री

भा० पं०
टी०

परमेश्वरत्वेन स्तुत्वा प्रस्तुतावतारचरितमाह वेदानिति तमसा दैत्यरूपेण तिरस्कृतान् अपनीतान् नाचनुरंगमस्य नृतुरंगोत्तमाङ्गो विग्रहो यस्य कवये ब्रह्मणे तदर्थं अवितथेहिताय सत्यसंकल्पाय ॥ ७ ॥ अत्र प्रह्लादचरित्रे महापुरुषस्य गुणानां भाजनः आश्रयः दैत्यदानवकुलस्य तीर्थीकरणं शीलमाचरितं च यस्य फलसंकल्पेन व्यवधानशून्यः अन्यः अनन्यः अभिचारी यो भक्तियोगस्तेन उपास्ते तेजसे ॥ तेजसामपि तेजसे आविराविः अतिप्रकटो भव वीप्सा वा कर्माशयान् कर्मवासनाः रन्धय नाशय इति पाठे राजादीन् रंधय ति

वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान् रसातलाद्यो नृतुरंगविग्रहः। प्रत्याददे वै कवयेऽभियाचते तस्मै नमस्तेऽवितथेहिताय इति ॥ ७ ॥ हरिवर्षे चापि भगवान्नरहरिरूपेणास्ते तद्रूपग्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधास्ये तद्दयितं रूपं महापुरुषगुणभाजनो महाभागवतो दैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरितः प्रह्लादोऽव्यवधानानन्यभक्तियोगेन सह तद्वर्षपुरुषैरुपास्त इदं चोदाहरति ॥ ७ ॥ नमो भगवते नरसिंहाय नमस्तेजस्तेजसे आविराविर्भव वज्रनख वज्रदंष्ट्र कर्माशयान्रंधय रंधय तमो ग्रस ग्रस ॐ स्वाहा अभयमभयमात्मनि भूयिष्ठाः ॐ क्ष्रौं ॥ स्वस्त्यस्तु विश्वस्य खलः प्रसीदतां ध्यायन्तु भूतानि शिवं मिथो धिया ॥ मनश्च भद्रं भजतादधोक्षजे आवेश्यतां नो मतिरप्यहैतुकी ॥ ८ ॥ ॥

इदं भूतपिशाचाः भयात् विश्वस्य स्वस्त्यस्तु इति प्रार्थने खलस्यापि भवेत् तच्च खलबुद्धौ विनाशे न स्यात् अतो मम मंगलं ध्यायन्तां वा भूतानां मन्योन्य घाते विना न भवेत् इत्याशंक्याह खलः प्रसीदतु क्रौर्यं त्यजतु भूतानि च मिथः शिवमेव ध्यायन्तु तेषां मनश्च भद्रं उपशमादिकं भजतु नोऽस्माकमपि मतिः आविश्यतां भूतानां च मतिः अहैतुकी निष्कामा भवतु ॥ ८ ॥ ॥ ॥ शिव०

४२

८२

अव्यापदशे मनोमेरोः दुर्बोधितक्रमतत्स्विषु त्रिभुवोऽनरवर्गेषु सेवसे वकवलोनं भद्रकालवावर्णयति । तस्य कुलपतयः सेवकान्मव्वा
श्च १ भद्रकालवस उच्चुरिति प्राणान्मत उपदध्यानीतिव कुलल्लदुराप्यानघोगाकुलीषु लिंगसमवादन्यायेन वहुवचनं २ अयंज
तश्चव्रजंमत्तेनिर्हृत्यदग्ध्वाद्ववं तदुभयपथे नेजिजोविषतिजीविनमिछति पाठांतरेन छदः सामंजस्यं किंधमोघवंतप
र्हिपतः अमत्तु छविषपस्वं सेविन्निविक्रमेपापमेव ध्यायन् ३ नन्वविद्वान्न पश्यति किमत्रचित्रमत्राह तस्यैवं

श्रीशुकउवाच तस्याच भद्रकालानामधमेंस्तनस्तनकुले पनकपुलवामद्राग्ध्ववैसाद्ताभदगवतो
वासुदेवस्यप्रियंतनूंध्यमपीरूपशीर्षाभिधा मापरमेस्वसमाधिअसंनिधाच्येदमभिज्वलंत उपधाव
तेघ्नंतत्रनोपंदिशीवन्नपश्यति धापन्नसदार्हिविक्रमेसेविन्निर्हितस्यपुत्रपितरंत्रिजोविभुः इवदंतिवि
श्वंकवपः स्मनस्वरंपश्यंतिचाऽध्यात्मविदोविपश्चितः तथापिसत्वंतितनोऽजमापयासुविस्तितंकु
त्समजंतनोऽस्मितं ४ विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्मते ह्यकर्तुरंगीकृतमप्यपावृतः पुत्रनचित्रंत्व
पिकाय्यकारणे सर्वात्मनिव्यतिरिक्तेचवस्तुतः ॥ ५ ॥

तिस्माच्छास्त्रतः पश्यंतिचसमाधौहेअकृतस्यापिमायामयीति रागञ्चतव कृत्यं चेष्टितं तुविस्मतं मातिचित्रं अतः शास्त्रादिभ्य मं
विशापतंत्वामजंतनोऽस्मि ४ इदमपरं चित्रवत्स्वनोपमानमपि अपिनचित्रमित्याह विश्वोद्भवादिकर्मअकर्तुरपि अपगतो
माव्रतं मावरणं यस्मात् तादृशस्यापि तेअंगीकृतं वेदेनत्वयितत्र चित्रंपतः मायया सर्वात्मनिकार्यस्य कारणेस्वव्यति
कर्मपुत्रं वस्तुतः सर्वव्यतिरिक्तेनिरुपाध्यावनाञ्चनत्वमंकर्तृत्वंचयुक्तं ॥ ५ ॥ " " " "

।भा·पं० टी०

केतुमालेऽपि कामदेवस्वरूपेण आस्ते इति शेषः किमर्थं मास्तेऽत आह लक्ष्म्या इति प्रजापतिः संवत्सरः संवत्सरो वै प्रजापतिरिति श्रुतेः
तस्य दुहितरो रात्र्यभिमानिन्यो देवताः पुत्रा दिवसाभिमानिनो देवताः तेषां च प्रियचिकीर्षया पुरुषायुषा पुरुषस्य वर्षशतेन यान्यहोत्राणि
तैः परिसंख्यानं गणनं यासां षट्त्रिंशत्सहस्राणामित्यर्थः यासां दुहितॄणां महापुरुषस्य महास्त्रं चक्रं तस्य तेजसा ॥१५॥ रमां रमयन्
स्वीयानीन्द्रियाणि रमयते केन साधनेन रमयन् तदाह अतीवसुललितेन या गत्या यो विलासस्तेन विलसितो रुचिरो हासलेशो
मंदस्मितं तेन सहितो योऽवलोकस्तद्वलीलया किंचिदुत्तम्भितं उन्नमितं सुंदरं यद्भ्रूमंडलं तेन सुभगं वदनारविंदं तस्य श्रिया ॥१६॥

४३

केतुमाले भगवान् कामदेवस्वरूपेण लक्ष्म्याः प्रियचिकीर्षया प्रजापतेर्दुहितॄणां पुत्राणां तद्वर्षपतीनां पुरुषा-
युषाऽहोरात्रपरिसंख्यानानां यासां गर्भा महापुरुषमहास्त्रतेजसोद्विजितमनसां विध्वस्ता व्यसवः संवत्सरान्ते
विनिपतन्ति ॥१५॥ अतीव सुललितगतिविलासविलसितरुचिरहासलेशावलोकलीलया किंचिदुत्तम्भि-
तसुंदरभ्रूमंडलसुभगवदनारविंदश्रिया रमां रमयन्निन्द्रियाणि रमयते ॥१६॥ तद्भगवतो मायामयं रूपं
परमसमाधियोगेन रमा देवी संवत्सरस्य रात्रिषु प्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताऽहःसु च तद्भर्तृभिरुपास्ते
इदं चोदाहरति ॥१७॥ ओं ह्रां ह्रीं ह्रूं ओं नमो भगवते हृषीकेशाय सर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मने आकूतीनां
चित्तीनां चेतसां विशेषाणां चाधिपतये षोडशकलाय छन्दोमयायान्नमयायामृतमयाय सर्वमयाय सह-
से ओजसे बलाय कांताय कामाय नमस्ते उभयत्र भूयात् ॥१८॥ ॥ ॥

43

तद्भर्तृभिः दिवसाभिमानिभिरुपेता ॥१७॥ सर्वैर्गुणविशेषैः प्रेयवत्सूभिर्विलक्षितो लक्षीकृत आत्मा यस्य आकूतीनां क्रियाणां चितीनां ज्ञा-
नानां चेतसां संकल्पाध्यवसायादीनां विशेषाणां तत्तद्विषयाणां षोडशकलाः अंशा एकादशेन्द्रियपंचविषयलक्षणा यस्य छन्दोमयाय वे-
दोक्तकर्मप्राप्याय अन्नमयाय अन्नोपष्टम्भत्वात् अमृतमयाय परमानंदाविष्कारत्वात् सर्वमयाय सर्वविषयत्वात् सहसे उर्जसे बला-

शिव०

न संगः क्वापि मा भूत् यदि कथंचित्स्यात् तर्हि आगारादिषु मा भूत् किंतु भगवत्प्रियेष्वेव आगारादिसंगे दोषमाह य इति इंद्रियप्रियो न तथा सिध्य
ति १० भगवत्प्रियसंगे गुणमाह येषां भगवत्प्रियाणां संगात् लब्धं मुकुंदविक्रमं मुहुः श्रुतिभिः श्रवणादिभिः संस्पृशतां तेषां मानसं
मलं अंतर्गतो ऽजो मानसं मलं हरति कथंभूतं विक्रमं निजमसाधारणं वीर्यवैभवं प्रभावातिशयो यस्य तीर्थं तु गंगादि मुहुः संस्पृशतां अंगजं
मलं केवलं हरति तान् को वै न सेवेत तत्संगमित्यर्थः ११ मानसमलापगमफलमाह यस्येति अकिंचना नास्ति किंचन कामो यस्याः भक्तिर्भव
ति तस्य तत्प्रसादेन सर्वे देवाः सर्वैर्गुणैर्धर्मज्ञानादिभिः सह तत्र सम्यगासते नित्यं वसंति अभक्तस्य तु कुतो महतां
गुणाः ज्ञानवैराग्यादयो भवंति असति विषयसुखे मनोरथेन बहिर्धावतः १२ ननु हरिविमुखे स्वजनादावासक्तस्यापि लोके
महत्त्वं दृश्यते तत्राह हरिरिति पुत्रादिषु सक्तो महान्न भवति निरूपाधिप्रियो भगवानेव आत्मा तं विना जीवना

मागारदारात्मजवित्तबंधुषु संगो यदि स्याद्भगवत्प्रियेषु नः यः प्राणवृत्त्या परितुष्ट आत्मवान् सिध्यत्यदू
रान्न तथेंद्रियप्रियः १० यत्संगलब्धं निजवीर्यवैभवं तीर्थं मुहुः संस्पृशतां हि मानसं हरत्यजोंऽतः श्रुति
भिर्गतोंगजं को वै न सेवेत मुकुंदविक्रमं ११ यस्यास्ति भक्तिर्भगवत्यकिंचना सर्वैर्गुणैस्तत्र समासते सुराः ह
रावभक्तस्य कुतो महद्गुणा मनोरथेनासति धावतो बहिः १२ हरिर्हि साक्षाद्भगवान् शरीरिणामात्मा झ
षाणामिव तोयमीप्सितं हित्वा महांस्तं यदि सज्जते गृहे तदा महत्त्वं वयसा दंपतीनां १३ तस्माद्रजोराग
विषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलं हित्वा गृहं संसृतिचक्रवालं नृसिंहपादं भजताकुतो
भयमिति १४

भावात् महानिति प्रसिद्धोपि यदि सज्जते गृहे तदा दंपतीनां मिथुनानां क्षुद्रादिस्त्रीपुंसानामिव केवलं वयः कृतं देहस्य महत्त्वं न
तु गुणादीनां मिथुनेषु दंपतीषु वयसा यथा महत्त्वं तथा मिथुनानां महत्त्वं वयसैवेत्यर्थः १३ तस्मादेवं तस्मात्
हित्वाकुतोभयं नृसिंहपादं भजत गृहं त्यक्त्वा रजः कामः रागो ऽभिनिवेशः रजआदीनां मूलं कारणं अनर्गलं
संसृतीनां जन्ममरणादीनां चक्रवालं मंडलमिव चक्रवत्पर्यायेण १४ ॥ ॥ ॥ ॥

भा० पु० टी० ४५

इदानीं कृपां प्रार्थयन्ते सत्त्वमिति यन्मदर्जनं विना न कश्चित्पुरुषार्थः तत्त्वे त्वदिति त्वया यत्कराम्बुजं सात्वतां मन्मानो शीर्ष्णि अधायि कृपया न्यस्तं
तन्ममापि शीर्ष्णि विधेहीति शेषः । कथम्भूतं वन्दितं सर्वैर्नामवर्षित्वेन सन्दिग्धस्तं मञ्च मयि नवा नादरः हे वरेण्य मां वत्सलं लक्ष्म बिभर्षि अत्र
कोऽपि चित्रमेतन्न मयि केवलमादरमात्रं मक्लेशमुन्मूलमकृपामात्रमेवेत्याह तवैव यत् मायया दुर्विज्ञेयं तत्कोऽपि तर्कयितुं समर्थः २३।२४॥
सत्त्वायेति सत्त्वप्रधानाय मत्त्वेन माय प्राणाय परस्मै आत्मने २५ उत्तरत्वेनो वेदात्मको नादो यस्य परं दं बिभ्रन्तं प्राणादिनाम्नः विचिन्ति ये ध्यालंबे
नमस्तेन वशं अन्नं पदं नियमितवान् सत्त्वामि स्वाः । तथा च श्रुतिः तस्य वा कं तिर्न्मात्मानि दामानीति २६ नन्विन्द्रादयो वरुण नयंतिरे

सत्त्वं ममाप्यच्युत शीर्ष्णि वन्दितं कराम्बुजं यत्त्वदधायि सात्वतां बिभर्षि मां लक्ष्म वरेण्य मायया क ईश्वरस्येहित
मूहितुं विभुरिति २३ उग्रसेनेन भगवतः प्रियतमं मात्स्यमवतारस्वरूपं तद्वर्षं पुनः अस्य मनोः प्राक्प्रदर्शितं सरुद
नीमपि महतामक्लियाजेनातथ्य पनीदं चोदाहरति २४ ॐ नमो भगवते मुख्यतमाय नमः सत्त्वाय प्राणायौ
जसे सहसे बलाय महते मत्स्याय नमः इति २५ अन्तर्बहिश्चाखिललोकपालकैरदृष्टरूपो विचरस्युरुस्वनः स ई
श्वरः त्वं य इदं वशेन धन्नामानि याद्रवन्मतीनरः । इति २६ यं लोकपालाः किल मत्सरज्वराः हित्वा पतन्तोपि
पृथक्समेत्य च पातुं न शेकुर्द्विपदश्चतुष्पदः सरीसृपं स्थाणु यदत्र दृश्यते २७

कपालत्वात् कुतोऽस्य तत्राह यमिति मत्सरज्वराः ज्वरो येषां ते यं विशिष्टत्वादिपदश्चतुष्पदः सरीसृपं जंगमं स्थाणुस्थावरं च यदत्र दृश्य
ते तत्किंचिदपि पातुं न शक्ताः सत्त्वादित्वमेव प्राणरूपेण पालक ईश्वरः इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः तानहिंसंतासमवस्थानमस्य
हसमवस्थानमस्यादि ॥२७ ॥ " " " " "
श्री शिवं० श्री० शिवं० " . . . " . . " . " . " " शिवं०

44

ल्लकामेनैव लब्धस्य वकलादत्तं हतापौ स्मि अन्यकामान यान्त्वामर्चयतो नयति स्फुरीं मनोरथाः स्फुरीत्याह स्त्रिय इति स्वत एव हृषीकाणामी-
श्वरं पतिं संतं त्वामाराध्य याः स्त्रियोऽन्यं पतिं प्रार्थयंति पतिकामानां हि कामाराधनं ते प्रति तासामपत्यादीनि ते पतयो न पांति यतस्ते अस्वतंत्राः १९ अ-
स्वतंत्र एव भर्तुं वत्याह स वा उत्ति स एवंभूतः पतिः भवानेक एव नान्यो यो भवान् आत्मलाभात्परमन्यदधिकं न मन्यते यत्तु पुनः
न्याधीनस्तु तस्य न स्वतंत्रतेत्यान त्वेवं मंडले श्वराणामिव मिथो भयस्यादित्यर्थः २० किंच निःकामभजनेऽप्रार्थिता एव सर्वे कामा
भवंति सकामभजने तु कामितमात्रं अनित्यं चेत्याह या स्त्री तस्य उरुक्रमस्य ते पादसरोरुहस्यार्हणं पूजां नैव कामयेत् न फलांतरं
साऽखिलेषु कामेषु लंपटा सर्वान्कामान्प्राप्नोतीत्यर्थः ईप्सितमीप्सितो फलांतरमाप्तुमपेक्षितः सन् अर्चितश्चेत्ततः तदेव राति

स्त्रियो व्रतैस्त्वा हृषीकेश्वरं स्वतो ह्याऽऽराध्य लोके पतिमाशासतेन्यं तासां न ते वै परिपात्यपत्यं प्रियं धनायूंषि
यतोऽस्वतंत्राः १९ स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वयं समंततः पाति भयातुरं जनं स एक एवेतरथा मिथो भयं नै-
वात्मलाभादधि मन्यते परं २० या तस्य ते पादसरोरुहार्हणं निकामयेत्साऽखिलकामलंपटा तदेव
रासीप्सितमीप्सितोऽर्चितो यद्भग्नयाच्ञो भगवन्प्रतप्यते २१ मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यंत उग्रं
तप ऐंद्रियेधियः ऋते भवत्पादपरायणान्न मां विंदंत्यहं त्वद्धृदया यतोऽजितः २२ ॥ ॥ ॥

किंच ॥ यद्यतः फलभोगानंतरं भग्नायाच्ञा याचितोऽर्थो यस्याः प्रतप्यते दुःखं प्राप्नोति तदेव तु सिनत्सुनित्यं २१ ननु मम माहिमाऽऽकुतः
सर्वकामप्राप्तिः त्वेवं हि कामार्थिभिः सेव्यसे अत आह मत्प्राप्तये ब्रह्मादयः तपस्तप्यंते कुर्वंति कथंभूताः ऐंद्रियेषु विषयेषु धीर्येषां
अल्पकस्य मासः तथापि भवत्पादपरायणान्ऋते मां न विंदंति मत्कटाक्षविलासिता विभूतीर्भजंते इत्यर्थः यतः त्वय्येव हृ-
दयं यस्याः साऽहं त्वत्परतंत्रत्वात्त्वदनुवर्तिन्येव विलोकयामि नान्यानित्यर्थः ॥२२॥ ॥ ॥

भा० पं०
टि०

इत्युक्त्वा तत्त्वं तेषां कर्म दर्शयति तद्यथेति धर्मौपयिकं धर्मकारणं तमेव त्वामिदं तं धर्ममाहुः साधवः इति तं तं सा
परत्र परलोकार्थं मुदा हरन्ति तद्धर्मं धर्मं कथं न दृष्ट्वा नाग्राः पञ्चेन्द्रियाणां कृतः सकलस्य भवनं सा यावत्
गुणस्य गुणं जानतोऽपि उपभोगः तेन कुनाथस्य कुण्डे अजितात्मनो विलुम्पति यथा चौरः कुपालकस्यानव
हिताऽऽत्मनः सार्थस्य वंकं हरन्तीति तद्वत्

८५

तद्यथा पुरुषस्य धनं यत्किंचित्सादाः धर्मौपयिकं वकुलं कुराधिगतं साधुताः परमपुरुषाः तद्ध
नं लब्ध्वा धनेन धर्मं तत्तु सांपरायं उदाहरन्ति २ तद्धर्म्यं धनं दर्शनस्पर्शेन श्रवणं स्वाद
नाविघ्राणां सकलस्य वेदसाधक कृत्याग्न्योपभोगेन कुनाथस्याऽजितात्मनो यथा सार्थस्य
तथाजितात्मनो विलुम्पति ३ अथ पञ्च पुत्रे कोटं विकोदात् पलादयो नाम्ना कर्मणा कृत
शृगालाः बन्धनेऽपि छत्रोऽपि केदये स्वकुटं विनैव उरगाः कवत् सदैव मांसं मिथ्ये नोक्रयन्ति ४

45

यथा हि नेत्रं ऊषरं कृष्णमाणामप्य दग्धबीजं क्षेत्रे पुनरेवावपनकाले गच्छन्ति णवी
हिन्दिग्नकुरमिव भवति एवमेव गृहाश्रमः कर्मक्षेत्रं यस्मिन्नारिककर्माणि पुत्ताः दंतिपद
पंकाम कोर उरगव श्रावस्यः ६

गामावयोगे क्षेत्रे स्येन कथ्यते ३ अथ च वेति श्रयञ्चेस पर्याप्ततोय स्याम कर्मणा कृत कौः शृगालाः कदर्य
त्यक्ति लुब्धस्य कृपणस्य न बीजं नवत्स लगकृत ५ सेत कथ्यते ६ यथा हि तिन दग्धानि बीजानि यात्किं न प
द्यातं तथा धर्मावस्थान श्रीमान्मः एक को मानाकार ३ः यथा कर्त्तर भोजने केऽत्र देवे पिपरीमलो न तीपते
एवमत्र वासना मदीयाः कर्माण्युत्सीदन्ति ममैषः ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ शिव०

पातोद्येण वणिक् सार्थकं दृष्ट्वा पर्वेसा आत्मानं विवेकितं मनीषा येव दृष्ट्वा स्वानोपानिंद्रियाणि गोमायुस्पानिपानमपत्यादीनि त्येव कल्पितविषयः अकुत्यन्तस्येनलोकस्य जन्मसमस्य अधिगतो न भवति अथ अतः तदेतदेव भवान्धवत्स्वपसम न वेतानकल्पेन २६ इति पंचमे टीकायां त्र्योदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशे भवाटव्या स्वरूपकं यत्कृतं कृता प्रश्नतेतस्यामो भाषुमपराकाष्ठं कल्पनम् १५ः परीक्षितापृष्टः सः कार्तिकेयो चलितस्तत्तोकिः दुरत्यये इवेत्यज यात्रिवेशि तेरतिपथकृतदेवानिवेशनप्रकारकथनं नपंचपति पराप्रतिज्ञो जीवलोकः अपविवेको मायापात्रः स्वर्गतेऽध्वन्या पतितो भवाटवीं गतः सन् कृतिःत्वपस्यत्रेष्ठत्वान्निदेयमध्ये कैतः सेवको

राजोवाच योऽस्तु वा इवकुविदाम स्वभागवनन्तवपाऽभिहितः पातेऽत्येण वचसा जीवलोभवाध्या सह्यार्थमनीषा विदुषा कल्पित विषयोनां जसाऽध्यन्यो लोक समाधिगम अत्र यन्तदेव तद्दुरवगम मम मवेतानकल्पेन निर्दिश्यतामिति २६ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे त्र्योदशोऽध्यायः १३ सकोवाच यत्र बद्धेतात्मानिनांस त्वादिगुणा विशेषविकल्पितकुशला कुशलसमवहारविनि र्मित विविधदेहावलिभिर्वियोगसंयोगाद्यनादिसंसारानुभवस्य द्वारभूतेन षड्इंद्रियवर्गेण तस्मिन्दुर्गाध्ववदसुगमे ध्वन्यापतित ईश्वरस्य भगवतो विष्णोर्वशवर्तिन्या मायया जीवलोकोयं य थावणिक् सार्थोर्थपरः स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः श्मशानवदशिवतमायां संसाराटव्यां गतो नाद्यापि विफलबहुप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनीं हरिगुरुचरणारविंदमधुकरानुपदवीमव रुंधे यस्यामुह वा एते षड्इंद्रियनामानः कर्मणा दस्यव एव ते १ तद्यथा पुरुषस्य धनं यत्किंचिद्धर्मौपयिकं बहुकृच्छ्राधिगतं साक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणो योऽसौ धर्मस्तं तु साम्पराय उदाहरन्ति तद्धर्म्यं धनं दर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादनावघ्राणसंकल्पव्यवसायगृहग्राम्योपभोगेन कुनाथस्याजितात्मनो यथा सार्थस्य विलुम्पन्ति

भा० पं० केचिद्बुवाल्सोष्ठितेत्याचष्टे केचिदिति व्यालोकंकं तक्ति-कालेप दुजः रागत्वेन त्वदध्यावर्केल द्विजन्यो
टी० तुत्रो मत्ता रव कृत्वपादेजनीमत्तत्समोमपरवातो वजेमा कत्रमति: अनजोमा प्रच द्वीविंदो
स्थिता मर्यादांति कमत्वाहेमत्तो देवताः न जानाति १० अनुया [illegible] पमेवोपादे पत पाग्यल्लानीति प्रकमसाजात्यदु
नश्लोक च न यं पादं प्रथमं व्याचष्टे केचिन्महेदिति केचित्तत्पादकनिभानित्यत्रे भिध्याविषये कुलं पटल
मकं निवासतो पष्ठत्र तदजेन प्रवामउत: श्रुत्वन्वाथितेत्वपिपुनः प्रवृ [illegible]
केचिद्बुवाल्सोपमयादाप्रमदयारोदेमारोपि नत्वकालस
स्याजेनी मत्ता रवावाम मर्यादोरजत्वलाहोदिजदेवता अतिजेत्वलमतिनं विजानाति १० केचि
त्ते कृदवेगनविषयवेतय्य: स्वपं पराभिध्यानेन विभ्रंशितस्मृति त्वयेव मरीचितोपप्रकास्तामे
भिधावति ११ केचिद्कुलकेलिखीत्वनवदति पनबारमनसा दोपंप्रसन्नपरोत्तवाणिपुत्रजकुलमि
मानिनेनाति व्याथितकर्णमूले व्रदय: १२ सपदा दुग्ध्य [illegible] कुंज्वलदाकारिकोकंजउ
घपापेकुमलताविवादयानवदुमपापंमन्त्र द्रविणात्तजोवन्नोतान्त्वपजोवनान्विपमा
ण उपधावति १३॥

जितन्यतूसयोनत्जपंत्वपमेवसकृदवेगनेविषयाणां वैतथ्यविफलत्वं येन पराभिध्यानेन देहाभि
निवेशेनानुविध्वंसितास्मृतिर्यस्य त्वयेवाविभ्रंशितयास्मृत्या तिभंशादेवेस र्थः अद्दप्यभिर्ज्ञात्वानेत्ये
त्यव्याचष्टे केचिद्कुलकेति अतिपन्नचोरमनउन्सात्वेनानोपः सत्रमेप्र थामनवस्येवरीवत्नानजकु
लस्य वानिमानित्वेन अतिव्याथितं कर्णमूले हृदयं च यस्य १२ अपुरपकृतानिल्वेन व्याचष्टे सपदेति
दकपमलदवलकतयेन तत्रकोत्सोविषातिदु: नत्रकरेवापेपुण्ये कुमात्र याविया लतान्कोठिबो

दंशमशकतुल्यैरपसदैर्नीचैः शलभादिभिरुपलभ्यमानः पीड्यमानो बहिःप्राणावितैः पत्यतथावि
धोप्यस्मिन्नध्वनि परिभ्रमन् अविद्यादिभिरुपादेनमनसा गंधर्वपुरतुल्यमघटमानं न लोके सत्य
तया मिथ्यादृष्टिरनुपश्यति प्रपश्यतीति प्रपञ्चस्य चित्तमध्यान्तरं दर्शयति तत्र च गंधर्वपुरे कचिदातपो
दकम् जलं स्मा जलं तत्तुल्यान् विषयान् उपधावतीति कचित्काचिद्वाग्निरपोलूकगतानि लेत्तच्छा
चष्टे। कचिच्छात्रिणालंदोषारांगानि यदनस्यानं पुरीषविशेषं अग्नेर्निष्ठानस्य पुरीषस्य बलोलित्वाविर्लोप
स्परजोगतत्वतेन निर्मितात तद्विषयामतिर्यस्यसः

तत्र गतो दंशमशकसमापसदैर्मनुजैः शलभशकुन्तनस्करमूषकादिभिरुपलभ्यमानबहिः
बहिःप्राणः कचित्परिवर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभिरुपरक्ते मनसानुपपन्नार्थं
नरलोकं गंधर्वनगरमुपपन्नमितिमिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ७ कचिदातपोदकनिभान्विषयान्
उपधावति पानभोजनव्यवायादिव्यसनलोलुपः ८ कचिच्चाशेषदोषनिषदनं पुरीषविशेषं
तद्वर्णगुणनिर्मितमतिः स्वर्णमुपादित्सत्यग्निकामकातर इवोल्मुकपिशाचं टेट्यकद
चिन्निवासपानीद्रविणाद्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेशं एतस्यां संसाराटव्यामितस्ततः परिधा
वति १०॥

स्वर्णमुपादातुमिच्छति अग्निकामेन कातरः परवशः उल्मुकमसहमानो पिशाचमिव नीतानुरोधलौप
नेन वत्सात्त्वस्य मानं ततस्ततो धावनम् उल्मुकपिशाचमग्निबुद्ध्यानुधावतिनतत्प्राप्नोति कचित्
इति तर्पितेनमतिनः स्वनुष्ठितेनैव स्वर्णमनुधावन्नपीत्यर्थः निवासतोयद्रविणस्येत चाचष्टे अत्र
ति निवासादिष्वनेकात्मनः उपजीवनाभिनिवेशोयस्यसः १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सं० पं० टि०

चलन कश्चिदित्येतद्व्याचष्टे कश्चित्कुतश्चमेधाः कर्मचोदनात्तातामानिमतोनिविशन्तः मरगिरीसमाप्त कुन्तदंते जलमिश्चनेन १९ पदे पदे स्वनन्तं वह्निनेतिव्याचष्टे कश्चिद्बहुःसहनेति २० कश्चिन्निगीर्णं इत्येतद्व्याचष्टे सरोवीतिरा दृष्टः स्मशेते इति व्याचष्टे कदाचिदिति मानोगजैरेवं दंष्ट्रापरपीडकाल्लोन् भग्नमानं दंष्ट्रापस्य नानरा वनलब्धो विद्रापाः सतोपि चेन २२

कश्चित्कुतश्चमकर्माचोदनः निभरगिरीमानतः समालोलोकव्यसनं कण्टितमनाः कंटकशाकैरादेवं प्रविशान्निवसीदति १९ कश्चिद्बहुःसहनेन कोपाभ्यन्तरं वह्निनागतो नमाः स्वकुटं वा पकृत्यति २० सरवपुनर्मिद्रजगदगृहितो येनमग्नविमग्नः स्वस्वारल्पं रुवशेते सौख्यं किं चनैवं दशावद्वापवित्रः २१ कदाचिन्मद्गमानं दंष्ट्रोद्गजैर्दमरकैरलब्धनिःशतगो व्याधितेः दंदपेना इतीपमशाविता नोघकूपं धवत्यसति २२ कर्हिचित्कामसमधुलवान्विचिन्वन् यदापरदारं परद्रव्याण्यवरुध्यानो ततो स्वामिभिर्वा निहतः पतत्यपारे निरये २३ अथ च तस्मादुभयथापि हि कर्माण्यस्मिन्नात्मनः संसारावपनमुदाहरति २४ मुक्तस्ततो यदि बन्धाद्देवदत्त उपाच्छिनत्ति तस्मादपि विष्णुमित्र इत्यनवस्थितिः २५॥

कर्हिचिच्चेतरहस्यानित्येतद्व्याचष्टे कर्हिस्मकामसमधुलवानिति यदाति कुतो वाति तदामयारवनिरपेपतति २३ अथ च तस्मादिति त्रयं कर्मणः संसारहेतुत्वं स्फुरयति अथ च तस्मादेव यस्मात्समनन्तरमेव उभयथापि ह्युक्तं वपनं चैत्रामित्रं न त्वप्यकर्मणः संसारहेतुत्वं स्फुरयति स्वस्याव्यात्स्वपनं जनादेतत्कर्माणि हरंति २४ यत्रातिकष्टप्रतिलब्धमानं इत्येतद्व्याचष्टे मुक्त इति यदि बन्धानुक्तो भवति तदा तत्सकाशाद्देवो हरति तत्काप्यत्रः नवस्थो मुलमतव्रसर्परः शिव०

कुत्रचिद्दिनोपायः सलिलरहितेन ध्यायच्छे एकदा कोचित्स्खलतां प्रसंगान्निकृता वंचिता मतिर्यस्य सः निर्हृदकनदीगर्त्तेषु
ते यथा सघः शिरः स्फुटति यथा इपि च तच्छेदनोऽन्वर्त्तनेन रावमित्रपात्रे चदुःखेद १४ परस्परं वाल्लभ्येनानिर्ग्रंथ रसेतेव्या च
च्छे पदात्विनि स्त्रियः स्त्रीजनोपमतिर्नोपतिष्ठति पितृपुत्राणां वार्द्धिः कुशः तदतः पितृपुत्राणां कुशादि न्कलमात्र
मपि पेशु पश्यति नान्भक्षपति बाध्यन्त इत्यर्थः पितृपुत्रवार्द्धिष्यति तिन्न पाठ स्फुगमः १५ स्त्रीलाघं दावमिलतं व्याव
च्छे कचिद्दासाघोति १६ कोंचपक्षे हीनालहरीसेतव्यावच्छे कचित्कालेन विभमितं प्रतिकुलतां नीतं पद्मान्कुलं तदेवर

धनोऽपि दुःखेदं प्राप्तं उमभिधाति
एकदाऽसत्प्रसंगान्निकृतमतिर्बुदककोतस्खलनवदुभयतोऽपि दुःखेदं पितृपुत्रवार्द्धिष्यमः पितृपुत्रान्वासत्वे
१४ यदानुपावाधवांऽध्ये स्त्रीत्मनेनोपनमतिनदालिपितृपुत्रवार्द्धि शोकाग्निनादह्यमानोमः
लुभतपति १५ कचिदासाघज्जहंदाववन्त्र प्रिपार्थविधुरं सारखोदकं
शंतनिर्वेदमुपगच्छति १६ कचित्कालविभमितराजकुलेतेमात्पद्भ्रनेपिपतनमथनोरः प्रम
तकरवेविगनजीवलदंणस्त्रीति १७ कदाचिन्मनोरथोपगतेनपितृचितामताघसन्संदि
ति स्वप्ननिर्वृतिलतणमनुभवति १८ ॥

दुःखेन स्वपत्नाप्रियतनभजनहृया स्वलबोल व्यविजनानिजीवलतणानिर्दर्शातिनीवस्व स्फुरैर्दतवरस्य
नेनैव व्याख्यातं १७ कचिद्वजंघवंपुरं प्रविचष्ट रव्येनव्याच्छे कदाचिन्मनोरथपद्मान्चित्राघसहैवस
नरतिमना पर्वंजं च वंपुरवद्वयटमानदर्शनमुकंरदानीतस्मिन्नि स्कन्धोमलिहन्यानरतिभेदः १८ ॥